

Institusjonalisert hverdagsliv

En studie av samhandling mellom personale og beboere
i bofellesskap for personer med utviklingshemning

HELGE FOLKESTAD

*Avdeling for helse og sosialfag
Høgskolen i Bergen*

Juni 2003

Avhandling for dr.polit. graden

Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Bergen

Om denne utgaven

Dette er ”andre utgaven” av avhandlingen som opprinnelig var ferdig i juni 2003, og som var utgangspunktet for min disputas for graden Dr.polit den 13. februar 2004. Avhandlingen var opprinnelig trykket i 80 eksemplarer. Ordfeil, skrivefeil og noe tegnsetting er rettet, og det har i noen grad ført til forskyvning a teksten mht sidetallet den står på i forhold til den tidligere utgaven. Det er ikke foretatt substansielle endringer i teksten.

Mars 2004
Helge Folkestad
hfo@hib.no

What others are depends on our relationships with them and what we choose to make of them.

(Taylor & Bogdan 1998, 257)

Forord

Det er snart lenge siden at jeg som 20-åring først kom i kontakt med personer med utviklingshemning. Gjennom hele mitt yrkesliv har jeg hatt en hatt tilknytning til deres situasjon og hverdagsliv. De siste mange årene har det vært med en mer indirekte tilknytningen – som lærer ved vernepleierutdanningen og som forsker med interesse for tjenestene. Slik er bakgrunnen for prosjektet som denne avhandlingen er resultatet av.

Prosjektet ble muligjort av at Avdeling for helse og sosialfag ved Høgskolen i Bergen gav meg en stipendiatstilling for årene 1999-2001, og forlenget prosjektperioden med kompetansemidler til frikjøp fra undervisning som til sammen med FOU-tid gav meg ytterligere tre måneder med fullt fokus på forskningen. Også i skoleåret 2002/2003 har jeg fått bruke FOU-tid til å skrive avhandlingen ferdig. Jeg er takknemlig for mulighetene dette har gitt meg.

Forskningen er basert på feltarbeid i det som vi kaller bofellesskap. Jeg vil takke beboerne og personalet som lot meg få innblikk i deres hverdagsliv, og som delte sine erfaringer og synspunkter med meg.

Etter feltarbeidet kom tiden for å skrive avhandlingen. Jeg syns Roine Johansson, i forordet til sin avhandling (1992), påpeker et svært gjenkjennelig trekk ved dette arbeidet. ”Att skriva en avhandling är i långa stycken en tämlig privat sysselsättning. Många gånger känner man sig ensam med sina tankar och idéer, och ännu oftare har man inte ens idéerna som sällskap.” Både i slike situasjoner og ellers under arbeidet, har det vært godt å ha gode kolleger og dyktige fagfeller jeg kunne henvende meg til og diskutere med. Det er mange jeg skal takke.

”Dr.polit-gruppen” på Sosiologisk institutt ved Universitetet i Bergen har gitt konstruktiv og kritisk tilbakemelding på tekster, og vært et lærerikt bekjentskap gjennom de diskusjoner som jeg har fått delta i omkring andre medlemmers arbeid, og i samværet ellers.

Jeg har også fått anledning til å delta i slik gjensidig tekstkritikk med en liten gruppe av svenske og norske forskere som interesserer seg for funksjonshemning: *Elisabeth Olin* og *Bibbi Ringsby-Jansson* fra Göteborgs Universitet, *Trond Bliksvær* og *Terje Olsen* fra Nordlandsforskning. Kontakten med dem, både faglig, og personlig har vært svært god å ha.

En særlig takk til *Karen Christensen* som tok på seg rollen som opposent på et tidligere utkast til avhandlingen ved sluttseminaret mitt. Hennes konstruktive kritikk ble viktig for det avsluttende arbeidet.

Mine kolleger på HiB, *Sølvi Linde* og især *Tore Hansen* har hørt på idéutkast, hørt og lest halvferdige tekster, og har bidratt med kommentarer og oppmuntring. *Knut Simonsen* har tilrettelagt mine arbeidsoppgaver på utdanningen slik at jeg har fått anledning til å konsentrere meg om avhandlingsarbeidet i perioder også etter at stipendiattiden var løpt ut.

Min aller største takk går til *Mårten Söder*. Jeg har vært svært heldig som har hatt til ham veileder. Motet til å ta fatt på et doktorgradsarbeid var det han som gav meg, og gjennom hele prosjektet har han gitt oppmuntring, utfordringer og korrektiv. Hans sjenerøsitet, tålmodighet og faglige tyngde har vært til uvurderlig inspirasjon, støtte, og hjelp i arbeidet.

Sist, men ikke minst, takk til *Lone* som jeg deler livet med, for støtte, oppmuntring og tålmodighet.

Bergen, juni 2003

Helge Folkestad

Innhold

1 Den nye typen fellesskapsløsning	1
- om konteksten, studiens fokus og forskningens mål	
Reformen	2
Bofellesskap	3
Personer med utviklingshemning	6
Personale	8
Forskning på bofellesskap	9
Min egen forskning i bofellesskap	17
Noen ord om min bakgrunn	18
2 ”..Og nå vil du gi noe tilbake til praksisfeltet da?”	19
- om forutsetninger for at forskningen skal bli til nytte i praksisfeltet.	
Praktikerne og det ”matnyttige”	20
Språket som skal formidle innsikter	24
Når perspektivene sperrer for bredere utsikt til innsikt	27
Mer enn ”det alle allerede vet”	29
Posisjonering for et bidrag til praksis	29
Grounded Theory som et svar på utfordringene	32
Forforståelse og åpenhet	33
3 Innfallsvinkelen og utfallet	36
- metodekapittel.	
Et hovedfelt og tre arenaer for ”komparative dykk”	37
Tillatelser og adgang	39
Feltarbeidet	41
<i>Arenaer for feltarbeidet</i>	41
<i>En rolle i feltet</i>	42
<i>Observasjon og feltnotater</i>	45
Intervju med informanter	47
Grounded Theory, analyse og produksjon av kapitler	53
4 Hus og hjem	59
- hva er bofellesskaper for slags steder?	
Bofellesskapene blir til	60
Lokalisering – innpassing i lokalmiljø	61
Boligenes indre romstruktur	65
Materialisert hensikt	68
Den sosiale romlighet	70
Kjøkken tappet for mening	72
Hjemlighet og opplevelse av ”hjem”	75

Noen bor, noen kommer og går 78

5	<i>”Vi må føle oss fram og se.”</i>	81
	- om utvikling av regler og rutiner i bofellesskapet.	
	Institusjonalisering av hverdagslivet	82
	Begynnelsen	83
	”Først må vi få hverdagen til å gli”	85
	Hvordan ser personalet på beboerne i utgangspunktet?	86
	Hvordan beboerne ser på personalet	87
	”Gi oss et par dager, så finner vi ut av det”	89
	I møte med kravet om oppmerksomhet	91
	Justeringer av forventninger og mål	94
	Resultatet	95
6	<i>”Så blir det vår jobb å få det til å fungere for dem å bo her.”</i>	98
	- om hjelp og om praktisk pedagogikk i bofellesskapene.	
	<i>”De skal gjøre noe selv.”</i>	98
	Overta og gjøre for	100
	Samspillet i situasjonen	104
	Om hjelp og makt	105
	Det ambivalente forhold til makt	112
	Medspill og motspill	113
	Praktisk pedagogikk	113
	Gi handlingsrom	114
	Ramme inn	117
	En avsluttende drøfting i lys av begrepsparet ”ramme inn” og ”gi handlingsrom”	119
7	<i>”Vi er der for dem”</i>	122
	- et flertydig personale-perspektiv.	
	Et asymmetrisk forhold med fokus på annerledeshet	124
	Forventninger til ”gode miljøarbeidere”	126
	”Du blir jo glad i de.”	128
	Trivsel som målestokk	130
	Tilskrivning gjennom karakterisering	132
	Handlingsvalg i situasjoner	136
	Kollektive konstruksjoner og individuelle perspektiv	142
8	<i>”Du kan ikke bare komme her og forstå dem.”</i>	144
	- om hvordan personale og beboere ”med dårlig språk” får til kommunikasjon.	
	Hva er problemet?	145
	Om å forstå uten ord	147

Om å se etter signaler	149
Kontekstens betydning	151
Ankring	152
Kryss-sjekking ved gjentakelse og kryss-sjekking med spørsmål	154
Oversetting	158
En kort historie fra en times tid i fellesrommet	160
Hindringer for at Bertil skal bli hørt	161
Åpninger for at beboerne skal bli hørt	162
Platespilling – snakk i stedet for kommunikasjon	163
En sammenfatning	165
Sluttmerknader	167

9 “.. ellers blir det protester.”

- om beboernes styring og motmakt i relasjoner til personalet.	170
Noen skandinaviske bemerkninger	173
Handlinger og vesen	175
” Brukermedvirkning” som motmaktsmulighet	176
<i>Krav om forutsigbarhet</i>	176
<i>Avvisning av rutiner/prosedyrer</i>	177
Forhandling	179
” Demokrati – spill”	179
” Vi” og ” de”	183
Reviring og utestenging	184
”Se på meg!”	186
Motkontroll	188
Kjønnspresing	189
To dimensjoner	190
Til slutt	192

10 ”Det er ikke tilfeldig at..”

- om karakterisering, konstruksjoner og sosiale representasjoner.	194
Karakterisering	196
Sosiale representasjoner	197
Ideologiske dilemma	200
” Classificatory looping”	203
Mot en substansiell teori om samhandlingen mellom personalet og beboerne	204
Helt til slutt	211

Referanser	212
-------------------	------------

Oversikt over tabeller

Tabell 1: <i>Beboertall og bemanningssituasjonen i bofellesskapene i en bydel</i>	9
Tabell 2: <i>Beboertall og bemanningssituasjonen i bofellesskapene for feltarbeidet</i>	9
Tabell 3: <i>En skjematisk oppsummering av feltarbeid og intervju</i>	52
Tabell 4: <i>Noen trekk ved bofellesskapene for feltarbeidet</i>	63
Tabell 5: <i>De romlige sonenes normative innhold</i>	69
Tabell 6: <i>Forholdet mellom "ramme inn" og "gi handlingsrom" (1)</i>	119
Tabell 7: <i>Forholdet mellom "ramme inn" og "gi handlingsrom" (2)</i>	120
Tabell 8: <i>Karakteriseringens gjennomslag</i>	205

..utformingen av boligtilbudet til personer med utviklingshemming har tatt et langt steg bort fra det vi forbinder med den tradisjonelle institusjonen. (Sandvin 1996, 292)

1 Den nye typen fellesskapsløsning - om konteksten, studiens fokus og forskningens mål

Frem mot tusenårsskiftet ble det gjennomført store helse- og sosialpolitiske reformer i Norge. I debattene hos oss, i likhet med i de andre nordiske land, ble det stilt spørsmål om hvordan man skulle løse framtidens problemer. Det var blitt stilt spørsmål om hvorvidt løsningene som man til da hadde valgt, lenger var hensiktsmessig og akseptable. Den sosialpolitiske debatten var preget av ideologiske endringer. Velferdsstatens fokusering på likhet, standardisering og offentlige løsninger ble etter hvert erstattet av større vektlegging på valgfrihet og variasjon i velferdstilbudene. Innen eldreomsorg, psykiatri og omsorgen for personer med utviklingshemning skjedde det en utvikling som innebar nedbygging og avvikling av institusjonsomsorg til fordel for en desentralisering og kommunalisering av omsorgstjenestene. Omsorgstjenester ble bygget opp i lokalmiljøet og nå konsentrert om den enkeltes hjem. (Alvsvåg & Tanche-Nilssen 1999; Sandvin 1992b). Den nye politikken understreket at *”de omsorgstrengende skal ha mulighet til et privat og selvstendig liv med trygghet og verdighet i eget hjem”* (NOU 1992:1).

Da institusjonsomsorgen for personer med utviklingshemning ble avviklet tidlig på 1990-tallet, oppstod en ny boform med det som ofte kalles bofellesskap. De utviklingshemmede som bor på denne måten, har hver sin egen leilighet, men forholdet til medbeboerne er spesielt. De har på flere vis en tettere kobling til medbeboere enn naboer flest har, og oftest større avstand seg i mellom enn samboere eller medlemmer av samme husstand ellers har. Beboerne betaler husleie for boligen som administrativt er tildelt dem. Og det er hele tiden, i alle fall i den tiden beboerne er

hjemme, et personale tilstede som har ansvar for tjenester til dem som bor i bofellesskapet. Beboerne har liten og ingen innflytelse på hvem andre som bor der, eller på hvem som ansettes for å ivareta tjenestene. Disse boligene kan ofte derfor, alt i alt, fortsatt betraktes som "en plass" i omsorgssystemet (Tøssebro & Lundeby 2002).

Studien som denne avhandlingen gjør rede for, bygger på feltarbeid i bofellesskaper. Fokuset er blitt satt på samhandlingene mellom beboere og personale, og målet er både en forskningsbasert forståelse av denne samhandlingen, og - med utgangspunkt i en slik forståelse - å bidra med begrep til reflektert praksis.

I dette kapitlet skal jeg, som en innledning, kort skissere den aktuelle konteksten (reformen, bofellesskapet og hvem det gjelder) og sette mitt eget prosjekt inn i forhold til annen forskning på området.

Reformen

Institusjonsomsorgen for personer med utviklingshemning i Norge var i hovedsak et etterkrigsprosjekt, selv om tiltak i noen grad også eksisterte før (Tøssebro 1992). Vi fikk en mobilisering for "ånssvake-saken" i årene etter krigen. Man så at personer med utviklingshemning var en forsømt gruppe, og det kom i stor grad til å handle om å bygge institusjoner (Sandvin 1994). Med sykehusloven i 1970 ble denne omsorgen gjort til et fylkeskommunalt ansvar og "Helsevernet for psykisk utviklingshemma" (HVPU) ble skapt. I løpet av de neste knapt 20 årene ble institusjonsomsorgen bygget opp, forbedret og reformert – og til sist vedtatt avvirket. Utviklingen hadde gått fra institusjonsoppbygging, via institusjonskritikk til et ideologiskifte som til sist bidro til at institusjonene ble nedlagt.¹

Lossius-utvalget ble oppnevnt i 1982 for å foreta en faglig gjennomgang av forholdene i HVPU. Det hadde kommet kritiske presseoppslag om hendelser på institusjonene, og krav om granskning fra Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede (NFPU).² Mandatet var først en faglig gjennomgang av HVPU, videre fikk utvalget anledning til å se nærmere på ansvarsfordelingen mellom fylkeskommunene (som drev

¹ Det er ikke reformen som er temaet for denne avhandlingen. For en mer detaljert historikk og analyse av reformens forutsetninger se for eksempel Romøren (1995), Sandvin (1996), Tøssebro (1992), Tøssebro & Lundeby (2002).

² NFPU har siden skiftet navn til NFU – Norsk forbund for utviklingshemmede.

institusjonsomsorgen) og kommunene (som allerede hadde ansvaret for dem som bodde hjemme). Utvalgets gjennomgang av institusjonsomsorgen konkluderte med at *”livssituasjonen og levekårene for psykisk utviklingshemmede i institusjonene [er] medmenneskelig, sosialt og kulturelt uakseptable”* (NOU 1985:34). Man fastslo at institusjonsomsorgen leverte alminnelige omsorgstjenester, og slikt er ikke fylkenes, men kommunenes ansvar. Utvalget påpekte også at et eksisterende HVPU gjorde det lett for kommunene å fraskrive seg ansvaret de hadde for personer med utviklingshemning. Her nyttet ikke forbedringer lenger, mente utvalget, og de foreslo en styrt avvikling av institusjonsomsorgen og dette særlige helsevernet. Bl.a. begrunnet de forslaget sitt med at *”[ø]kte ressurser til HVPU vil kunne gi marginale bedringer av livssituasjonen og levekår for institusjonsbeboere, mens tilsvarende til kommunene vil kunne gi en radikalt endret livsform i retning av tilhørighet og medbestemmelsesrett”* (s12). Stortinget fulgt opp utvalgets forslag, først med en melding til Stortinget (St.meld. 67 (1986-87)) og til slutt gjennom ”avviklingsloven” (Ot.prp.nr.49 1987-88).

Med den såkalte ”HVPU-reformen” (eller ”Ansvarsreformen”, ”Reformen for mennesker med psykisk utviklingshemning”) ble ansvaret for tjenester overført til kommunene pr 01.01.1991, og institusjonene skulle fraflyttes innen utgangen av 1995.³ En sentralt koordinert planleggingsfase styrte kommunenes iverksetting av nye tilbud.

Bofellesskap

I implementeringen av reformen ble det individuelle ved tjenestene og det private ved boligen vektlagt, og standardkrav handlet om at tilbudene skulle svare til det som også ville være akseptabelt for alle andre, for folk flest. Forventningen med hensyn til takten i utflytting fra institusjonene, gjorde at kommunene fikk det travelt med anskaffelse og/eller bygging av boliger, i første omgang til dem som kom tilbake fra de fylkeskommunale institusjonene til sin opphavskommune. Avviklingen av institusjonene innebar da at det måtte skaffes boliger til 5100 personer som skulle flytte

³ Dette var i samsvar med endepunktet som NOU 1985:34 hadde foreslått – da den ble levert i 1985 var forslaget avvikling i løpet av 10 år. Men dette målet ble ikke nådd, ved utgangen av 1995 bodde det ennå 470 personer på det som da ble omtalt som ’avviklingsinstitusjoner’. Pr. januar 2001 bodde det fortsatt 17 personer i institusjon (NOU 2001:22, 276-277)

ut i kommunene. I planleggingsfasen av reformen ble målet utvidet til også å omfatte de personer med utviklingshemning som ikke var i institusjonene. 11000 – 12000 personer var ”hjemmeboende” (hvorav ca halvparten var barn), og de utgjorde da to tredjedeler av alle personer med utviklingshemning (NOU 2001:22, 275).

Målet om *egen bolig for hver enkelt* var sterkt understreket i reformen, og ble sterkt fokusert under implementeringen. Tøssebro (1992; 1996) rapporterer at flyttingen fra institusjon innebar en vesentlig forbedring av boforholdene. I institusjonene hadde man i snitt hatt 12m² til personlig bruk.⁴ De nye leilighetene var ca 50m², hadde god standard og inneholdt rom til flere formål.

[B]ofoforholdene i HVPU i slutten av 1980-årene [lignet] mye på det en i dag ønsker seg på alders- og sykehjem. Grunnen til at en likevel fant det naturlig å snakke om trangboddhet, var perspektivskiftet: *En skulle sammenligne med andre.* (Tøssebro 1996, 85)

Standardkravene som ble satt til de nye boligene for personer med utviklingshemning, tok dermed sitt utgangspunkt i den allmenne boligpolitikk: toromsleilighet som vanlig bolig for en enkeltperson.

De fleste av dem som flyttet til egen bolig, flyttet inn i ”*boliger bygd over samme lest – de var leid, lå i bofellesskap eller samlokalisert, i rekke eller tun og var nybygd*” (NOU 2001:22, 276). Bofellesskap innebærer en avgrensing med hensyn til grad av kollektivitet: den enkelte beboer har sin egen leilighet med kjøkken og stue, soverom og bad. Bofellesskapet består gjerne av tre til fem slike leiligheter med tilknytning til fellesrom (ofte med kjøkken/-krok) og personalrom (kontor, garderobe og bad/WC).⁵ Samlokaliserte boliger ligner på bofellesskapene, men er vanligvis uten slike felles oppholdsrom for beboerne. Først dersom boligen ikke har forbindelse med boliger til andre personer med utviklingshemning betegnes dette som *egen bolig* (Tøssebro 1996). Men som Tøssebro påpeker: ”*Her er imidlertid flere flytende overganger*” (ibid., 86). For eksempel, jeg har besøkt (ikke i sammenheng med studien) to ombygde

⁴ I 1989 hadde 96% av institusjonsbeboerne eget soverom.

⁵ Det rapporteres nå en tendens til at flere bor i større komplekser, og at det da ikke bare handler om personer med utviklingshemning. Tøssebro og Lundeby (2002) antyder at utviklingen kan skyldes statlige finansierings- ordninger av omsorgsboliger, og at det i noen grad utvikles kommunale ’omsorgsghettoer’. (jf. Sandvin 1999).

lavblokker i bymessig strøk som omtales henholdsvis som ”bofellesskap” og ”samlokaliserte boliger”. Beboerne i begge hus har hver sine leiligheter, og det finns felleslokaler og kontor i begge husene. Forskjellen er at de som bor i ”samlokaliserte boliger” har mindre tjenester enn de som bor i bofellesskapet – det er sovende nattevakt også i de samlokaliserte boligene, men det er ikke personale der i hele den tiden som beboerne er det. Personale kan imidlertid tilkalles fra bofellesskapet, eller beboerne kan oppsøke personalet der.

Slike ”flytende overganger” medfører bl.a. at det ikke er lett å finne sikre og samlete tall fra de mange kommunene for hvor mange personer det er som har sin bolig i bofellesskap. Kommunene rapporterte om ”*Status for tilbudet til mennesker med psykisk utviklingshemming*” pr. 01.01.99 (Rundskriv I-19/2000). De samlete tall viser at 54% av dem som var registrert som personer med utviklingshemning (i alt 19.006),⁶ bodde ”for seg selv”. Hvilken boform disse 10.177 personene faktisk bodde i er ikke helt klart. Departementet bruker ikke termen ”bofellesskap” om noen av boligene, men det synes klart at de 3.225 personene som bodde i ”egen bolig m/fellesareal” jo bodde i bofellesskaper slik Tøssebro definerte dem. Det går ikke fram av statistikken som gjengis i rundskrivet, i hvilken utstrekning boligene til dem som rapporteres å ha ”egen bolig uten fellesareal” var samlokaliserte. Jeg ringte (i 2003) til noen av de kommunene i Hordaland som hadde oppgitt at 100% av dem som bodde for seg selv hadde slik bolig. Ringerunden bekreftet samlokalisering av noen av deres boliger. Eksemplet over viser at forskjellene ikke nødvendigvis er så store. Så, for i alle fall en del av de 5.836 personene som bor i ”egen bolig uten fellesareal”, er det tale om en samlokalisering i tun, rekke, to- og firemannsboliger eller bygårder, og en tilknytning til samme personalbase, som gjør det rimelig likevel å betrakte dette som bofellesskap. Opplysningen om at 9.233 personer (≈ 91%) blant dem som bor for seg selv mottar hjemmetjenester, gir ingen oppklaring mht boformen.

Tøssebro og Lundeby (2002) samlet data på et stratifisert utvalg i 2001 (N = 527). Deres tall viser at 44% av dem som bodde for seg selv, bodde i bofellesskap. 29% av dem bodde i samlokaliserte boliger. Tar vi

⁶ Rundskriv I-19/2000 bemerker at en nedgang i registrete fra 1998 til 1999 kan skyldes mer nøyaktig registreringssystem. Nedgangen i antallet registrete har fortsatt (se for eksempel Rundskriv U-6/2002).

utgangspunkt i de 10.177, høyde for ”glidende overganger” og aksepterer at noen av disse samlokaliserte boligene også innebærer at en personalgruppe er tilknyttet for å yte tjenester stort sett bare til en samlokalisert gruppe, kan vi anta at langt flere enn 4500 (\approx 44% av de 10.177) personer med utviklingshemning bor i den boformen jeg interesserer meg for. Det dreier seg i alle fall om en typisk boform for voksne personer med utviklingshemning.⁷

Personer med utviklingshemning

16.356 personer med utviklingshemning var registrert pr. 1.januar 2002, 12.564 av dem var 16 år og over (RundskrivU-6/2002). I sum utgjør de omlag 0,4% av befolkningen. Sammenlignet med for eksempel USA, er den andelen av befolkningen som vi hos oss omtaler som personer med utviklingshemning, langt mindre. Det har vært en tendens at vi i Sverige og Norge bare registrerte personer med behov for hjelp fra det særlige hjelpeapparatet som utviklingshemmede, mens man antar at utbredelsen av psykometrisk testing preger amerikansk tallmateriale. Det innebærer bl.a. at en større gruppe med lett utviklingshemning tas med i amerikanske tall som viser at 75% av de registrerte der har ”mild mental retardasjon” og 25% har ” moderat” til ”alvorlig mental retardasjon”. Den relative fordelingen blant de registrerte i Sverige er motsatt,⁸ hhv 25% og 75%

⁷ Det kan i tillegg bemerkes at bo- og servicetilbud gis på denne måten (dvs i små grupper av samlokaliserte, egne leiligheter, med personalbase knyttet til, med/uten felles oppholdsrom for beboerne) til andre grupper også, til mennesker med psykiske problemer og i noe monn til mennesker med fysiske funksjonshemninger. Et eksempel er en bolig i Bergen for unge funksjonshemmede som selv kjempet fra denne løsningen som alternativ til institusjonsliv. Boligen omtales i for eksempel stillingsannonser som ”*Kaharojago bofelleskap*” (BT d.22.03.03, s.24), en konstruksjon basert på beboernes egne navn.

⁸ Karl Grunewald (1997). Sveriges mangeårige ansvarlig for ’omsorgerna’ der, påpeker at antallet personer med utviklingshemning falt radikalt fra 1930-tallet til 2000. Han viser også at graden av utviklingshemning er relativt større hos dem så nå registreres. Hvor bare 5% av de registrerte hadde alvorlig grad av utviklingshemning i 1950, var den relative andelen 40% på 1980-tallet. Tilsvarende er tallene for moderat utviklingshemning hhv 20% og 35%, mens tallene hhv er 75% og 25% for personer med lett grad av utviklingshemning. Grunewald begrunner forandringene med levkårs-, ernærings- og helsemessige forbedringer som både har medført mindre risiko for fostre og spedbarn, og økt livslengde for dem som lever opp med hjerneskader. Han understreker også at behandlingsinnsatsen innen omsorgen og opplæringsinnsatsen i skolen har hatt betydning for endringene.

(Melgård 2000, 13-14). Tradisjonelt var intelligensmålinger brukt i defineringen av utviklingshemning, og da spiller det selvsagt stor rolle hvor man trekker IQ-grensen. Grense ved IQ lik 50, 55, 70 og 75 har alle vært anvendt. Den norske praksis var restriktiv og benyttet IQ lik 50.⁹ En grense ved 70, ville i dag innebære et tall på over 80 tusen personer med utviklingshemning i Norge (Tøssebro & Lundeby 2002), mens det siste tallet pr. 01.01.2002 altså faktisk er under fjerdedelen av dette. De norske totaltallene ligger ikke langt fra den andelen (0,43%) man konvensjonelt forventer å finne i en befolkning av bare den gruppen som har moderat til alvorlig utviklingshemning.

Dersom flere i befolkningen regnes inn i kategorien utviklingshemmede, vil det også handle om personer med høyere funksjonsnivå og lavere hjelpebehov enn det som er vanlig i Norge. Et poeng som man kan trekke ut av dette, er antydningen om at omfattende behov for støtte og hjelp er mer typisk for personene vi her snakker om i den norske konteksten, enn det som gjelder USA. Og videre, i forlengelsen av dette, handler det om det potensielt problematiske ved bruk av utenlandsk (især amerikansk) forskning og litteratur som grunnlag for problemstillinger og forståelser knyttet til utviklingshemning i Norge. Vi må være oppmerksomme på karakteristika ved undersøkelsesens utvalg, og ettertenksomme i vår oversetting av konklusjoner og anbefalinger.

I dag baserer man seg i liten grad på intelligensmålinger, men på en mer sammensatt vurdering av kognitivt og ferdighetsmessig funksjonsnivå, dvs av tilpasningsevnen til omgivelsenes alminnelige krav (Mallander 1999; Tøssebro & Lundeby 2002). I avhandlingens sammenheng er det for så vidt ikke nødvendig med noen udiskutabel definisjon av utviklingshemning. Det er her tilstrekkelig å ta utgangspunkt i den administrative kategoriseringen, det at en tilskrivning om utviklingshemning har vært inngangskriteriet for den enkelte beboer til de tjenester og heldøgnsomsorg som bofellesskapet medfører. Funksjonsevne og hjelpebehov (både hva angår hvor mye hjelp og hva en trenger hjelp til) varierer mye, men det er et fellestrekk ved disse personene at de trenger hjelp og støtte for å mestre hverdagens oppgaver, utfordringer og krav. Dette avspeiles i noen grad av ressurstildeling ved enkeltvedtak. Rundskriv I-19/2000 oppgir at 33% (3.055 personer) av de utviklingshemmede fikk

⁹ Dette var en grenseoppgang hvis bakgrunn var en arbeidsdeling mellom spesialskolene og det særlige helsevernet for psykisk utviklingshemmede (Tøssebro & Lundeby, 2002).

”svært mye hjelp”, dvs mer en 60 timer individuelt pr. uke. Andelen av dem som får 60 timer eller mer har økt, mens tallet på dem som får mindre enn det har gått ned. ”*Dette kan indikere at hjelpebehovet blant de som bor i egen bolig har økt de siste årene*” (Rundskriv I-19/2000,10). I mange tilfeller er hjelpebehovet (målt ved tildelte tjenester) svært høyt: 1.800 personer (19%) mottar mer enn 90 timer, og 700 personer (8%) mottar 151 timer eller mer pr uke (ibid).

Personale

Det er problemer mht kompetanse i tjenestene, fagfolk mangler og det kompenseres ved å ansette ufaglærte i stillingene (Rundskriv I-19/2000). Vernepleiere er den gruppen med høgskoleutdanning en oftest finner i bofellesskapene. Denne gruppen har tradisjonelt vært den dominerende faggruppen i boliger for personer med utviklingshemning. De er utdannet til arbeid med mennesker med funksjonshemning, og har, særlig tidligere,¹⁰ hatt fokuset på utviklingshemmedes situasjon og behov. Det finnes imidlertid barnevernpedagoger, sosionomer, førskolelærere og sykepleiere også. Det er gjerne flere blant personalet som enten har fagbrev som omsorgsarbeidere eller som er hjelpepleiere. I utvalget sitt finner Handegård (2002) i gjennomsnitt litt over 16 stillinger i ”boliger generelt”.¹¹ Seks av de ansatte er uten relevant utdanning, syv er hjelpepleiere eller omsorgsarbeidere, to er vernepleiere, en er enten sosionom eller barnevernpedagog, mens de siste to har annen utdanning. Bare 3 eller 4 av dem arbeider i full stilling.

Flere forhold gjør seg nok gjeldende for vansker med å rekruttere fagfolk, den begrensede tilgangen til fulle stillinger er en del av dette. Interessen for små stillingsbrøker er neppe stor hos dem som har utdanning og vilje til yrkeskarriere. Gjennomtrekken (turn-over) er også påtrengende, i Bergen regnes den til å være ”i overkant av 20%”¹² – hver femte person blant personalet skiftes ut i løpet av året. De fleste bofellesskap opplever dette. Og selv om det i lengre perioder kan være

¹⁰ Sundet (2002) problematiserer det at vernepleierutdanning og –profesjonen nå retter seg inn på tjenester til funksjonshemmede mer generelt

¹¹ Handegård skiller mellom boliger hvor tvang er aktuelt (jf 6A) og ’boliger generelt’ hvor bemanningen er litt lavere.

¹² Iflg opplysninger fra spesialkonsulent Brit Olin Styve, Byrådsavdeling for Service og utvikling, e-post mottatt d. 09.12.02

relativt stabilt et sted, er antallet mennesker som kommer innom likevel langt større enn den samlede stillingsressurs skulle kunne tilsi. En oversikt fra 2000 i en bydel Bergen (2000) illustrerer dette:

Tabell 1: *Beboertall og bemannings situasjonen i bofellesskapene i en bydel*

Bofellesskap	Beboere	stillinger	personer i turnus
a	5	18,00	32
b	8	5,70	10
c	6	13,75	23
d	3	4,50	10
e	6	21,39	38
f	6	11,57	20
g	8	6,87	10

Tilsvarende, i feltarbeidsperioden (1999-2000) var det slik i ”mine” bofellesskaper:

Tabell 2: *Beboertall og bemannings situasjonen i bofellesskapene for feltarbeidet*

Bofellesskap	Beboere	stillinger	personer i turnus	hvor av m/ relevant 3årig høyskoleutd
A	8	6,90	11	2
B	5	6,50	13	2
C	5	5,20	9	1
D	4	7,25	14	4

Tallet på mennesker som er innom i et bofellesskap i en gitt periode kan øke, ut over det tabellene viser, som følge av sykefravær, ferieavvikling og turnover med mer. Tøssebro og Lundeby (2002, 139) rapporterer at i gjennomsnitt 11,2 personer stod på turnuslister hos personene i deres utvalg. Kun 28% av utvalget hadde færre enn 10 personer innom til hjelp i en gitt måned, mens gjennomsnittet var 12,6 ulike ”tjenesteytere” inn og ut av dørene deres den måneden.

Forskning på bofellesskap

Tøssebro og Lundeby (2002) sin, tilnærming til feltet er levekårsforskning, og studien er en oppfølging av Tøssebro sitt tidligere arbeid (1992; 1996). Det handler om undersøkelser som, gjennom måling på bestemte indikatorer, søker en beskrivelse av levekårene for personer

med utviklingshemning, og som vurderer dem i sammenligning med levekårene til de folk flest. Denne forskningen konkluderer med at de største forandringene, sammenlignet med slik det var før reformen, handler om det som har med boforholdene å gjøre. Først og fremst handler det om boligstandard, *”men også i sosial og sosialpsykologisk mening”* (Tøssebro & Lundebj 2002,164). Beboerne har fått privat territorium som signaliseres med ”personlige markører” som dørskilt, nøkkel og postboks. Flere opplever større rom for selvbestemmelse, kontakten med familie har økt noe, og det er *”trolig også mer kontakt med venner”* (ibid). Det har imidlertid skjedd et ”forfall” når det gjelder fritidsaktiviteter. I sum beskriver disse forfatterne reformen mest som *”kvantespranget som gjorde slutt på videre endring”* (s165), og de ser behovet for å se på organisatoriske forhold på nytt og behovet for å få fram sterkere ”advokater” i systemene.¹³

Det at personalet som yter tjenester finns i umiddelbar nærhet til den enkeltes bolig, *”er utvilsomt et karakteristisk trekk ved utviklingshemmetes boform ved starten av dette århundret”* (Tøssebro & Lundebj 2002, 57). Det er et forhold som gjør spesialstudier med fokus på arbeidsmåter og samhandling særlig interessante. Jeg skal ikke her gi noen fullstendig oversikt og gjennomgang av aktuell norsk forskning på området eller internasjonal forskning med relevans for feltet. Andres forskning er, i tråd med den metodiske tilnærming jeg benytter meg av (jf kap3), flettet inn i analysene mine i kapitlene utover i avhandlingen. Noen arbeider skal likevel nevnes her som en innledning til feltet.

Den første som interesserte seg for disse nye boligene i Norge var Karen Jensen (Jensen 1992). Hennes utgangspunkt var at nye omsorgsideologier gjorde ”det private hjemmet” til arena for profesjonell, offentlig omsorg. Jensens beskrivelser av de nye boligene tar utgangspunkt i spenningen mellom, på den ene siden, det offentlige hjelpeapparatets regler, tradisjoner og ideologi, og på den annen side, det private hjemmets særegne samhandlingsformer. Denne spenning mellom det formelle og det uformelle preger den nye omsorgen. Personalet i de nye boligene som hun undersøkte, vektla beboernes rett til å bestemme over sine egne liv, og de la vekt på å opparbeide tillit som grunnlag for å bli betrodd rollen som

¹³ Som vi etter hvert skal få se, påpekes dette også av Sundet (2002) som minner om Knut Dahl Jacobsen sin tidligere påpeking: det at grupper som ikke har talsmenn i embetsverket som kontinuerlig ivaretar deres interesser, vil komme dårlig ut.

hjelper. Tidligere kunnskap ble lagt vekk fordi den ble oppfattet som ”institusjonskunnskap”. Det viste seg, imidlertid, at hverdagskunnskapen, som fikk forrang for fagkunnskap, ikke var tilstrekkelig som grunnlag for å møte beboerne, deres problemer og behov for hjelp. Spørsmålet er da om nye rammer og ny kunnskap skaper en ny omsorg. I møtet med den usikkerhet og ambivalens som preger arbeidet, kan faglige fellesskap som ser verdien i ulikhet og har rom for å uttrykke tvil bli en redning. Faglig ensretting, oppfattet som avklarende styrke, vil forspille muligheten til å utvikle en ny og mer personorientert kultur, mener Jensen.

Wuttudal (1994) tar sitt utgangspunkt i et bilde av det gode hjemmet for sin forskning på boligen som erstattet institusjonene. Hun fokuserer ”tjenesteyternes dilemmaer” – det at ””gamle tenkemåter” skurrer i mot nye rammer” (Wuttudal 1995a,281). Verdien som vi forbinder med ”hjemmet” kommer i konflikt med profesjonenes tradisjonelle paternalisme, hjemmet er stedet hvor man bestemmer selv. Wuttudal er kritisk til det hun ser som et kulturelt ”etterslep” fra institusjonslivet.¹⁴

Sundet (1995) tilbyr ”*Det profesjonelle medmenneske*” som et potensial for løsning på problemene. Utgangspunktet her er at ”[d]en ansattes vurdering og forståelse av den enkelte beboer blir (...) avgjørende for relasjonen, og dermed også for hvordan den ansatte utformer sin egen rolle” (s127). Da må motsetningen mellom det formelle og regelstyrte som hører til den profesjonelle, formelle verdenen, og det fleksible, individorienterte og kanskje spontane som preger det mellommenneskelige, forenes. Hun mener at de nye rammer åpner for denne muligheten ved at ”den kategoriserte forståelsen av den andre” trer i bakgrunnen og at både ansatte og beboere, gjennom økt nærhet, blir mer tydelige for hverandre som personer. ”Institusjonskunnskapen”, dvs kategorikunnskapen om utviklingshemning, er fortsatt nødvendig, men ikke tilstrekkelig for å realisere det gode hjemlige livet i den nye settingen.

¹⁴ Dette, som også mange andre hadde oppmerksomheten på, ble ofte formulert som *Nissen-på-lasset*. Den norske nissen er som kjent ikke den smilende gamle mannen som CocaCola Co har dresset opp, og som mange barn forventer et årlig innbringende besøk av. Vår nisse er en plagsom fyr som kan drive folk fra gård og grunn med sine påfunn i hus og stall. Om folk så gir opp og flytter fra, springer nissen som sistemann på vogna og gjemmer seg i flyttelasset. Når nissen slik er med på lasset, da blir det nok ikke bedre på et nytt sted heller. Nissen-på-lasset betegner ingen heldig situasjon.

Det er et problem at målsettingene på dette tjenesteområdet er ideologisk formulerte og ikke uten videre operasjonaliserbare. Hvilke oppgaver en har å løse er lang på vei overlatt til skjønn, og det kan være stor avstand mellom det som generelt forventes og det som synes mulig å realisere. Usikkerhet, frustrasjon og ambivalens kommer lett til å prege personalets situasjon (Mallander 1999; Sandvin *et al.* 1998).

Omsorgen for personer med utviklingshemming har også gjennomgått store forandringer det siste tiåret, både organisatorisk, materielt og ideologisk, og preges nok i dag av en noe svak konsensus mht. hvilke målsettinger som skal ha prioritet, og hvilke kunnskaper, metoder og arbeidsformer som er viktigst (Lichtwarck & Sandvin 1999,77).

Sundet (2002) mener at overføring av ansvaret for tjenester til personer med utviklingshemming har ført til en praksis som ikke svarer til intensjonene bak reformen. Hun hevder at denne gruppen ikke når opp i kampen om ressursene, at det skyldes at det ikke lenger er noen profesjon i systemene som spesielt ivaretar en ”advokatfunksjon” for dem, ”[o]g *den tendensen som synes å vokse frem, kan tolkes som et uttrykk for at oppfatningen av hva utviklingshemmede behøver, er sterkt avhengig av kommunens økonomi*” (s210). Men det er ikke først og fremst pengemangelen som er det sentrale her, i følge Sundet. Det kritiske er at andre grupper har sterkere talsmenn i tjenestene, og at det offentlige debatten om levekårene for personer med utviklingshemming langt på vei er forstummet.

De kommunale beslutningstakerne står overfor prioriteringer og valg som de uansett utfall vet vil resultere i at noen vil oppfatte seg som urettferdig behandlet. Derfor vil det i første rekke ikke være reaksjonene på utfallene, men kunnskapen og premissene som beslutningene fattes på grunnlag av, som legger føringer på beslutningstakerne. Slike premisser er det som regel fagpersonene i administrasjonen som er leverandører av. Og det er på dette området at utviklingshemmete synes å tape terreng i forhold til andre brukere av kommunale tjenester som blir ivaretatt av sterke profesjoner. (Sundet 2002, 211)

En del av dette problemet har sitt utgangspunkt i den administrative integreringen som reformen resulterte i, personer med utviklingshemming er blitt brukere blant andre brukere av tjenester. Rettighetsorienteringen, hvor begreper som ”bruker” og ”brukermedvirkning” er så sentrale,

forutsetter aktiv deltakelse fra brukernes side. Da ”straffes” samtidig de tause og uvitende. Personer med utviklingshemning kan og får i liten grad selv delta i diskusjonene. Sundet har en hypotese om at personalet i bofellesskaper også marginaliseres i systemene og dermed ikke evner å fungere som advokat for beboerne oppover i tjeneste-apparatet. De som sitter med beslutningsmakt representerer tradisjonen med mobile tjenester og forstår og organiserer arbeidet deretter. De tror lite på argumentene om behovet for stabilitet som fremmes fra bofellesskapene (Wuttudal 1995b).

Kommunene gjør nå stadig oftere enkeltvedtak om tjenester til den enkelte, og vedtakene akkumuleres til ressursituasjonen for et gitt bofellesskap. Jeg snakket med en medarbeider i en kommune mens en gjennomgang av enkeltvedtakene var i gang. Resultatet av gjennomgangen var, i følge denne medarbeideren i administrasjonen, at noen ville få mer tjenester og andre mindre. ”*Men så skal vi jo også spare*”. Slikt er med på å sette rammer for arbeidet.

De forventningsmessige rammene omfatter likevel mer enn økonomisk orientert effektiviseringspress internt i tjenestene. Denne boformen ble skapt for å realisere målsettinger ved den såkalte ”ansvarsreformen”. Reformens ambisjoner var store: normalisering og bedring av levekår, og integrering i samfunnet for å skape ”*en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre*” (Ot.prp.nr.49 1987-88). Sundet (2002) tviler på at reformen har medført generelle endringer i forståelsen av personer med utviklingshemning og holdninger til dem. Hun mener at ”*vilkårene for mennesker med utviklingshemning neppe kan sies å avspeile de sosialpolitiske mål som ble uttrykt gjennom denne reformen*” (s208), og at for mange har det i realiteten endt opp med ”*nye former for pleie- og omsorgsinstitusjoner*” (s211).

Lichtwarck og Sandvin (1999) undersøkte arbeidsmiljøet i omsorgen for utviklingshemmede i Bergen kommune. De påpeker at personalets egne vurderinger av den samlede kompetanse på sitt arbeidssted betyr mye for hvordan arbeidsmiljøet vurderes - jo høyere den samlede kompetanse menes å være, jo bedre rapporteres arbeidsmiljøet til å være. Enighet i personalgruppen er det sentrale her, en fellesoppfattelse av hvordan tingene skal gjøres er et viktig element i oppfattelsen av at man på et gitt sted har en høy samlet kompetanse. Det handler ikke så mye om hvilken filosofi, ideologi eller metode man har lagt seg på, som det handler om at det er enighet om linjen. For den enkelte er det av stor betydning

det å ikke stå alene, det å vite at en har støtte, og det å føle at en har personer å dele frustrasjon og tvil med og som en kan spørre til råds. (Lichtwarck & Sandvin 1999,76).

Der enigheten i personalgruppen er stor, kan vi tale om en rådende kultur. Der enigheten ikke er så tydelig, vil flere slags kulturer kunne eksistere side om side og med ulik relativ innflytelse på daglig praksis.

Christensen og Nilssen (2002a) klassifiserer først personalet i tre kategorier: *de faglig involverte*, *de omsorgsorienterte* og *de ikke-involverte*, de er innom ulike motivasjoner for personalets tilknytning til slike arbeidssteder, og de går videre til å beskrive fire idealtypiske kulturer i bofelleskapene. De fire kulturrene de beskriver er *pleie- og omsorgskulturen*, *den kontrollerte hverdagskulturen*, *institusjonskulturen* og *den andre-orienterte kulturen*. De to første kulturtypene knyttes til egenskaper ved beboerne, mens holdninger hos personalet er det viktigste utgangspunktet for de to siste typene. Først,

En *pleie- og omsorgskultur* kan altså oppstå fordi graden av fysisk og psykisk funksjonshemming hos beboerne er så stor at både den verbale og kroppslige kommunikasjon med beboerne er en meget stor utfordring (s48) .

Personalet kompenserer for ”*denne svakheten ved mottakeren*” ved å late som at beboeren ser, hører og forstår hva som sies og gjøres, da kan personalet fortsette som om intet var. Eller, sier forfatterne, man kan ”*overleve*” ved å dreie oppmerksomheten bort fra personen til det praktiske arbeidet omkring beboeren – rengjøring, matlaging, pleieoppgaver med mer. Dette er typisk en kvinnedominert kultur hvor eventuelle konflikter vil handle om rutiner og hvordan og hvor mye som skal sørges for. Mens,

I den andre enden av denne hjelpeavhengighetsskalaen (..) har vi da muligheten for det som kan kalles en kontrollert hverdagskultur. Når beboerne har en ressursituasjon som vi kan kalle relativt høy (..) handler det for de ansatte mer om å bli en slags hjelpere for beboerne i forhold til å leve det daglige liv (s48-49)

I denne kulturtypen, mener forfatterne, er det mindre fare for en autoritær praksis med styring og kontroll, fordi dette ”*potensielt [vil] stå i kontrast til det tilnærmet ”normale” hverdagsliv som voksne utviklingshemmede er*

ment å skulle leve”, mens det er risiko for en ”*la-det-stå-til-holdning*” (s49) – altså unnløst. Ut fra en polaritet i det de kaller ”*verdiorienteringen i huset*” angir forfatterne de to siste kulturtypene. Disse kan typisk først oppstå der beboerne ikke befinner seg på de to ytterpunktene av hjelpeavhengighetsskalaen, og hvor det dermed først finnes ”*en reell mulighet*” (s49) til å velge verdier for arbeidet. *Institusjonskulturen* preges av gruppetilnærming og regler, og *den andre-orienterte kulturen* preges av det individuelle og få regler.

Sandvin, Söder, Lichtwarck og Magnussen (1998) ønsket i sin studie å unngå stadig sammenligning med ”institusjonen” som lett implisitt og eksplisitt følger evalueringsforskningen. De ville stille spørsmålet annerledes. De formulerte seg slik: ”*Det faktum at bofellesskapet kan ses både som hjem, som arbeidsplass, og som boform som er mer eller mindre kollektiv, utgjør for oss forutsetninger for det sosiale liv vi vil studere*” (s49). Sagt på en annen måte, handlet ambisjonen om å forstå bofellesskapene ut i fra deres egne premisser heller enn de normative. Disse forfatternes analyser synliggjør en kompleks bakgrunn og sammenheng for personalets handlingsvalg. ”*Normaliseringsarbeidet*” som personalet er satt til å gjøre handler også om disiplinering. Det skaper en alltid tilstedeværende ambivalens hos personalet, ”*en mental tilstand som de bar med seg hele tiden*” (s137). Denne ambivalensen, som Sandvin *et al.* betrakter som et karaktertrekk ved arbeidet, kommer til uttrykk i kontekster hvor handlingsvalg er nødvendig. Forfatterne identifiserer tre delvis overlappende dilemma beskrevet som spenningen mellom normalisering og ”fornuft”, valget mellom individuelle og kollektive tilnærminger og organisering, og vektlegging av autonomi eller kontroll. Det første dilemma oppstår ved at normative idealer kan komme i konflikt med det som er praktisk fornuft i situasjoner. Hvem skal for eksempel styre med beboerens penger? Det andre dilemma handler om at kollektiv aktiviteter kan styrke samhold og kontakt mellom beboerne, men også bidra til uttrekk fra det private rom. Hvor skal beboerne omgås hverandre? Det siste dilemma har sitt utgangspunkt i at hjelp og makt er så sammenvevd. Møtet mellom personale og beboere er kommet i stand fordi beboerne trenger hjelp. Hvilke grenser kan/skal personalet håndheve overfor beboerne? Det er hele tiden tale om å finne balansen her. Når personalet opplever at balansen er vanskelig å holde, iverksetter de strategier som søker å redusere problemet de opplever med det, de søker å

reduere ambivalensen. Sandvin *et al.* synliggjør tre strategier: ”ansvarsfraskrivelse” – avgjørelsen kan sparkes ”oppover”, ”myter” – man skaper beskrivelser hvor dilemmaet underkommuniseres eller ”forsvinner”, og ”regler” som setter grensene og/eller definerer handlingsalternativet. På denne måten løser personalet det som er problematisk for dem selv, og risikerer å overse det som eventuelt er det problematiske for beboerne i situasjonene.

Mallanders (1999) analyserer bofellesskapet (*gruppobostaden* på svensk) ut fra et perspektiv om ”normaliseringspraktikk”, og er opptatt av hvilket handlingsrom beboerne har, og hvordan det kommer til uttrykk. Han påpeker begrensninger som følger av at hjelpen er et lønnsarbeid, og av en tendens til at arbeidsformene inneholder lignende element alle steder. Arbeidsmåtene ”*utgjorde rationaliserade myter och tog formen av ceremoniella procedurer*” (s374), rapporterer han. Underliggende for dette utfallet, mener Mallander, er en ambivalens knyttet til en ambisjon om beboernes selvstendighet og mer hverdagslig fokus på deres manglende ferdigheter.

Flere har interessert seg for arbeidet i bofellesskaper ut i fra den særnorske lovgivningen knyttet til bruk av tvang (Sosialtjenestelovens kap.6A). Her bare to eksempler: Bollingmo (2002) viser hvordan tjenesteyterne reflekterer omkring opplevelsene med å utøve slik ”legalisert” tvang. Bollingmo lanserer ”*reflektert etisk praksis*” som kompetanseområde i møte med utfordrende atferd, og hevder det vil kreve dialog med noen utenfor tjenesteyternes eget arbeidsfellesskap. En annen tilnærming til tvang overfor beboere er Handegårds arbeid (se foreløpig Handegård 2002) med prosjektet ”*Tvang, makt og ambivalens*”, hvor formålet er en forskningsmessig oppfølging av praksis som følge av 6A.¹⁵ I en sammenligning mellom ”*boliger med tvang*” og ”*boliger generelt*” kommer det fram at kompetansekulturen (kursing og veiledning) og metodeenigheten er sterkest der tvang er aktuelt, mens ambivalens mer preger ”*boliger generelt*”. Kollektivisering, derimot, mer preger de siste. ”*Kanskje er det slik at i de tilfeller en ikke tvinges til å tenke individuelt [det understrekes at atferdsproblemer jo krever en individuell tilnærming], så tilnærmer en seg tjenestemottakerne som en kollektiv gruppe slik personalet i boliger generelt ofte gjør?*”, spør Handegård (2002, 78).

¹⁵ Rapporten omhandler studiens kvantitative del, studiens kvalitative del er ennå under arbeid.

Min egen forskning i bofellesskap

Jeg har tidligere interessert meg spesielt for vernepleiernes arbeid i bofellesskaper. Hovedfagsarbeidet mitt (Folkestad 1997; Folkestad 2000a) er en studie basert på feltarbeid og intervjuer med vernepleiere. Analysen, som får fram en situasjonsorientert og individuell tilnærming, tok utgangspunkt i vernepleiernes arbeid i sammenheng med beboernes praktiske hjemlige hverdagsoppgaver. Jeg vil oppsummere dette slik: Det er vernepleiernes forståelse at personer med utviklingshemning har, tross sine innbyrdes ulikheter, det til felles at de i en eller annen grad har vanskeligheter med å klare dagliglivets komplekse krav. Å overlate til beboeren selv å oppdage og løse sine problemer, selv om det begrunnes med verdier knyttet til selvråderett og selvrealisering, kan være å overlate henne/han i en avmaktssituasjon. Det har sammenheng med det som karakteriserer utviklingshemning som funksjonshemning. Mange vil ha vansker med å se både hvilke problemer de står overfor og hvilke handlingsalternativ som finns. I tillegg vil mange ha manglende evne til å overskue konsekvenser av sine handlinger. Men dette gir ikke, mener vernepleierne, tilstrekkelig begrunnelse for å overta og styre mer enn det som er nødvendig. Deres problem er da hvordan de skal yte *tilpasset hjelp*. De søker å tilpasse hjelpen gjennom en to-leddet arbeidsmåte. Ved å *ramme inn* oppgaven på ulike vis, tydeliggjør de for beboerne hva som må eller skal gjøres. De skaper en mulighet for at beboeren selv kan ta aktivt del i det som skjer ved å *gi handlingsrom*. Denne arbeidsmåten settes i relieff mot overtaking som, der det forekommer, skal ha sin begrunnelse. Innrammingen kan være snever eller vid, og handlingsrommet kan være stort eller lite. Det skaper et dilemma at denne måten å hjelpe på også uttrykker makt. Forutsetningen for en vellykket kombinasjon av å ramme inn og gi handlingsrom er en *lydhørhet* i situasjonen og et *godt kjennskap* til den en skal yte tjenester til. Hvordan balansen blir avhenger av, og avgjøres i, situasjonen.

Disse formuleringene handler om innsatsen vernepleierne gjør i samband med det praktiske arbeidet i beboerens hjem. Dette gir en fokusert framstilling av en side ved praksis og livet i bofellesskaper. I denne forskningen var oppmerksomheten særlig rettet mot personalet, slik det i stor utstrekning også har vært ellers hvor man har forsket på praksis. Beboerne har vært behandlet som en tatt-for-gitt gruppe, som er objekter

for personalets praksis. Samhandling mellom beboere og personale har selvsagt flere fasetter. Avhandlingen her vil beskjeftige seg med det.

Etter betraktninger knyttet til metodologi og metode i de neste to kapitlene, settes scenen i kapittel 4 hvor de romlige aspekter ved bofellesskaper er i fokus. Kapittel 5 handler om institusjonaliseringen av praksis og fokusering av arbeidet, kapittel 6 går nøyere inn på hvordan arbeidet med å yte hjelp gjøres, og kapittel 7 – 9 viser fram forhold som kompliserer en forenklet forståelse av praksis som ”noe personalet gjør med beboerne”. Kapittel 10 er forsøket på å trekke trådene fra del-analysene mine til en samlet forståelse av samhandlingen i bofellesskaper.

Noen ord om min bakgrunn

Min interesse for personer med utviklingshemning og deres situasjon og behov beror, som mye annet i livet, i noen grad på en tilfeldighet. Nydimmitert fra militærtjeneste stod jeg uten arbeid midt i høstsemesteret 1972. Jeg fikk arbeid på sentralinsitusjonen for utviklingshemmede ikke langt fra hvor jeg bodde. Kortversjonen av historien videre er at jeg først reiste til Danmark for å utdanne meg innen feltet (1973-76). Utdanningene i Norge og Danmark var den gang så parallelle at jeg ble offentlig godkjent vernepleier i Norge. Jeg arbeidet i 11 år på ulike steder innen HVPU, inntil jeg kom til vernepleierutdanningen som lærer i 1987. Med unntak av et års tid, hvor jeg arbeidet i en kommune i oppløpet til reformen og deltok i planleggingen av nye tiltak og tjenester der, har jeg i nå mange år deltatt i utdanning av nye vernepleiere til feltet. Jeg har ikke arbeidet i tjenestene etter at reformen ble implementert, men jeg kan samtidig knapt påberope meg noen forutsetningsløs tilnærming til feltet jeg forsker på. Jeg skal vende tilbake til dette (som både er et problem og et potensial) i neste kapittel.

All forskning bygger selvsagt på en interesse som forskeren har - den langvarige fordypningen som forskning er, krever en slik motivasjon. En del av ambisjonen med mitt prosjekt, er å bidra med noe som kan påvirke praksis, og som i siste ende kan bidra til en bedret situasjon for personer med utviklingshemning. Neste kapittel er en drøfting om mulighetene for å realisere en slik ambisjon.

Det kan ofte fortone seg som om det er lang avstand mellom forskning og praksis - at forskernes problemstillinger virker fremmede eller ikke svarer på feltets viktigste problemstillinger. (Tøssebro 2000, 19)

2 **”..Og nå vil du gi noe tilbake til praksisfeltet da?”** - om forutsetninger for at forskningen skal bli til nytte i praksisfeltet.

Vi er praktikere, vi, sier gjerne personalet som arbeider i bofellesskapene. De oppfatter tilsynelatende denne betegnelsen som det rake motstykket til ”teoretikerne” som de ser på høgskolene og blant forskerne på feltet. Man aner en viss teorifientlighet. Hos mange av forskerne på området finner man også en skepsis i motsatt retning. Når en gammel praktiker som jeg våger meg inn i forskningen og presenterer min bakgrunn, har jeg opplevd et dobbeltbunnet tonefall i spørsmålet fra andre akademikere om at ”.. nå vil du gi noe tilbake til praksisfeltet da?”. Det antydes at forskning med et slikt siktemål gjerne vil styres for mye av praktiske omstendigheter, ikke har teoretisk kraft og vil ha liten generaliserbarhet. På den annen side aner jeg at folket i praksisfeltet tenker at en som blir forsker vel snart forsvinner opp i elfenbenstårnet og trekker stigen med etter seg. Det ligger utfordringer i begge antydninger.

Jeg har startet mitt forskningsarbeid med en ambisjon om også å bidra til utviklingen av yrkespraksis på det området jeg forsker på. Spørsmålet jeg her tar opp til drøfting er: *Hvordan kan samfunnsvitenskapelig forskning på et praksisfelt bidra til utvikling i dette samme arbeidsfeltet?* Noen måter å drive forskning på kan være til hinder for at en slik ambisjon realiseres. I dette kapitlet tar jeg først opp tre slike forhold. For det første, kunnskap som påstår å ha instrumentell verdi i feltet kan på den ene siden synes ”matnyttig”, men på den annen side åpner dette også for ”*det instrumentalistiske mistaket*” (Skjervheim 1992a). Her skjer det en reduksjon som overser kompleksiteten i praksishverdagen. For det andre, det er noe problematisk i det at forskningens språk tenderer til å være

”erfaringsfjernt” i forhold til de problemer som praktikerne må forholde seg til i sitt arbeid, og i forhold til den kontekstuellt fokuserte måten problemene drøftes på i praksis. Dette kan være til hinder for at praktikerne kan, eller vil, ta forskningens resultater i bruk. Et tredje problem oppstår der forskerne fanges i politiske og administrative målsettinger. På denne måten kan forskeren både tape ”armslag” for å utvikle sine problemstillinger, og forskningen sperres inne av for snevre perspektiv. Forskeren kan også ende med å fungere som ”meningspoliti” overfor praktikerne og deres virke dersom myndigheters målsettinger gjøres til fasit i utgangspunktet – dersom man framstår som urimelig kritiserende, risikerer man å lukke for dialog.

Jeg vil i stedet argumentere for et ”innefra/nedenfra” perspektiv, som søker å fange arbeidsmåter og forholdningsett og gjøre dem mer synlige. Tanken er at denne forskningens innsikter, formulert i et tilstrekkelig erfaringsnært språk, kan resultere i en overskridende gjen-kjennelse hos praktikerne, at dette kan resultere i en re-perspektivering av praksis som i sin tur kan utløse nytt handlingspotensiale, og at forskningen på denne måten vil være til nytte for praksisfeltet.

Først, innen jeg skisserer min egen tilnærming, skal jeg gjennomgå problemene med hensyn til forskningsinnretning som jeg nevnte innledningsvis.

Praktikerne og det ”matnyttige”

Det er, mener jeg, ikke nok å forsøke beskrive den komplekse praksisvirkeligheten ut fra ideer om instrumentell rasjonalitet og *den rasjonelle aktør*. Dels er slik som Hernes skal ha sagt: slike *beslutningsatleter* finnes neppe. Viktigere er det at praksis er langt mer enn teknisk utøvelse av problemløsning. Praksissituasjonene har unike sider ved seg, det gjør det problematisk å bygge ensidig på regler og prosedyreformuleringer. Å skulle anvende forskning som har undersøkt behandlingseffekt av bestemte tiltak på instrumentell vis, vil innebære en nødvendig oversettelse av disse forskningsfunn til ”instruksjon av praksis”. Det er imidlertid problematisk å gå fra kunnskap på aggregatnivå til prediksjon på individnivå (Ekeland 1999). Mitt første poeng er at praksis ikke bare kan være, beskrives eller veiledes i termer av instrumentalistisk ”anvendbar” kunnskap. Jeg skal gjøre nærmere rede for dette i det som følger.

Praksis har i seg et element av handlingstvang (Jensen 1993) på den måten at man må handle i situasjoner som oppstår, en kan ikke alltid trekke seg tilbake til "tegnebrettet" først. Der en i arbeid med teori analyserer i ro og ettertenksomhet, er praksis nødvendig handling i øyeblikket. Samtidig er personalet på flere vis satt til å ta stilling i spørsmål som i bunn og grunn krever normativ stillingstagen (Sandvin *et al.* 1998). Verken fagfolk eller andre har noe privilegert ståsted for å avgjøre slike spørsmål. dermed er det også slik at nesten uansett hvordan personalet velger å handle, så er det mulig å kritisere det de gjør. Også utenforstående har oppfatninger og fremmer meninger; administratorer, pårørende, politikere og forskere har sitt de vil ha sagt. Striden kan også stå internt i en personalgruppe. Og ikke minst, fordi det dreier seg om iboende dilemma, vil også den enkelte oppleve usikkerhet mht hva en *bør* gjøre.

Der problemer krever at en finner en løsning, krever dilemma at en finner en balanse. Praksis preges av dilemma og, som følge av det, av usikkerhet og ambivalens. En kan oppleve at praktikerne selv betrakter denne usikkerheten som en mangel ved yrkeskunnskapen, og at kritikere utenfra ser det som feil hos praktikerne. Et ønske om "det matnyttige", slikt som "vi kan bruke til noe", er mye også et ønske om å begrense eller komme seg ut av den opplevde ambivalensen som på mange vis preger praksis. Det en ønsker seg er "sikker" kunnskap om hvordan en skal handle, teori som svarer til nyttekriteriet. Men en slik avklaring av *hvordan* man skal handle innebærer også en innsnevring av *hva* en skal handle i forhold til. Adferdsorienteringens foreskrevne og detaljerte teknikker og analysemetoder, for eksempel, innebærer nok en mulighet til å prosedyrebelegge handlinger, og kan på denne måten skape trygghet for handling. På den annen side er det samtidig slik at fokus for denne metodikken i praksis innskrenkes til å handle om adferdsendring og ferdighetslæring. Beboerne blir objekter for personalets innsats. Et slags ingeniørperspektiv legges på arbeidet.

Skjervheim (1992b) kritiserer en slik tilnærming hvor man "misforstår" pedagogisk praksis som teknikk. Han advarer mot at eksperimentmodellen implisitt, men samtidig diffust, legges til grunn for forskning i pedagogikk. Det er Deweys instrumentalisme han advarer mot, det synspunkt at

rasjonell handling alltid må baserast på mål-middel-modellen, der kunnskapen fungerer som instrument, samtidig som kunnskapen må

baserast på nøyaktig gjennomførte eksperiment, .. (s175).

Skjervheim betegner dette som *det instrumentalistiske mistaket*.

Det instrumentalistiske mistaket er nettopp å oversjå det kantianske skilje mellom pragmatiske og praktiske handlingar, og på den måten gjera pragmatiske handlingar til grunnmodell for rasjonelle handlingar generelt. (s175)

Pragmatiske (tekniske) handlinger er målrettete og kalkulerte med utgangspunkt i mer eller mindre godt verifisert eksperimentell kunnskap som skal gi retningslinjer for hvordan et mål realiseres. Praktiske handlinger er ikke kalkulerte på denne måten. De er handlinger i det sosiale feltet styrt av allmenne normer. Der pragmatiske handlinger tar sitt utgangspunkt i hypotetiske imperativ, baserer praktiske handlinger seg på Kants kategoriske imperativ – Skjervheim utlegger dette imperativet som ”konstituerende for respekt for alle” (s175).

Det er ”den etablerte pedagogikken i Norge” Skjervheim tok for seg, men parallellen til omsorgsfagene er lett å se. Omsorgen for personer med psykisk utviklingshemning er et område hvor det instrumentalistiske mistaket nok har gjort seg gjeldende i og med den relative dominans adferdspsykologien (behavioristisk teori) har hatt i deler av landet. Atferdsterapeutiske arbeidsformer spesielt, men også den mer generelle ”arbeidsprosessen i vernepleierfaglig arbeid” (den samme finns i flere av omsorgsfagene, for eksempel ”sykepleieprosessen”) er tuftet på en enkel problemløsningsmodell; observasjon, analyse, problemformulering, målvalg, metodedrøfting, tiltaksutforming og evaluering – det hele i spiral med innlagte tilbakemeldingsprosedyrer. Slike arbeidsredskaper bygger tendensielt på en instrumentalistisk forståelse av teori (kunnskap) og rasjonalitet, det at formulerte målsettinger skal nås gjennom kalkulerte handlinger.

Det kommer særlig klart til syne at en evidens-basert tankegang gjør seg gjeldende i aktuell tenkning omkring praksis når vi ser på forskriftene omkring bruk av makt og tvang overfor mennesker med utviklingshemning. Der en vurderer bruk av tvangstiltak, skal alternative

tiltak være prøvd først.¹⁶ Metodene en bruker, når tvang er involvert, skal være ”veldokumenterte” (dvs bl.a. at forskning om metodene skal være publisert i anerkjente tidsskrift). Det skulle da følge, at de alternative metoder som en har prøvd først, må stå til rette for samme slags krav til dokumentasjon og forsvarlighet. Det vil si at man må kunne dokumentere at slike alternative tiltak, de uten bruk av tvang som man prøvde først, altså ikke lykkes. Og det innebærer strenge krav til både gjennomføring og dokumentasjon. Vi ser også her en tenkning som har sine røtter i eksperimentmodellen. Det problematiske er at visse metoder lettere svarer med dokumentasjons-/argumentasjonsformen som følger implisitt av disse juridisk begrunnede dokumentasjonskravene, og at det er slike behandlingsmetoder som derfor velges. Selv om det også faglig sett ”*selvsagt [er] ønskelig at den praktiske virksomheten skal være forskningsbasert. Det vil styrke kvaliteten på arbeidet*” (Skjerve 2001, 7), så er det ikke uten videre gitt hva forskningsbasert praksis, for ikke å si ”evidence-based practice”, kan være. Ekeland (1999; 2001) har drøftet problematiske sider ved programmet ”evidensbasert behandling”, og peker på at

i botnen for uttrykket ”evidensbasert” [er det] ikkje berre tale om heilt bestemte kriterium for kunnskap, men også for korleis denne kunnskapen skal praktiserast. (Ekeland 1999, 1037)

Det synes å skje et sprang fra vitenskapelig kritisk undersøkelse av praksis, til en ambisjon om praksis som blir instruert av vitenskap gjennom standardprosedyrer for løsning av problemer.

I den målrasjonelle måten å tenke på er det en tendens til å se bare personalet som de aktive i det som er praksis – de skal gjøre noe overfor noen andre som ikke selv kan ha anledning til å være handlende på samme vis. Arbeidet som personalet skal gjøre skal selvsagt komme deres klienter til gode, men det er personalet som skal *handle* og klientene som skal utsettes for handlingene.¹⁷ Dersom en absolutterer det teknologisk-pragmatiske perspektivet, må andre plasseres inn i ”regnestykket”, de blir

¹⁶ Loven stiller opp kriterier for når og til hva tvang kan brukes, men det er for så vidt unødvendig å komme inn på i denne sammenheng. Det følger av rettsstatlige prinsipper at inngrep mot enkeltpersoner må være hjemlet i lov og iverksatt i tråd med forskrifter. Jeg har ingen innvendinger mot slike prinsipper. Det er følger av dokumentasjonskravene omkring behandlingens eventuelle effekt som er saken her.

¹⁷ Det vil komme fram, utover i avhandlingen, at beboerne er aktører i sammenhengene.

gjort kalkulerbare som ting. Konsekvensen av en slik tilnærming er en kontrollerende og manipulerende kunnskap som holder den potensielt myndige i en umyndig posisjon. Det ”instrumentelle mistaket” viser seg når instrumentell fornuft og pragmatiske handlinger blir *den eneste* tilnærming til alle de oppgaver praksis innebærer, når teknikk blir eneste tilnærming (Skjervheim 1992b).

Kunnskap om sammenhenger mellom handling og resultat er selvsagt viktige for praktikere som jo, blant annet, må velge tiltak for å realisere målsettinger. Selvsagt er det også viktig for faggruppene at de handler på bakgrunn av kunnskap, og ikke tilfældighet eller vane, dersom de vil framstå og oppfattes som kompetente. (Kvernbekk 1999). Men det ubestemte ved praksis, verdikonfliktene og det usikre og unike ved situasjonene, gjør at ”problemet” kan være vanskelig å avgrense.

[T]he problems of real-world practice do not present themselves to practioners as well-formed structures. Indeed, they tend not to present themselves as problems at all but as messy, indeterminate situations. (Schön 1991, 4)

Da er det heller ikke mulig å slå opp problemet i boken og så implementere «rett» løsning. Oftere er det slik som Eisner (1994) kommenterer:

It has become increasingly clear that when teachers work ”on the wing” the basis for action resides in the immediate judgement of the constellations rather than through a detailed sequence of anticipated consequences from particular decisions being made. (s165)

Dette ”i-farten”-arbeidet må undersøkes og settes ord på.

Språket som skal formidle innsikter

Mitt andre poeng handler derfor om språk. Teori og forskningsresultat kan være et slags orienteringssystem når vurderinger skal gjøres og når det reflekteres over praksissituasjonene, men vi må være beredt på at det vil kunne oppstå oversettingsproblem mellom det forskningen har å bidra med og det som er praksisfeltets behov.

Wærness (1991) mener at offentlig omsorgsarbeid er i det hun kaller en dobbel defensiv posisjon, et krysspress som skyldes på den ene side at kunnskap og erfaring fra praktisk omsorgsarbeid er lite beskrevet ut fra arbeidets egen rasjonalitet, og på den annen side at ”harde fakta” er den

anerkjente kunnskapsformen i styringssystemene. Den ofte ordløse praksiskunnskapen har lav status. Molander (1993) påpeker også at den teoretiske ”påstandskunnskapen” vurderes som mer verdt enn den tause ”fortrolighetskunnskapen” som ofte preger praksis. Praktisk kunnskap er kunnskap-i-handling, hevder Molander og støtter seg kraftig til Donald Schön (1983). Kunnskap-i-handling kan (innen spesialområder, bestemte praksiser) læres og trenes inn, hevder Molander videre, “*men kan inte “läras ut” i form av teori*” (s144). Det synes som om vi ikke bare har å gjøre med to kunnskapsformer, men også ulike språkformer - forskningsspråk og praksisspråk, hvor oversettelser mellom dem vil være ”tricky business”.

Forskningens språk syftar till at ge generaliserad information till en bred publik konsumenter. Praktikens språk är kontextuellt bundet till specifika situationer, i vilka den individuella praktikern skall handla ansvarligt (Olsson 1999, 99).

Fortrolighetskunnskap i møtet med beboerne og deres problem og behov er noe annet enn anvendt teori, noe mer enn ”kjennskap til” (dvs, mer enn et spørsmål om informasjon). Fortrolighetskunnskap er bygget på *godt kjennskap* og uttrykkes i situasjonsfornekkelse og lydhørhet for beboernes behov og preferanser (Folkestad 2000a).

Beboernes tid i bofellesskapet er arbeidstid sett fra personalets side. I min tidligere studie (Folkestad 1997) viste jeg hvordan vernepleiere søker å realisere ”hjelp-til-selvhjelp”-ideen ved å ”ramme inn” og ”gi handlingsrom”, hvordan de på ulike vis fører kontroll med beboerne og hvordan de reflekterer over sitt arbeid. Mine beskrivelser og begrep vakte ingen motstand selv om jeg synliggjør både styring og makt. Det kom heller ikke protester på at jeg beskriver hvordan personalet overtar for beboerne. Men da Sandvin *et al.* (1998) la an en lignende beskrivelse og påpekte ”normaliseringsarbeid”, tok praktikerne det ille opp at arbeidet ble beskrevet som ”disiplinering” (Söder 2000). ”Styring” og ”overtaking” syns å fungere som beskrivelser for praktikerne, mens de reagerte på ”disiplinering” som beskrivelse av det de gjør.

Geertz sitt skille mellom *erfaringsnære* og *erfaringsfjerne* begrep (Gilje & Grimen 1993) kan være til hjelp for å forstå dette. Erfaringsnære begrep er slike som aktørene selv kan bruke og som de lett forstår når andre anvender dem. Erfaringsfjerne begrep kommer fra spesialistenes, her

sosiologenes, språk og brukes til å beskrive eller forklare den del av verden som faget fokuserer. ”Teoretiske begreper i samfunnsvitenskapene er erfaringsfjerne i denne forstand” (s147). Hvor erfaringsfjerne forskernes begreper i beskrivelser av en gitt praksis er, avhenger selvsagt av bakgrunn og erfaring hos praktikerne på det aktuelle praksisfeltet.

Samfunnsforskerne kan ikke se bort fra aktørenes egne begrep og forståelse. På den annen side, ville det heller ikke være tilstrekkelig å bygge utelukkende på de beskrivelsene som aktørene (praktikerne) har å komme med – ikke dersom vi ønsker å bidra til ny eller utvidet forståelse av den praksis som vi undersøker. Begrepene i de to studiene jeg refererer til er ikke praktikerens egne, de er i begge tilfeller forskerens tilføringer. I eksemplet jeg har trukket fram synes det som om det ikke er det teoretiske innholdet i ”disiplinering” som problematiseres, mine begrep signaliserer jo for så vidt samme betydningsinnholdet, men at reaksjonen først og fremst handler om den normative konnotasjon begrepet synes å bære med seg.

Det er imidlertid også mulig at dette i noen grad handler om hvem forskeren oppfattes å være. Min egen bakgrunn som vernepleier og min interesse for det som for praktikerne framtrer som det ”vernepleierdaglige”, kan gi grunnlag for at jeg er blitt oppfattet som annerledes situert enn de andre – i den forstand at min kritikk ikke ”kommer utenfra”. Jeg oppfattes som ”vernepleierfaglig”, det gjør ikke disse andre forskerne.¹⁸

Poenget som jeg vil ha fram, handler om praksisnærhet. Som jeg alt har vært inne på, problemstillingene for praksis er ikke gitt. De problemstillingene som praktikerne skal handle i forhold til, må konstrueres ut fra momenter i den aktuelle situasjonen. I dette ligger det at praktikerne må velge ut hva hun/han skal konsentrere seg om.

Through the complementary acts of naming and framing, the practioner selects things for attention and organizes them, guided by an appreciation of the situation that gives it coherence and sets directions for action. So problemsetting is an ontological process – in Nelson Goodman’s memorable words, a form of worldmaking. (Schön 1983, 4)

¹⁸ Det er forskjellen mellom *emic* og *etic* perspektiv som synes å gjøre seg gjeldende (jf Goode 1992).

Avstanden mellom forskningens representasjoner og praktikernes forståelse øker jo mer ”erfaringsfjernt” forskeren formulerer sine innsikter. For at forskningen skal vinne innpass i praksisfeltets drøftinger må en balanse finnes. For, som Taylor og Bogdan (1998, 21) formulerer det:

The most elegant and liberating theory does not interest us if it can only be understood by a small group of like-speaking people and cannot be translated into terms meaningful to people confronting problems in their everyday lives.

Dette er en sentral utfordring. Potensialet for å påvirke praktikernes ”*worldmaking*” henger sammen med den grad forskningen bidrar med nye begrep og perspektiv, og at disse begrepene og perspektivene vi tilbyr (kan) tas i bruk. Begrepene vi utvikler skal ha empirisk treffsikkerhet og teoretisk kraft. Jeg vil understreke at våre begrep også må være *tilstrekkelig* erfaringsnære til at de blir forstått og kommer til anvendelse i drøftinger omkring praksis.

Når perspektivene sperrer for bredere utsikt til innsikt

Forskningen skal vidga gränserna för vår förståelse av den värld en själv utgör en del av. För att detta skall vara möjligt behöves en frihetsmarginal. Forskningen kan inte låsas för hårt till en common-sense förståelse av världen vi lever i. Samtidigt kan den heller inte gå helt utöver den (Söder 1995, 235)

Det finnes risiko for at forskningen kan låses inne i spørsmålsstillinger og perspektiv som gjør denne overordnede oppgaven enda mer vanskelig, mener Söder. Fallgruver følger med visse tilganger til forskningsfeltet. Jeg skal kort redegjøre for to slike forhold som han peker på.

”*Den normative fellen*” består i at forskeren har ”bestemt” seg for, eller tar for gitt hvordan tingene *bør* være, det vil si at forskeren eksplisitt eller implisitt har inntatt et bestemt normativt ståsted i utgangspunktet. Forskningen som går i denne fellen, fokuserer det forskeren ser som ønskelige tilstander og undersøker i hvilken grad det er blitt slik, og/eller hvilke vilkår som må være til stede for at det skal bli på den måten. En tilslutning til ”brukerperspektivet”, for eksempel, er tuftet på verdsetting av individuell frihet, og i vår sammenheng vektlegges her gjerne likheten mellom mennesker med utviklingshemming og alle andre. Dette fører med

seg en fokusering på ”selvbestemmelse” og på innblanding eller styring fra andre, spesielt personalet. Problemet som dette utgangspunktet medfører, er at åpnere spørsmål gjerne ikke stilles. Hvilke krav, for eksempel, om selv å ta ansvar, å bestemme og å velge medfører dette samme brukerperspektivet for mennesker med utviklingshemming?

Problemet for den normativt innesperrede forskningen består i at forskeren går ut i fra at man vet hva som er den ”rette” måten å forholde seg til slike spørsmål på. Spenninger blir nedtonet eller oversett mens forestillinger om hva som er ønskelig blir den normative målestokken.

Här lurar risken för omnipotens; svaren är klara innan frågorna är ställda. I den meningen verkar det normativa utgångspunkten inskränkande. Den motverkar ett öppet och förutsättningslöst frågande och undersökande. (Söder 1995, 234)

”*Evalueringsfellen*” er en variant av samme slags innesperringsproblem. Tøssebro (2000) påpeker at mye av forskningen om utviklingshemmede i Norge i all hovedsak har vært knyttet opp til den politiske dagsorden og den dermed mest har blitt en ”forvaltningsforskning”.

Altså, mye av den mest praktisk orienterte forskningen er orientert mot en praktisk nytte som er lokalisert nært styringsverket, og selv om det ofte er kritisk, så er den samtidig fryktelig ukritisk. Dermed bidrar de – vi – til en immunisering av den politiske ideologien. (Tøssebro 2000, 20)

Tenkningen innbakt i evalueringsperspektivet er at tiltak blir sett i verk, så kommer forskerne og evaluerer, og så er korrigerende mulig om forskernes resultater tilsier at det er nødvendig. Evalueringsforskningen risikerer da å bidra til å legitimere politisk beslutning som noe rasjonelt og ”vitenskapelig”. Evalueringsfellen består altså i at forskeren lar seg fange i reformatorens perspektiv og implisitt tar parti - reformens mål blir utgangspunkt for forskningen om utviklingshemmedes situasjon, uten at også målene problematiseres.

Poenget, det tredje i denne sammenheng, er at fellene både sperrer for å stille mer interessante spørsmål, og innesperringen i normativ stillingstagen medfører at forskerne lett kommer til å fungere som meningspoliti (Söder 1999b) – de som vet hvordan det skulle ha vært.

Mer enn ”det alle allerede vet”

Om ønsket er å bidra til praktikernes drøftinger og refleksjoner omkring sin praksis, må man skaffe seg en posisjon hvor dialog er mulig. Det vil si at avstanden mellom deres dagliglivserfaringer og selvforståelse, og utgangspunktet for våre analyser, ikke må bli for stor (Söder 1999a). På den annen side innebærer for liten avstand en fare for at vi blott og bare gjentar eller gir stemme til den rådende selvforståelsen og sier ”det alle allerede vet”. En ureflektert deling av insider-perspektivet vil sperre for å se ut over denne forståelsen, og medføre at situasjoner, handlinger og så videre igjen tolkes slik som praktikerne allerede selv gjør det. Forskingen skal derimot bidra til nye perspektiver og ny kunnskap. Et dilemma er da at forskningen kan oppleves som dømmende - siden forskningen gjør bruk av teori og begrep som har sitt utgangspunkt i referanserammer som ligger utenfor den sosiale virkelighet som studeres, kan forskningens lyssetting oppleves som ”urettferdig”. For å unngå at det blir slik, kan forskningen søke å ivareta en dobbel ambisjon: å bidra med ”motbilder” (det vil si å synliggjøre “*vad som sker i ”det som synes ske”*” (Söder 2000, 48)) og samtidig unngå å havne utenfor en mulighet til dialog med den praksis forskningen vil beskrive. Dilemmaet som ligger her må håndteres gjennom

pragmatiska strategier för att balansera de komponenter som konstituerar dilemmat: att söka förstå verkligheten annorlunda, men inte så annorlunda att vi inte kan relatera till de berördas egna meningar och tolkningar; att hävda att vår kunskap faktiskt har en annan karaktär än den “vardagliga” kunskapen, men ändå gå in i en lyhörd dialog; att basera oss på antaganden om den sociala verdens relativitet, men ändå sträva efter att basera vår tolkningar på empiriske fakta. (Söder 2000, 49)

Dette er en stor utfordringen. Söder legger riktignok til at ”*Det dilemma jag søkt beskriva är antagligen ett sådant som bäst hanteras genom att ”stirra problemet stint i ögonen, för sedan att gå runt det.”* Videre i kapittelet skal jeg prøve å vise min måte å møte utfordringen på.

Posisjonering for et bidrag til praksis

Sheppard (Parton 2000, 450) argumenterer for at vi ikke bare må vurdere kunnskap for praksis ut i fra epistemologiske og metodologiske betraktninger, men også mht det han kaller ”*practice validity*”. Det handler

om hvorvidt eller i hvilken grad kunnskapen har en form som er i samsvar med hva praksis går ut på. Parton tar et klart standpunkt:

I would argue that the notions of ambiguity, indeterminacy and uncertainty are at the core of social work and should be built upon and not defined out and thereby open up the potential for creativity and novel ways of thinking and acting. (...) Rather than seeing the relationship in terms of the application of theory to practice we are recognizing that theory can be generative. Theory can offer new insights and perspectives such that practioners can act and think differently. (Parton 2000, 461)

Tøssebro (2001, 280) antar også at forskning potensielt har en rolle i det han kaller ”begrepspolitikk” – at nye begrep kan påvirke praksis ved at forskning som bryter ortodokse tenkemåter får oss til å se ting på nye måter. Han mener likevel at det er mer enn en måte å få dette til på.

Jeg vil fremheve to poeng. *For det første* må man ikke være så snever i sin oppfattelse av ”bidrag til praksis” at det begrenses til det som er direkte relevant for yrkesutøver og yrkesutøvelse. Det kan handle om systemer og ordninger, det kan handle om bidrag til mer omfattende reformbevegelser, og det kan handle om endret forståelse av et fenomen. *For det andre* synes det å være en påtagelig ubalanse i forskningens sammensetning. Forskning orientert mot ordninger eller avdekking av sosiale problemer dominerer. ”Det departementale nivået” dominerer. Det kan etterlyses mer forskning rettet mot yrkseutøvelsen, gjerne i form av handlingsrettet forskning, og mot empiriske eller teoretiske analyser som kan utfordre inngrodde tenkemåter – utfordre *vår* ortodoksi.

Forskning direkte på yrkespraksis er ikke den eneste måten å være til nytte for denne praksisen på, likevel oppfordres det til mer slik forskning. Men forskningen med fokus på yrkespraksis har hatt en tendens til å være studier *om* praksis mer enn studier *av* slik praksis (”*about*’, *rather than*’*of*”), påpeker Garfinkel (Heritage 1984, 298).

The gap in the social science literature on occupations consists of all the missing descriptions of what occupational activities consist of and all the missing analyses of how practioners manage the tasks which, for them, are matters of serious and pressing significance. (Heritage 1984, 298)

Man har ikke formådd å fokusere den ”*just whatness*” som den aktuelle praksis innbefatter. Et resultat av dette er, ifølge Garfinkel, at praktikerne verken kjenner seg selv eller sin dagligdag igjen i det forskerne presenterer. Forskingen oppfattes følgelig som uinteressant, villedende eller rett og slett til å bli opprørt over.

Reflektert praksis krever begreper å arbeide med, det kan forskningen bidra med. Slik jeg ser det, kan et av den sosiologiske forskningens bidrag handle om å synliggjøre det tatt-for-gitte og vise fram forutsetningene for det som går for seg i den praksis vi studerer - re-presentere praksis. Det handler ikke, mener jeg, først og fremst om en slags ”*unmasking*” som har sitt utgangspunkt i en normativ forforståelse med mistro til praktikerne og deres virksomhet. Det dreier seg heller om å gjenfortelle dagliglivets opplevelser og arbeidsoppgaver med tilstrekkelig erfaringsnære begrep som da tilbyr en re-perspektivering på praksisfeltet, ny kunnskap om arbeidet. Problemer kan ikke løses på det samme bevissthetsnivå som skapte dem, skal Einstein ha formulert seg. Den praktiske nytte av re-perspektiveringen er at den bidrar til å åpne for nye problemformuleringer, og som en følge av dem, også for nye handlingsalternativ i praksis. Forskingen trenger ikke svare direkte til nyttekriteriet på den måten at begrepene gir klar og entydig handlingsveiledning. Den potensielle nytten følger derimot av at vi *ser* ved hjelp av begreper. Dette er en Kuhnsk argumentasjon; begreper og persepsjoner er så sterkt knyttet sammen at det vi ser avhenger av begrepene vi betjener oss av. Får vi aksept for ny eller endret begrepsbruk, det at de nye perspektiver aksepteres som troverdig og relevant av dem de er ment å gjelde, da åpner det for en annen persepsjon av situasjonene og mulighetene, og for fornying av debattene på praksisstedene. Dette trenger likevel ikke være til hinder for å formulere seg på måter som skaper overraskelse, diskusjon og refleksjon. Tvert i mot, det er nettopp slikt som kan bli byggesteinene for ny innsikt og andre ordens forandringer. Det jeg sikter mot er en empirinær tilnærming med et innefra/nedenfra- perspektiv (jf Wærness 1991).

Vi når inte insikter om t.ex. omsorgsarbets natur bara genom normativa etiska reflexioner. Praktiken måste undersökas. För att förstå hur människor formar sin vardag behöver vi ingående studera denna (Söder 1999a, 225)

En slik forskning skal nærme seg feltet med respekt og gå ut fra at det der finnes verdifull praksiskunnskap å lære av.

***Grounded Theory* som et svar på utfordringene**

På den ene siden er aktørenes perspektiv og problemer sentralt når vi søker å fange inn deres hverdag. På den annen side er det tale om behovet for nye begrep som synliggjør denne hverdagen og gir praktikerne verktøy for refleksjon og handling. Ambisjonen om *work*, *fit* og *grab* i Grounded Theory tradisjonen synes sammenfallende med det jeg søker å oppnå. *Fit* handler om i hvilken grad begrep som utvikles uttrykker mønstre i data. *Work* (*workability*) handler om hvordan begrepene føyes sammen slik at hypotesene gjør rede for hvordan aktørene løser sitt hovedproblem – denne egenskapen beskriver dermed i hvilken grad teorien kan brukes til å analysere denne praksis. *Grab* kommer av at den teorien som er oppdaget er relevant for aktørene på feltet. En godt utført grounded theory rettferdiggjør (*justifies*) seg selv ved at den griper (Glaser 1998). Slik forskningen skal ikke bare resultere i en beskrivelse av feltet.

His [forskerens] job is not to provide a perfect description of an area, but to develop a theory that accounts for much of the relevant behavior. (...) His job and his training are to do what (...) laymen cannot do – generate general categories and their properties for general and specific situations and problems. (...) The sociologist thereby brings sociological theory, and so a different perspective, into the situation of laymen. This new perspective can be very helpful to the latter. (Glaser & Strauss [1967]1970, 30)

Denne nytten viser seg når teorien som formuleres er formulert slik at den kan forstås av ”lekmenn” (forstått i motsetning til sosiologen, dvs her praktikerne) på området, og at den handler om det de i noen grad har kontroll over. Da vil teorien være ”*applicable in situations as well as to them. Thus people in situations for which grounded theory has been generated can apply it in the natural course of daily events*” (Glaser & Strauss [1967]1970, 249). Glaser (1978) krever til og med at teorien bør kunne brukes til å forklare det som har skjedd, forutsi det som vil skje og tolke det som skjer. Det kan være mye forlangt, men i utviklingen av en slik teori handler det om å identifisere den ”kjerneprosessen” som er underliggende og styrende for det som skjer i den sosiale sammenhengen det forskes på. Identifikasjon av dette hovedproblemet og hvordan

personalet handler på ulike vis for å løse det vil være et bidrag til et nytt grunnlag for diskusjonene omkring praksis.

Forforståelse og åpenhet

Det er ikke alle av Glasers påpekninger og krav som er egnet til å skape frimodighet og selvtillit for å gå i gang med forskningen. For eksempel skriver han:

Age and career growth generate more investment in knowing beforehand followed by preconceiving. Grounded theory is harder and harder to do as researchers achieve mature standing with age and career (Glaser 1998, 101).

Problemet som reises her handler om at opparbeidet erfaring og kunnskap - forforståelse - jo kan sperre for både vidsyn og innsikt, og dermed, for å oppdage noe nytt (se for eksempel Alvesson & Sköldbäck 1994). Min egen yrkesbakgrunn, årene som vernepleier og som lærer og forskningen jeg har gjort på samme praksisfelt fra før, kan anses som problematisk bagasje når jeg igjen velger å se på livet i bofellesskaper. Det at jeg selv regner meg som erfaren på feltet, åpner for at jeg ”forstår” for fort. I den grad andre regner meg som en erfaren ”insider”, kan det også bidra til at de lar være å kommentere og forklare slikt som de antar jeg vel allerede vet og forstår. Viktige overlegninger kan forbli underkommuniserte fra personalets side, og uproblematiskerte fra min side. På den annen side, innsikt og erfaring fra yrkesfeltet – egen ”på-kroppen-opplevelse” av det som personalet står overfor – kan bidra til en åpenhet for deres erfaringer som nykommeren ikke kan ha. Erfaringen er fundamentet for en lydhørhet (*perceptual awareness*) som gjør det mulig å begripe situasjonen som en helhet, en gestalt. Denne evnen forutsetter erfaring i/med mange slike situasjoner (Benner 1984; Benner & Wrubel 1982), og det muliggjør oppmerksomhet på kontekstuelle situerte aspekter ved det som skjer. Min egen yrkeserfaring representerer altså *både* en fare for nærsynhet og et potensiale for innsikt.

Erfaring med hvordan personer med utviklingshemning uttrykker seg kan også være en forutsetning for å ”høre” det som ”sies”. Mer generelt, det at forskningen foregår på steder og med mennesker jeg ikke kjenner, kombinert med en bevisst bestrebelse til åpenhet og koblet til erfaring fra feltet, kan innebære at jeg kommer ”lenger inn” i det feltet jeg studerer.

Grounded Theory er valgt for å få til en studie som baserer seg på empirien.

The "groundedness" of this approach fundamentally results from these researchers' commitment to analyze what they actually observe in the field or in their data. If they find recurrent themes or issues in the data, then they need to follow up on them, which can, and often does, lead grounded theorists in unanticipated directions. (Charmaz 1990, 1162)

Måten jeg har benyttet for å sikre meg mot for raske slutninger er den stadige sammenligningen – *The Constant Comparative Method* – som Glaser (1998; 1992; [1967]1970) anbefaler. Han understreker nødvendigheten av at en kan tåle usikkerhet og forvirring, men også at forsiktig koding og stadig sammenligning vil få kategorier til å tre fra: "*Categories emerge upon comparison and properties emerge upon more comparison. And that is all there is to it*" (Glaser 1992, 43). Så da jeg beveget meg mot feltet igjen, hadde jeg med et lite papir i lommen hvor det stod:

The grounded theory researcher is seeking how the participants socially organize their area of action, not how the researcher would prefer to see it organized, so he will be temporarily confused. (Glaser 1998, 102)

Jeg mener ikke at jeg kan eller skal svare til scientistiske krav om objektivitet. Med en etnografisk tilnærming må jeg akseptere at leseren til sist må finne grunn til å stole på at jeg har tolket "riktig" og at jeg har forstått situasjonen som tolkninger baseres på. Ulike forskere vil mest sannsynlig komme fram med forskjellige resultat av undersøkelser blant de samme menneskene. Goode (1994, 144) henviser til David Clarkes bemerkning om at

The logic of inquiry that each ethnographer brings to the situation is a reflection of that individual's sensitivities, and insensitivities, even physical makeup.

Og ettersom vi som feltforskere inngår i situasjoner, vil disse situasjonene jo være annerledes enn situasjoner som befolkes av andre mennesker. Så sammenhengen mellom de beskrevne observasjonene og det etno-metodologene kaller "*lived orderliness*" er ikke entydig eller uproblematisk. Da Goode selv prøvde å beskrive rutiner som en mor brukte

i situasjoner med sitt funksjonshemmede barn på en slik måte at andre skulle kunne gjøre det på nøyaktig samme vis, viste det seg umulig å få til. Det er et uunngåelig ufullstendig forhold mellom det vi søker å beskrive og ordene vi kan sette på det.

Det er også slik at hva folk ser avhenger av hvem som ser (Schefflen 1978). Goode (1994) gir et eksempel med et videoklipp med den døvblinde jenta Chris. Med sin bakgrunnskjennskap til henne, var han i stand til å bemerke en affektforandring hos henne som hans interesserte kolleger ikke så. Han spolte båndet i retur og promptet dem i rette øyeblikk også uten nevneverdig respons. Ved en senere anledning fortalte han dem først hva videoklipppet skulle vise, viste videoen og promptet i rette øyeblikk, og nå så alle det han hadde sett.

The important point is that "what is on tape" becomes the accomplishment of particular instances of viewing and analyzing tapes, and reflects the viewers' relation to the video, their perspective, and especially their familiarity with the lived order and the videotaped rendering of it (Goode 1994, 161-162).

Det er opplagt at mitt arbeid også er preget av mine vernepleierbriller, jeg er den jeg er. Teknikkene som Grounded Theory foreskriver har vært anvendt for likevel å komme med troverdige analyser av feltet jeg har studert. Mye av forskningen på feltet jeg interesserer meg for har, langt på veg, tatt beboerne for gitt. De er i liten grad blitt fokusert som aktører når fokuset er på den yrkespraksis som personalet bedriver. Jeg har prøvd å fokusere mine observasjoner på begge parters innsats i situasjonene. Bl.a. er det slik som Wærness (1991) understreker, at omsorgsmottakernes synspunkter vil tjene som vern mot for unyansert positive beskrivelser av den praksis vi har respekt for og vil lære av. Ved å studere samhandlingene mellom dem som møtes i bofellesskapet, får jeg også muligheter for å si noe om hvordan hverdagen struktureres til den praksis som er en følge av deres gjentatte samhandling.

Det neste kapittelet - metodekapitlet – er dels en slags "audit trail" som beskriver hvordan jeg har gjennomført denne studien, og dels en utdypning om hvordan jeg konkret har benyttet meg av en *Grounded Theory* metodologien.

Personal experience is overrated,
but observation is essential.
-John Irving (“Widow for one year”)

3 Innfallsvinkelen og utfallet - metodekapittel

Den foreliggende studien er en fortsettelse på et prosjekt som har vært underveis fra 1996. Først gjorde jeg studien som var mitt hovedfagsarbeid (Folkestad 1997; Folkestad 2000a) – vernepleiernes hverdagsarbeid var da i fokus. Studien viste fram en arbeidsmåte hvor beboerne også ”kom til orde” i samband med disse hverdagsoppgavene, ved at vernepleierne viste oppmerksomhet på oppspill og tilbakespill fra dem. Intervjuene den gang ble bare foretatt med vernepleierne. Litteraturen (for eksempel Azmi *et al.* 1997; Biklen & Moseley 1988; Carnaby 1997; Flynn 1986; Jahoda *et al.* 1988; McVilly 1995; Sigelman *et al.* 1981; Tøssebro 1990; Tøssebro 1992; Wyngaarden 1981) viste mange problemstillinger forbundet med å intervju personer med utviklingshemning. Høsten 1998 gjorde jeg et pilotprosjekt, et metodeforsøk med fotoassisterte intervju med beboere i bofellesskap for å finne en vei ut av, eller omkring, noen av disse problemene (Folkestad 2000b). Intervjutranskriptene fra disse to studiene er gjenbrukt i analysene som denne avhandlingen bygger på.

For personalet i bofellesskaper, som for mange andre yrkesutøvere i helse- og sosialsektoren, preges hverdagen av at de kommer i kontakt med andre menneskers problemer på måter de fleste stort sett er forskånet for. De skal bidra til å løse hverdagslige og komplekse problemer ved hjelp av kunnskap og innsikt. Løsning av arbeidsoppgavene kan i liten grad formuleres ut som absolutte standarder, og problemene en står overfor kan ikke alltid løses med materielle ytelser eller gjennom teknisk rasjonalitet. Det er likevel en forventning om at praksis må kunne begrunnes ut fra

gyldig kunnskap, basere seg på dømmekraft i situasjonsforståelsen og svare til rettslige og etiske normer. Samtidig presses også yrkesutøveren av at hun er del i et tjenesteapparat. Behovet for å balansere i møtet med ulike dilemma preger yrkesutøvelsen (Sandvin *et al.* 1998).

Personalet må tolke og reagere på situasjonene som oppstår i dagliglivet. *Hvordan tolkes situasjonene?* Det synes intuitivt klart at ikke alle tolkninger er like gode, og at heller ikke alle reaksjoner er det. For praktikeren vil spørsmålet være: *Hva er det da som konstituerer en god tolkning og handtering av en gitt situasjon?* Jeg mener at vi trenger undersøkelser som synliggjør praksis og hva den bidrar til for dem som blir gjenstand for den. Slike studier vil bidra til svar på det første spørsmålet, og kunne gi stoff som er av betydning for diskusjonene knyttet til det andre.

Fra starten av mitt prosjekt var *Grounded Theory* (Glaser 1998; Glaser 1992; Glaser & Strauss 1971; Glaser & Strauss [1967]1970) valgt som tilnærming. Jeg hadde erfaring i bruk av denne metodologien anvendt på dette feltet fra før (i hovedfagsarbeidet). Denne tilnærmingen tilsier at problemstillinger ikke utvikles og avgrenses innen man møter feltet man interesserer seg for. Jeg hadde likevel, i prosjektplanen, antydning noen spørsmål på grunnlag av den tidligere studien. To er alt nevnt i forrige avsnitt, andre eksempler var: *Hvordan håndterer yrkesutøverne dilemma de står overfor? Hva slags kunnskap gjør de bruk av i sine overveielser? Hva betraktes som gyldig kunnskap, og hvordan begrunnes den? Hvilke situasjoner er det som får oppmerksomhet fra personalet? Og hva er det evt som overses? Hva overlates til beboerne selv, eller til andre? De operative spørsmål i feltet ble likevel først og fremst: Hva er det som foregår her? Hva er det aktørene gjør?*

I dette kapitlet skriver jeg om hvordan det er jeg har arbeidet gjennom prosjektet – hvordan jeg har valgt ut steder og gjennomført feltarbeid og intervju, og hvordan jeg har arbeidet gjennom analyser til de kapitler som er resultatet av arbeidet, og som utgjør resten av denne avhandlingen.

Et hovedfelt og tre arenaer for ” komparative dykk”

Studien var planlagt slik at et bofellesskap skulle være base gjennom hele feltarbeidsperioden. Etter hvert som oppdagelser og klargjøring av spørsmål gjorde det nødvendig å få et mer variert blikk på fenomen jeg på det aktuelle tidspunkt var opptatt av, skulle andre bofellesskap også bli

arena for kortere feltarbeid basert på teoretisk utvalg (Glaser & Strauss [1967]1970).

Jeg søkte først et bofellesskap som var relativt stabilt mht personale og hverdagsliv. Jeg var ute etter et sted som var vel etablert, og som over noen tid hadde opplevd en relativ stabilitet i personalgruppen. Bofellesskapet skulle ha felleslokaler slik at jeg hadde et sted å oppholde meg når jeg ikke var med i leilighetene til beboerne, uten å måtte bruke det som primært framstår som personalets område - kontoret. Bofellesskapene er generelt små miljøer. Jeg ønsket meg et bofellesskap av en viss størrelse for å unngå at jeg selv skulle "fylle for mye". Bofellesskap hvor fokuset særlig var på atferdsproblemer eller på pleieoppgaver syntes for spesialiserte til å utgjøre et slikt "hovedfelt". Jeg var også opptatt av at det skulle være beboere av begge kjønn, og av at i alle fall noen av beboerne skulle bruke verbalspråk slik at beboere lettere ville kunne være informanter i studien. Men, som Taylor og Bogdan advarer:

The ideal research setting is one in which the observer obtains easy access, establishes immediate rapport with informants, and gathers data directly related to research interests. Such settings seldom exist (Taylor & Bogdan 1998, 27)

Hammersley og Atkinson (1987), på sin side, anbefaler at potensielle felt må "spanes" slik at en finner felt der feltforskning er mulig. Jeg fulgte denne oppfordring, og fant fram til hovedfeltet på grunnlag av informasjon fra kontakter ved pleie- og omsorgsadministrasjonene. Samme prosedyre ble brukt for å finne de andre stedene jeg også etter hvert valgte ettersom studien forløp.¹⁹ Bare til et av bofellesskapene hvor jeg ønsket det, fikk jeg ikke adgang. Avdelingslederen der meldte at det ville være forstyrrende på miljøet og belastende for personalet å ha meg gående der. Tre bofellesskap ble arena for to til tre ukers feltopphold i ulike stadier av studien. Hensikten med dette var å få muligheter til flere sammenligninger for på denne måte å kunne utvikle tema og kategorier som kom fram i hovedfeltet (og etter hvert også fra tidligere komparative dykk). Datainnsamling og analyse fortsatte videre i en slik vekselvirkning, mens tilhørigheten til det første bofellesskapet ("hovedfeltet") varte studien ut. Det er ikke personer eller praksis i et gitt bofellesskap jeg ønsker å beskrive og analysere, jeg ønsker å få et grep om praksis i denne

¹⁹ Mer om valg av disse stedene etter hvert.

boformen.²⁰ Det er ikke personene, men hendelsene eller tilfellene (*incidents*) som er enhetene for analyse (Glaser & Strauss [1967]1970).

Tillatelser og adgang

For å få tillatelse til å oppholde meg i bofellesskapene var det nødvendig med både formelle henvendelser med søknader om tilsagn, og med uformell kontakt med personer jeg kjente til i tjenestene. Gjennom konsulenter i pleie- og omsorgstjenesten fikk jeg opplysninger om mulige bofellesskap som svarte til det jeg var ute etter, og anledning til å kontakte avdelingslederne der i det som ble ”spaningsfasen.” Når jeg besluttet meg for et aktuelt sted, og hadde en forståelse med avdelingslederen om at feltarbeidet etter nærmere avtale nok kunne foregå hos dem, ble det avtalt med kontaktpersonen i administrasjonen hvilke prosedyrer som skulle følges. Det ble så sendt formelle brev til administrasjonen med anmodning om å få oppholde meg i det aktuelle bofellesskapet, og det ble laget et informasjonsskriv som administrasjonen sendte ut til hjelpevergene og bofellesskapene. På denne måten unngikk jeg å samle navn og adresser i noe slags personregister. Administrasjonen gav den formelle tillatelsen til at jeg kunne være i bofellesskapet. Konsulentene og ikke minst avdelingslederne var likevel i praksis de viktigste ”portvaktene” i den forstand at de anbefalte meg overfor beboere og personale i bofellesskapene jeg hadde valgt.

Jeg skulle nå igjen benytte meg av samme slags opplegg og arbeidsmåte som jeg alt hadde benyttet under hovedfagsarbeidet, eventuelt også ville jeg bruke den metode jeg hadde prøvet ut i pilotprosjektet (Folkestad 2000b). Ved de tidligere prosjektene viste det seg at det var unødvendig med konsesjon fra datatilsynet siden det ikke var tale om å

²⁰ Bofellesskapene har fått navn som jeg har konstruert for å anonymisere dem. Ingen faktiske navn er brukt i beskrivelser fra feltet. Beboere har fått navn som begynner på B, Personalet heter her alle noe på P og leilighetsvise vikarer heter noe på V. Jeg oppdaget fort at vi ikke har så mange kvinnenavn som begynner på P, og jeg kom til kort med å finne på mange nok mansnavn på B også - flere har dermed fått samme navn. Man kan og skal ikke lese avhandlingen som historier/anekdoter om Bjørn eller Borghild, Per eller Pia. Denne måten å skrive på handler om å beholde livet i eksemplene, jeg har ikke til hensikt å tegne et helstøpt portrett av noen av aktørene, informantene eller bofellesskapene. Poenget er å høste en forståelse av hva praksis i bofellesskap kan være ut fra situasjonene jeg har opplevd og observert, og fra det personer – både beboere og personale - har fortalt meg.

opprette noe slags personregister. Bruken av foto i samband med intervjuer ble klarert av Regional komité for medisinsk forskningsetikk i Helseregion III (jf. Folkestad 2000b) som etisk forsvarlig i forbindelse med pilotprosjektet, så lenge ingen bilder skulle offentliggjøres. Det ble derfor ikke nå gjentatt noen henvendelse til de organer som allerede hadde vurdert arbeidsmåtene jeg tenkte å bruke i den fortsatte forskningen på samme felt.

Neste trinn til adgang var å ha et informasjonsmøte med personale og svare på spørsmål om prosjektet, i et tilfelle ble det også holdt et slikt møte med beboerne. Disse møtene resulterte i at tid for første besøk ble avtalt. I bofellesskapet hvor jeg også skulle møte beboerne ble det ikke gjort slik avtale før beboerne hadde gitt sitt tilsagn til at jeg kunne oppholde meg i deres bofellesskap. Disse tilsagnene ble ikke formulert skriftlig.²¹

Prosedyrene og det samtykke som fulgte, gav meg likevel ikke adgang til mer enn å oppholde meg i de mest offentlige av lokalene i de aktuelle bofellesskaper. En egentlig adgang til feltet var verken sikret en gang for alle eller overfor alle (jf Hammersley & Atkinson 1987). Et vedvarende arbeid handlet derfor om å vinne tillit og innpass hos de aktuelle aktørene og informantene. En formulering i informasjonsskrivene var:

Da hensikten er å følge hverdagslivet, ønsker jeg også å få følge med til leiligheten til enkelte personer ved konkrete anledninger. Dit kan jeg bare bli med om personen tillater det. Tillatelse må innhentes ved hvert enkelt tilfelle og må helt baseres på frivillighet.

Dette er i overensstemmelse den stadige samtykkeprosess som måtte til. Det oppstod situasjoner hvor jeg ble avvist av beboere som ellers godtok min tilstedeværelse, noen få beboere holdt seg stort sett tilbake fra kontakt med meg, og ikke alle i personale var like meddelsomme alltid. I all alminnelighet var de fleste likevel åpne og svært velvillige overfor meg og min spørring. Noen situasjoner hadde slik privat karakter (for eksempel når noen hadde besøk, eller om det gjaldt kroppslig pleie) at jeg selv unngikk dem eller valgte å trekke meg tilbake fra leiligheten når slikt oppstod.

²¹ Bare i et tilfelle, hvor en beboer var informant i intervju, ble det laget/undertegnet en samtykkeerklæring.

Feltarbeidet

Feltarbeidet kan vanskelig beskrives i trinn og avklarte faser, og det kan *”langt mindre enn andre former for samfunnsforskning (...) bindes til en utstukket kurs”* (Hammersley & Atkinson 1987, 46). Schatzman og Strauss (1973) mener at det et spørsmål om en slik utstukket kurs i det hele tatt kan skrives ut på forhånd. De understreker at

[t]he properties of field research do not lend themselves to extensive prefabrication; natural fields and research foci and objectives are much too diverse for such an understanding (vii).

Nå betyr ikke dette at planlegging bør, kan eller skal utelates, derimot må det være en vedvarende refleksiv prosess gjennom hele feltforløpet.

Arenaer for feltarbeidet

Alt fra starten i mitt prosjekt var det planlagt at flere bofellesskap skulle bli arena for feltarbeid. Jeg skal starte med å redegjøre for hvordan valgene av steder for ”komparative dykk” var motivert.

Selv om jeg i utgangspunktet prøvde å være åpen for å oppdage hva det var som foregikk og hva aktørene i hovedfeltet gjorde, var ambisjoner om å innkretse begrepet ”lydhørhet” nok styrende på min oppmerksomhet i begynnelsen i det første bofellesskapet. I hovedfagsstudien kom jeg til at lydhørhet overfor beboerne og i situasjonene var en sentral forutsetning for at personale skulle kunne yte tilpasset hjelp. Men i mange utvekslinger mellom beboere og personale forstod jeg nå ikke hva det var enkelte av beboerne sa. Flere brukte lite verbalspråk og/eller snakket på en måte som jeg fant vanskelig å forstå. Selv om personalet både svarte og handlet etter at beboerne hadde uttrykt seg, hadde jeg ikke sikkert inntak til å forstå hva som var beboerinitiativ og hva som var personalets input. Jeg forstod ikke nok av det som foregikk til at jeg kunne komme noe nærmere en avklaring om grad av, eller forutsetning for, lydhørheten som jeg i begynnelsen var så opptatt av. Etter hvert som jeg lærte meg å forstå beboeres kommunikative utspill og innspill, kom jeg til å se at både beboere og personalet gjorde sitt til at kommunikasjonen skulle fungere (jf kap8). Jeg valgte å følge opp dette kommunikasjonsfokuset ved å gjøre det første ”komparative dykk” og oppholde meg i et bofellesskap der beboerne hadde godt språk.

I det bofellesskapet jeg da kom til, var verbalspråklig kommunikasjon mellom beboere og personale vanlig. Jeg fikk et bedre grep om dette temaet, men jeg ble også oppmerksom på beboernes motspill til personalet. Noen samtalesituasjoner viste seg fram som forhandlings situasjoner. Generelt var personalet forsiktige med hvordan de ordla seg og i forhold til hva de viklet seg inn i når det kom til samtaler med beboere. Jeg ble oppmerksom på ”motmakt” (jf kap9) under oppholdet her.

Denne oppmerksomheten tok jeg med tilbake til hovedfeltet hvor jeg så kunne nyansere og komplettere måtene motmakt ble uttrykt på. Et moment som karakteriserte begge disse bofellesskapene, var inntrykket av vi/de-delingen mellom beboere og personale. Livet i bofellesskapene var preget av at den dikotome inndelingen mellom beboere og personale var tatt for gitt. Jeg søkte derfor et bofellesskap hvor tilnærmingen var slik at ”vi” angivelig var inkluderende slik at det handlet om ”oss alle” på det aktuelle stedet. Det stedet jeg da kom til var organisert som de andre; beboerne bor der mens personalet roterer etter turnus. Forskjellen lå i måten personalet uttrykte seg på, ”vi” handlet om alle dem som hadde tilknytning til stedet. Inntrykket av rollefordelingen her samsvarer med den måten som konflikter mellom beboere ble beskrevet: omtalen av ”søskenkrangel” signaliserer en familiemodell. Den dikotome virkelighet skinner likevel igjennom, for hakket over dem i søskenrollen fantes personalet som ”de voksne”. Det som først og fremst kom til i denne fasen av studien, var en begynnende oppmerksomhet på ulike fokus – fokus på beboernes trivsel i motsetning til fokus på belastninger for personale.

Igjen returnerte jeg til hovedfeltet med et mer nyansert blikk. Felles for alle stedene jeg til nå hadde oppholdt meg var at de var etablerte steder. Personale og beboere hadde til dels lang historie sammen. Et siste dykk ble foretatt et sted hvor jeg fikk anledning til å være med de første ukene etter innflytting, i perioden hvor alt var nytt og skulle finne sin form (kap4). Etter hvert slikt ”dykk” returnerte jeg til hovedfeltet og avsluttet feltarbeidsperioden der, 16 måneder etter at jeg hadde startet.

En rolle i feltet

Metodelitteraturen (for eksempel Hammersley & Atkinson 1987; Schatzman & Strauss 1973; Shank 2002; Taylor & Bogdan 1998) gir gjerne den håpefulle feltforskeren råd om å presentere seg som en interessert og naiv nykommer på feltet. Jeg er kjent av mange i tjenestene

som vernepleier og mangeårig lærer på vernepleierutdanningen. Noen har også lest hva jeg før har skrevet om vernepleiernes praksis i bofellesskaper. Jeg kunne ikke med troverdighet innta en rolle som ny til feltet og faget. Stedene jeg valgte til arena for feltarbeid var steder jeg ikke har hatt kontakt med tidligere, så det forelå likevel et reelt grunnlag for å presentere meg som ”akseptabelt uvitende” og til å spørre om slikt som ellers ”alle vet” (jf Taylor & Bogdan 1998) når det gjaldt de aktuelle stedene. Taylors og Bogdans råd om å framstå som ydmyk (*op.cit.* s50) er viktig i denne sammenhengen. Det var en risiko for at jeg kunne bli oppfattet som ”ekspert” eller bli mistenkt for å være opptatt av ”feil” i måten personalet gjorde arbeidet sitt på, og jeg måtte unngå å spille opp til slikt. Jeg avholdt meg fra å imøtegå situasjonsbeskrivelser og ideer om tiltak, og jeg avstod fra å markere faglige standpunkt. Man møter ofte nok utsagn fra dem som arbeider på feltet, om at det er ”forskjell mellom teori og praksis”. På et av stedene jeg var, ble et forslag fra en konsulent i pleie- og omsorgsadministrasjonen avvist nettopp slik: ”*Det der er teorien, her handler det om praksis*”. Uten å kommentere denne holdningen der den ble uttrykt, spurte jeg heller hvordan man gjør tingene på stedet. På denne måten prøvde jeg å bekrefte det som jeg hadde sagt innledningsvis - at jeg var der for å lære om og av hvordan tingene skjer i deres praksis. Fra begynnelsen av bestrebet jeg meg på å vise meg som en person som gled inn i miljøet uten å forstyrre for mye. Jeg deltok i praten over kaffekoppen med både personale og beboere, og gav en hånd med i praktiske oppgaver når dette ikke forstyrret samhandlingen mellom aktørene. Jeg hjalp beboere som bad om det med å skifte lyspærer i en lampe eller batterier i en vekkerklokke, med å rulle røyk og knytte sko. Jeg deltok i opprydding etter felles måltider, hentet og skjenket kaffe, bar inn varer og skrudde sammen møbler sammen med personale. For det meste holdt jeg meg i bakgrunnen når personale og beboere gjennomførte sine forehavender. Også i situasjoner hvor jeg, som følge av en tids observasjon og samtaler med aktører, kunne ha større oversikt enn de aktuelle aktørene, avstod jeg generelt fra å bidra med kommentarer og forslag.²² Jeg var for det meste en ”observerende deltaker” (Hammersley & Atkinson 1987).

²² Det hendte seg at jeg gav informasjon videre, f.eks. da en av personalet var ved å ta en telefon for å finne ut hvor en nøkkel var blitt av, fortalte jeg det i stedet for. Denne slags situasjon var med på å etablere ”*rapport*” (dvs forståelse, nært forhold).

Skau (1993) advarer om en risiko for ”hjemmeblindhet”, det at engasjementet en har hatt og innsatsen en har gjort i fagfeltet i løpet av egen karriere skal hindre en å se feltet på nye måter. Og litteraturen advarer mot å studere ”venner og kjente settinger” (for eksempel Taylor & Bogdan 1998, 27-28)²³ fordi det da er

(..) difficult for people trained in an area of professional expertise to hold their own perspectives and feelings in abeyance. They will tend to share commonsense assumptions with other professionals in a setting. (..) [P]rofessionals may bring perspectives to a study that prevent them from viewing the world qualitatively. As a result, they may impose preconceived frameworks on people’s experiences, rather than examining how people construct their worlds (Taylor & Bogdan 1998,28)

Det er en fare for at en ureflektert deler de tatt-for-gitte forståelsene av hvordan tingene er og henger sammen, og at man utelater eller veker sin framstilling av hensyn til ”vennene”. På den annen side, det faktum at jeg selv har hatt en karriere i tjenester til personer med utviklingshemning, lot til å redusere avstanden mellom meg som forskeren og både beboere og personale.

I hovedfeltet oppdaget beboerne snart at jeg ikke helt var som personalet. Jeg var ikke rette mann å hente informasjon, tillatelser eller, for eksempel penger hos. Jeg hadde heller ingen nøkler. I de andre bofelleskapene var det kjent at jeg bare skulle være der en kort tid for å lære om stedet. De fleste steder er de vant med studenter og vikarer, og jeg ble nok for det meste oppfattet som en slags student som skulle ”lære om bofelleskap”. En beboere spurte meg når jeg var ferdig hos dem og når jeg så var ferdig på skolen. Noen beboere hadde en forståelse av hva forskning var; ved en anledning ble det spøkt med at det de hadde fortalt til nå jo egentlig var omvendt, og ved en annen anledning understreket de at dette var et stort og langvarig arbeid. Noen beboere var klar over at jeg også var lærer på høgs skolen, og en lurte i denne forbindelse på om jeg trodde Pål (en av våre studenter som tidvis arbeidet i dette bofelleskapet) ville klare den kommende eksamen. Det gav anledning til å gjenta dette med konfidensialitet – jeg kunne ikke diskutere Påls forhold med ham på samme måten som jeg ikke kunne diskutere hans forhold med noen andre.

²³ ”*this is a guideline and not a rule*” (Taylor og Bogdan 1998, 28).

Jeg er vant til å omgås personer med utviklingshemning og mener jeg gjør det på en uanstrengt måte. Mitt inntrykk var at beboerne aksepterte meg som person, og at personalet betraktet meg som en ”insider” som ville kunne forstå ”hva det går i”. Min bakgrunn bidro til at jeg kunne formulere spørsmålene mine på en måte som ikke var til anstøt mot måten de aktuelle personene ser på seg selv.²⁴

I den grad inntrykket var at jeg ville forstå situasjonen, var det ikke farlig at jeg fikk være med der hvor personalet og beboerne samhandler. Det var likevel viktig at jeg ikke selv for raskt antok at jeg forstod. Taylor og Bogdan (1998, 65) advarer på denne måten:

You must learn to examine vocabularies as a function of the assumptions and purposes of the users rather than an objective characterization of the people or objects of reference. This applies even to clear-cut words. A person described as ”nonambulatory” might be thought of as someone who cannot walk at all. Yet in understaffed nursing homes and institutions the term might be used to refer to people who could walk if they had minimal assistance.

Observasjon og feltnotater

Det kan sies at adgang til et felt ofte er mindre problematisk enn det å finne noe å gjøre der, å finne passende aktivitet. Dersom jeg satt passivt hen, kunne det invitere aktører til å finne på noe for meg å være med på. Det kunne selvsagt også skape irritasjon blant et travelt personale at jeg bare satt der, og det kunne fungere som en invitasjon til både beboere og personalet om å ta kontakt. Stort sett valgte jeg derfor å oppholde meg der hvor det var andre som gjorde noe. I slike situasjoner kunne jeg holde meg i bakgrunnen, dersom de var flere, og eventuelt snakke med om jeg ble snakket til. Eller, jeg kunne ta kontakt med den som hadde noe fore og delta der det passet seg, og komme i prat med vedkommende om det hun/han gjorde. Når anledningen bød seg, brukte jeg tid på å lese (og kopiere fra) aktuelle dokumenter, beskjedbøker, rapportbøker, oppslag mv.

²⁴ Et eksempel som Taylor og Bogdan (1998, 63) trekker fram, er fra en studie Taylor gjorde på en større institusjon. ’Fiksering’ – det å binde/stroppe beboere forekom rutinemessig. Taylor var forsiktig med å stille sine spørsmål slik at de ikke provoserte eller utfordret personalet han spurte, og slik at spørsmålsformuleringene ikke krevde at personalet måtte forsvare sine handlinger. (”How long do you have to keep him in there?” i motsetning til ”What’s the institution’s policy on restraint?”). Hensikten var å unngå å bli frosset ut.

van Hoornard beskriver feltarbeiderens oppgave ved å anbefale at man skal ”*Look around, take note and take notes*” (1997, viii). Jeg var alltid utstyrt med en liten A6 notatbok i baklommen. For eksempel på møter hvor andre også noterte var det enkelt for meg å gjøre det også. Men stort sett ville det forstyrre samhandlingen om jeg tok opp boken og begynte å skrive mens jeg snakket sammen med noen. Jeg noterte heller vanligvis ikke under besøk i leilighetene. Ved anledninger kunne jeg bli sittende litt i stuen hos noen og notere stikkord mens beboeren og personale gikk til et annet rom for å gjøre noe der. Ved slike anledninger skjedde det at jeg kunne overheøre hva de sa seg i mellom (*eavesdropping*) og få anledning til å notere det som ble sagt.

Det var vanligvis nødvendig å trekke meg tilbake noe sted og gjøre notater med jevne mellomrom. Noen ganger innebar det at jeg gikk ut i personalgarderoben eller på toalettet, jeg kunne gå utenfor angivelig for å ta en røyk dersom det ikke var andre røykere som da tok det som en invitasjon. Andre ganger kunne jeg gå til fellesarealet når andre ikke brukte det. Men som jeg alt har bemerket, bofellesskapene er små miljøer. Om jeg hadde satt meg i fellesen for å notere, kunne det komme folk til. Etter hvert var det ingen hemmelighet at jeg noterte i boken min, og folk lot seg lite affisere av at jeg holdt på med mitt dersom de slik kom over meg. Det førte også til at jeg ble mer avslappet på slike situasjoner. Og dersom folk så bare fortsatte med sitt og lot meg holde på med det jeg var i gang med, kunne det føre til at jeg også fikk notere direkte om samtaler som da utspant seg. Jeg ble for mange ”mannen med boken”. Dersom noen spurte hva det var jeg noterte, sa jeg det. Det skjedde at en beboer kom og fortalte om noe og avsluttet med å si ”*og det kan du ta og skrive opp i boken din*”. Jeg ble spurt av beboere på et sted hvor jeg ikke var ”tatt” i å notere, om jeg gikk hjem og noterte om det jeg hadde sett og hørt – hvilket jeg jo bekreftet. Ved en høytidelig anledning, da jeg grep til lommen etter sangen vi hadde fått utdelt, sa min sidemann lavt og smilende: ”*Jeg trodde du tok fram den lille boken din og skulle notere.*” Beboere og personale var oppmerksomme på at jeg var hos dem for å observere og at jeg jo gjorde det.

Besøkene i feltet varierte mellom 2,5 og 7,5 timer alt avhengig av hvor mye som skjedde. Det innebar mange timers skriving mellom besøkene. Taylor og Bogdan (1998, 66) bemerket at det kan gå fire til seks timer med skriving for hver time med observasjon. I tillegg til å skrive feltnotater inn

på PC så snart (og detaljert) som råd etter feltbesøkene, måtte en begynnende bearbeiding av data til som forberedelser til det videre arbeidet. Glaser (1978) påpeker at: *"It is vital to avoid burning up one's energy in data collection, leaving none for coding and analyzing"* (s47). Likevel, i perioder hadde jeg mer enn nok med å skrive ut feltnotater og å legge merke til spørsmål jeg måtte få klarhet i eller mer opplysninger om. Dette var særlig påtrengende i de perioder jeg gjorde mine "dykk" ut i andre bofellesskap. Spesielt innen jeg var blitt kjent med personer, miljø og rutiner, var det fristende å bli lenge i feltet om gangen – alt var nytt og interessant og jeg ville nødiggå glipp av noe. Jeg innså likevel at jeg ikke kunne få med meg alt som skjedde – jeg kunne ikke være der hele tiden, og jeg kunne ikke være alle steder i et gitt bofellesskap på en gang heller. Veksling mellom opphold i feltet og skriving på kontoret preget feltperioden.

Intervju med informanter

Transkripsjonen av intervjuene jeg gjorde i 1996 med vernepleiere i samband med mitt hovedfagsprosjekt (Folkestad 1997), og i 1998 med utviklingshemmede i samband med pilotprosjektet om foto-assisterte intervju (Folkestad 2000b), er tatt med som datagrunnlag i denne studien. Jeg gjennomførte intervjuer med informanter blant personalet i bofellesskapene som jeg i denne runden har oppholdt meg i, med en beboer herfra, og jeg har hatt et intervju med en vernepleier som arbeider som "miljøterapeut" i et annet bofellesskap enn dem jeg oppholdt meg i. I tillegg til de fem intervjuene jeg gjorde til hovedfagsprosjektet, er det foretatt 9 intervju (inkludert et gruppeintervju) med i alt 11 informanter blant personalet og i alt 8 intervju med informanter blant beboere. Intervjuene som jeg gjorde med personale de forskjellige steder hadde en samtaleform, men var likevel ikke det vi kan kalle en dagligdags samtale. Disse samtalerne hadde til hensikt å samle ytterligere informasjon om praksis i bofellesskapene. De var planlagte, forberedte og avtalte mht tid og sted, de ble også opptatt på bånd. Rollene i samtalerne var ulikt fordelt – jeg var forskeren som etterspurte informasjonen som informanten bidro med. Intervjuet var likevel ikke strukturert som utspørring (Holstein & Gubrium 1995; Rubin & Rubin 1995; Spradley 1979), og informanten hadde stor innflytelse på hvilke tema som fikk oppmerksomhet. Jeg prøvde å holde fokus på tema som interesserte meg ved å stille oppfølgings-

spørsmål. Likevel, informantene bestemte selv hva de uttalte seg om og hvor mye de var villige til å utdype. Samtalene var avtalt til ca en time og varte vanligvis mellom femti minutter og fem kvarter, bare et gruppeintervju varte mer enn halvannen time. Ingen av mine informanter tok direkte initiativ til å avslutte intervjuet, men noen ganger ble det likevel slik at et intervju kunne sakke av til en slutt.

Kvale (2002) hevder at

(..) one reason for the current popularity of the interview as a research method is that it provides liberal humanistic researchers with the illusion of equality and common interests with their interview subjects, while they at the same time retain sovereign control of the interview situation and the later use of the interview produced knowledge (nettbasert utskrift, s1 av 7).

Kvalitative intervjuer kan syns som en enkel metode, mener han, fordi dette tilsynelatende ligger så nært opp til den hverdagslige samtaleformen vi allerede mestrer. Han mener også at det finns en myte om at dette representerer en progressiv dialogisk form for forskning. Intervjuerens makt har ofte i liten grad vært et tema, ”*with the dialogue appearing as a humanistic mantra, where conflicts and power dissolve*” (s2 av 7). Men intervjuet innebærer et asymmetrisk maktforhold: det er informanten som sier noe, samtalen har instrumentell hensikt for intervjueren som også beholder monopol på tolkningen av det som blir sagt. Intervjueren spør og informanten svarer, samtalen har ikke egentlig karakter av gjensidig utveksling.

The interview is often indirect conversation. A research interview pursues often a more or less hidden agenda. The interviewer may want to obtain information without the interviewee knowing what the interviewer is after, attempting to – in Shakespeare’s terms – ”By indirections find directions out”. (ibid.)

Intervjueren er også en observatør som er interessert i hvordan og hvorfor informanten forteller sin historie. I analyseprosessen er det ikke deltaker, men observatørrollen som tar forrang, og forskeren er den suverene tolkeren.

De intervjuene jeg har foretatt har vært ledd i utdyping av feltarbeidet, og de har vært foretatt i løpet av feltarbeidet på de aktuelle stedene. Det understreker Kvales poeng om noen grad av skjult dagsorden, personalet

snakket om sitt arbeid som jeg allerede hadde et innblikk i, og som jeg fortsatt var i ferd med å undersøke gjennom observasjoner også. Alle intervjuer ble først avtalt etter at jeg en tid hadde vært i feltet, i den aktuelle boligen, og hadde opparbeidet min egen kjennskap til de personer og eksempler som det ble fortalt om. Maktrelasjonen som Kvale påpeker gjaldt også her. Vi skal likevel ikke se på intervjuet som noe slags ”gruvearbeid” helt styrt av intervjueren, for informantene er tross alt

(...) not so much repositories of knowledge - treasuries of information awaiting excavation – as they are constructors of knowledge in collaboration with interviewers (Holstein & Gubrium 1995, 20)

Intervjuene ble gjennomført på ulike tidspunkter i løpet av hele feltarbeidsperioden (dvs at jeg hadde lært mer til hvert nytt intervju) og hadde derfor også noe ulik fokus i samsvar med hva jeg i sær var opptatt av på de aktuelle tidspunkter. Bare to av intervjuene ble avtalt og foretatt etter at jeg hadde forlatt stedet der informanten arbeider. Alle informanter blant personalet ble oppfordret først til å fortelle om sitt arbeid i bofellesskapet innen jeg eventuelt også brakte inn fokus på spørsmål som interesserte meg på det aktuelle tidspunktet. Jeg stilte spørsmål og inviterte til fortelling, og jeg benyttet meg av ”aktiv lytting”-teknikker som skulle bidra til at respondenten snakket videre. Likevel, transkripsjoner viser at dette ikke alltid lykkes i alle faser, og at mine tilleggsspørsmål noen ganger stoppet informantens fortellinger eller i alle fall ikke lyktes i å befordre informanten til videre utlegninger.

”*A key informant is a person who can give you an inside look into the culture you are studying*”, skriver Shank (2002, 57), og tilbyr noen enkle spørsmål å ta utgangspunkt i når slike informanter skal velges, bl.a.:

- Is this person trustworthy?
- Is this person a member in good standing of the culture?
- Does this person have access to the information you need?
- Could this person have an ulterior motive for being an informant?

Kort fortalt var mitt grunnlag for å velge informantene slik jeg gjorde blant alle dem jeg møtte i feltet, dette:

I det første bofellesskapet var personalet opptatte av Nordlandsforsknings rapport (Lichtwarck & Sandvin 1999) om arbeidsmiljøet i bofellesskaper i Bergen som var kommet ut. En av

bemerkningene der handlet om utilfredshet hos miljøterapeutene p.g.a. manglende muligheter til å drive ”faglig arbeid”. Det var samtidig mye snakk om endring av ”opplegg” og reaksjonsmåter i forhold til noen beboere i dette bofellesskapet på dette tidspunktet. Min første informant er miljøterapeut her. Dette første intervjuet ble foretatt mot slutten av det første oppholdet i hovedfeltet. De to neste intervjuene ble gjennomført litt ut i det andre oppholdet og etter at jeg hadde gjennomført det første ”komparative dykket”. Den andre informanten var en som også hadde jobbet i et annet bofellesskap tidligere, og som hadde uttrykt synspunkter og kommentarer omkring behovet for struktur og rutine. Denne noe utilfredse, men erfarne, miljøarbeideren ble valgt for sin noe problemorienterte fokusering på beboerne. Tredje informant er mann og var hyppig på arbeid i den tiden jeg gjorde feltarbeid på stedet. Han kommer fra et fjernt land og kom ofte med det jeg oppfattet som respektfulle kommentarer om beboerne, samtidig som han likevel beholdt personalinitiativ i de fleste situasjoner. Han ble valgt fordi han var ulik de andre på flere måter og derfor kunne være en kontrast til dem.

I det neste bofellesskapet var første informanten den personen som jeg fulgte med på de første besøk. Hun fortalte da underveis hva som skulle skje og hvordan hun ”pleier” å gjøre ting osv, og hun foreslo i begynnelsen å sette i gang aktiviteter for min del – for at det skulle vises fram noe. Jeg avviste denne framgangsmåten uten at det førte til avvisning fra hennes side av meg ellers. Hun var den som kommenterte hendelser på måter som synliggjorde en hvis ambivalens og usikkerhet om løsninger, og det var henne som hadde brakt på bane at beboerne ikke uten videre lot seg styre av initiativ fra personalet. Den andre informanten i dette bofellesskapet var en erfaren miljøarbeider som viste noe opposisjon til ”husets” linje i saker som ble diskutert.

I det tredje bofellesskapet var det fire ”kjernetropper”. Mot slutten av mitt opphold på stedet skulle de møtes i personalmøtetiden uten at det var presserende saker som skulle opp, så jeg benyttet anledningen og avtalte et gruppeintervju i den aktuelle tiden. Da dagen kom, var en av dem likevel av gårde i et annet ærend. Intervjuet ble gjennomført med de resterende tre.

På det siste stedet jeg besøkte valgte jeg en av dem som var hyppig på arbeid i oppstart fasen. Denne informanten hadde ikke erfaring fra arbeid i bofellesskap fra før, men gav likevel klart uttrykk for at det var et slikt sted hun gjerne ville arbeide. Informanten hadde vist seg som en reflektert og

spørrende medarbeider. Den andre informanten jeg valgte var avdelingslederen som hadde erfaring fra lignende arbeid, og som hadde ideer om hvordan tingene skulle bringes på plass og hvordan praksis på huset skulle prioriteres. Denne ”programansvarlige” informanten så det som sin jobb å få styrt personalet inn på ”riktige spor”.

Jeg gjorde også et intervju med en vernepleier som arbeider i et bofellesskap jeg ikke gjorde feltarbeid i. Denne informanten møtte jeg på et arrangement i et av de andre bofellesskapene og det var noen av hennes kommentarer til tingenes tilstand der som gjorde meg nysgjerrig på hennes tanker om, og erfaringer med, å arbeide i et bofellesskap.

I løpet av feltarbeidet oppstod det mange anledninger til uformelle samtaler av en viss varighet med mange blant personale. Mye informasjon er innsamlet på denne måten. Jeg var med i pauser som oppstod, særlig var det anledning til prat når jeg fulgte med ut i røykepauser. Også tiden straks før beboerne kom hjem fra sine dagaktiviteter gav anledning til slik prat med dem som var kommet for å arbeide om ettermiddagen og kvelden. Ofte var det anledning til å høre personale fortelle hverandre om hendelser og eksempler, og mange ganger var det anledning til å stille spørsmål i slike situasjoner også. Disse samtalen ble en sentral del i det som er det sentrale ved feltarbeidet: *soaking, poking, and looking over the shoulder*.

En skjematisk oversikt over hvor og når datainnsamling er gjennomført, presenteres i tabell 3 på neste side.

Tabell 3: *En skjematisk oppsummering av feltarbeid og intervju*

sted	periode	besøk	ivju m/ pers (båndopptak) mnd/ år time:min		ivju m/ bb	timer/ besøk	sum timer
pilotprosj	høst98	7	-	-	3 + 4		35
bof1	sep- nov/99	12 11	nov/99 feb/00	:45 :50	0	2,5 - 7,5 3,5 - 7,0	64 51
	feb- mai/00	6 1	feb/00	1:15		3,5 - 5,25 4,5	24,5 4,5
	aug- sep/00						
	des/00						
bof2	jan/00	13	jan/00 mar/00	:50 1:20	0	2,5 - 7,0	40
bof3	mai/00	11	jun/00 (gr)	1:40	0	2,0 - 6,5	42
bof4	okt/00	13	okt/00 jan/01	1:10 1:10	1	2,0 - 5,0	47
andre			aug/00	1:10			
sum		74	9	10:10	8	2,5 - 7,5	308

Jeg gjennomførte bare intervju med en beboer som bor i bofellesskapene som var feltet i hovedstudien. Dette intervjuet ble gjort etter samme metode som jeg hadde prøvd ut i pilotprosjektet med fotoassisterte intervju (Folkestad 2000b) – fra det prosjektet har jeg 7 intervjuer med beboere. Noen beboere i et bofellesskap hvor jeg nå gjorde feltarbeid ble invitert til å bruke kameraet, men det var ikke mulig å få dem til å fotografere uten straks å søke tilbakemelding fra meg. Beboeren som jeg gjennomførte intervju med brukte kameraet i sin egen leilighet, men både bildevalget hans og det påfølgende intervjuet tilførte lite til det jeg allerede hadde sett gjennom observasjon og fått med i hverdagslige samtaler. Det ble i slike samtaler at jeg fikk stille spørsmål og fikk svar og andre kommentarer fra beboerne. Disse samtalene foregikk under fire øyne i vedkommende sin leilighet, og med en eller flere beboere sammen i fellesarealet. I samtaler hvor også personale var involvert inntok jeg igjen min observerende deltakerrolle. Det vil si at jeg litt passivt deltok i samtalen, men prøvde da å være varsom mht å stille spørsmål eller drive

samtalen videre. I slike situasjoner var min oppmerksomhet mest rettet på samhandlingen mellom aktørene.

Grounded Theory, analyse og produksjon av kapitler

Taylor og Bogdan (1998, 10) mener at kvalitativ forskning på sitt vis er et håndverk (*craft*). De understreker at fleksibilitet i forsknings-”design” er et typisk trekk, og mener at ”[t]here are guidelines to be followed, but never rules. The methods serve the researcher; never is the researcher a slave to procedure and technique”. De påpeker også det induktive preg slik forskning ofte har - dvs at det handler om å utvikle begrep, innsikter og forståelse ut fra mønstre i data, i kontrast til det å ta utgangspunkt for analysen i eksisterende modeller, hypoteser eller teorier. Glaser og Strauss ([1967]1970) sin tilnærming med *Grounded Theory* nevnes som eksempel. Dette er eksempel på ”emergent analysis”, dvs at det er en kreativ og intuitiv prosess, ikke en mekanisk en (se også (Lofland & Lofland 1995)).

Grounded Theory (Glaser & Strauss [1967]1970) er en metodologi for å oppdage teori ut fra empirien, og denne teorien skal forklare handlinger i den sosiale kontekst som studeres. Et grunnleggende trekk ved denne arbeidsmåten er at datainnsamling og analyse er parallelle prosesser. Utvikling av teoretiske begrep starter med en åpen kodingsprosedyre der man gir navn til utsagn og hendelselementer ut fra deres substans. I litteraturen finner man også denne prosessen omtalt som substansiell koding (Stern 1980). Dette kodingsarbeidet skjer alt fra de første observasjoner er gjort. En stadig sammenligning av nye observasjoner med tidligere data (“*constant comparative method*”) benyttes for å utvikle og konsolidere kodene på vegen til å oppdage kategorier og relasjonene mellom dem (*theoretical coding*). Ettersom datainnsamling og analyse pågår (blant annet ved skriving av idénotater og foreløpige oppsummeringer, det som kalles *memos*), blir studien mer fokusert på teoretisk sammenhenger som fremkommer av data. Utgangspunktet er en *selective sampling* som innebærer at en før datainnsamling tar til, bestemmer hvem og hvor informasjon skal hentes fra. Prosessen føres videre av en *theoretical sampling*, der hva slags data som samles videre avgjøres av den framvoksende teori. Hovedpoengene i denne metodologien er at teoretiske begrep skal genereres ut fra data, og at forskeren ser etter

sentrale prosesser i det feltet som undersøkes. For

... grounded theory assumes the existence of a process. This process or pattern of interaction that creates or sustains social structure is what the researcher seeks to uncover (Omery 1983, 61)

Det handler om oppdagelse i motsetning til verifisering her, og da kan det en observerer i feltet føre til oppmerksomhet på andre aspekter av det en undersøker enn man i utgangspunktet hadde (om enn vage) ideer om, fordi det er disse ”nye” aspekter som er av betydning for aktørene i deres hverdag. Mitt skifte fra oppmerksomhet omkring ”lydhørhet” til fokus på kommunikasjonsbestrebelsene er et eksempel på det som så ofte skjer.

It is not uncommon to start a grounded theory project by talking to the wrong people and asking the wrong questions. After analysing the initial data, our error may become obvious. Sampling categories and the questions asked thus change as tentative hypotheses emerge. It is typical in a grounded theory study to inadvertently preconceive a problem, based on our initial understanding of the research area. But this problem may not be the problem that concerns informants most. This is the central issue in a grounded theory study. Grounded theorists want to know what their informants' main concern is and how they seek to resolve it (Yee 2001, Chapter2.html).

Viktige datakilder er, som også ved andre kvalitative tilnærminger, observasjon, intervju og relevante dokumenter. Også felles med andre tilnærminger er ambisjonen om å sikte fram tema som viser seg i datamaterialet. Når en arbeider med grounded theory, heter dette åpen koding. Åpen koding er fasen der en setter begrep til data ut fra den mening det aktuelle utsnittet i teksten gir. Mitt spørsmål i møtet med feltnotatene og transkripsjon av intervju er ”hva er det de gjør her?”. Der det er mulig har jeg skrevet kodene i ”-ing” form som synliggjør handling. En sentral teknikk i grounded theory er en stadig sammenligning av nye observasjoner som gis en tilskrevet kode, med tidligere data som har fått denne koden (*“constant comparative method”*). Denne sammenligningen bidrar til utvikling av kodelisten både ved at den avslører behovet for mer varierte koder, og at den bidrar til å utvikle mer overordnede koder eller kategorier. For eksempel brukte jeg koden ”motmakt”, og ved sammenligning mellom ulike observasjoner viste det seg at var en kategori som spente over ulike aspekter. En mer detaljert koding gav etter hvert grep om ulike strategier for motmakt som for eksempel ”krav om

forutsigbarhet”, ”avvising av prosedyrer/rutiner”, ”utestenging” og ”se på meg!”. Koden ”kryss-sjekking” løste seg i ”kryss-sjekking med spørsmål” og ”kryss-sjekking med gjentakelse”, men sammen antydte de en kategori som ”kommunikasjon” som også viser seg å inneholde bl.a. ”ankring”. Dette bidro også til å få øye på en samhandling som bare tilsynelatende egentlig er kommunikasjon: ”platespilling”.

Arbeidet med kodene gjennom navngivning og stadig sammenligning driver fokuset i studien mot det som data indikerer at aktørene gjennom sine handlinger og utsagn viser seg å være opptatt av. Man søker å identifisere hva det er aktørene har som hovedproblem og hvilke prosesser som tas i bruk til en løsning. Et viktig hjelpemiddel i denne prosessen kalles *memoing*. Glaser (1978) beskriver dette som ”*the theorising write-up of ideas about codes and their relationships as they strike the analyst while coding*”. I begynnelsen kan dette rett og slett være å notere seg spørsmål og antakelser en kommer på under arbeidet med den første kodingen. Etter hvert kan det handle om sammenhenger mellom koder og begynnende analytiske poeng. Dette fungerer som utvikling av studien gjennom at man raffinerer og spisser til sine spørsmålsstillinger ved å gå videre i en ”neste spørsmål”-prosess.

Schatzman og Strauss (1973) foreslår en modell for notering i løpet av feltarbeid som skiller mellom tre slags notat, observasjons notat (ON), teoretiske notat (TN) og metodologiske notat (MN). ON er det typiske i mine feltnotater, mens det disse forfatterne kaller TN og MN er, slik jeg forstår det, nettopp det som *memos* i grounded theory vokabularet sikter til. Schatzman og Strauss skrev sine forslag lenge før PC ble et uunnværlig redskap. Deres forslag om en arbeidsmåte som skulle sikre oversikt og kontroll med materialet var ”*packaging*” (s102).

A ”package” of data is an abstract rendering, in brief paragraph form (a half dozen sentences or less) which tells of a single, distinct event (ON), draws an inference (TN), or makes a tactical decision (MN). (...) When rendering a package, if an additional (even directly related) thought comes to mind the researcher holds it for a time, and then develops a new package. Preparation of these packages will often suggest new or additional information, which in turn is packaged as a reminder or suggestion (MN) as to where and when to find it (s103).

Slik jeg oppfatter det er dette det som *memoing* handler om. Mine kapitler er resultat av en prosess som starter med små og foreløpige notater under

kodingsarbeidet, via utvikling av tematiserte arbeidstekster – noen har vært lagt fram i seminarer og/eller utviklet til konferanse ” papers” (Folkestad 2000c; Folkestad 2000d; Folkestad 2001), for så etter hvert å bli bearbeidet til kapitler i avhandlingen.

Ikke alle ideer som forsøksvis fikk denne behandlingen viste seg å holde. Jeg brukte mange krefter på å utvikle en arbeidstekst på et tema jeg kalte ”venting”, men det viste seg å bygge på et for dårlig grunnlag. Dette eksemplet tjener til å understreke Glasers advarsel om at ”[t]he literature, of course, reviewed out-of-sync with the grounded theory process forces data” (1998, 83). Arbeidsteksten jeg arbeidet fram fikk tittelen ””Hun var treg i går...” - om når noen må vente”, var forsynt med innledningssitatet, og hadde fire-feltstabeller som søkte å skape begrep på sammenheng mellom personalets motiverte handlinger og beboernes venting. Problemet viste seg ved at data framlagt som eksempler i altfor liten grad støttet opp under utlegningene. Ideen var oppstått av lesing, men hadde ikke grunnlag i data.

Dette bringer meg videre til den sentrale kanon i grounded theory i den ”Glaserske”form, nemlig ”*emergence*” – kategorier skal ha sitt opphav i data, man skal ikke presse data inn i forutfattede forståelsesrammer. Her er også kjernen i striden mellom opphavsmennene til denne metodologien. Deres etter hvert svært ulike utlegninger om grounded theory har fått flere til å påpeke at det har utviklet seg to skoler, noen går så lang som å si at det ikke lenger dreier seg om samme metode (Babchuk 1996; Locke 1996; Melia 1996; Stern 1994; Yee 2001). ”*Emergence vs Forcing*” er overskriften som Glaser selv setter på uenigheten med Strauss (Glaser 1992). Han bekymrer seg over at Strauss avbryter prosessen der teori får tre fram (*emerge*) ved å stille forutfattete (*preconcieved*) spørsmål og ved å spekulere. ”*Preconcieved theoretical codes force the theory and usually are totally non-emergent*” skriver han (Glaser 1998, 84), og tenker på Strauss kodeoverskrifter: vilkår, kontekst, konsekvenser osv (Strauss & Corbin 1990). Han mener at Strauss (og Corbin) overlesser arbeidet med prosedyrer, teknikker og steg i *axial* koding. ”*Too many method rules get in the way; they block emergence*”, skriver Glaser (1992;71).

Omkvedet er hele tiden *emergence*: ”*The researcher must have patience and not force the data out of anxiety and impatience while waiting for the emergent.*” (Glaser, 1992, 4). Men Glaser selv lykkes heller ikke helt i å overbevise leseren om at dette kan oppnås kun ved at forskeren

simply should constantly code and analyze categories and properties with theoretical codes which will emerge and generate their complex theory of a complex world! And in turn they will produce simple or complex explanations along the way of the processing of concerns of a substantive area (s71).

For samtidig som han kritiserer Strauss for at “..heaps of rules and fracture methods (...) are hard to remember and follow, and yeild low-level abstract description” (s81), understreker han selv likevel regler og prosedyrer. “One must study thoroughly the methods set forth in *Discovery and Theoretical Sensitivity* and be prepared to follow them” (s17).

Flere forfattere har bekymret seg om at langt flere påberoper seg Grounded Theory enn som faktisk følger opp metodologiske og metodiske krav. Det rapporteres om fallgruver (Becker 1993) og feilskjær (Wilson & Hutchinson 1996) som resulterer i ”erosjon” (Stern 1994) og ”bastardisering” (White 1998) av denne tilnærmingen til forskningsarbeidet. Noen benytter seg svært lettvint av overskriften grounded theory. Det er i dette klima erosjonen pågår. Andre, manipulerer med sine data på hvilken som helst måte og kaller det Grounded Theory (Stern 1994, 213). Slikt, hevdes det, bidrar til å uthule metodologien, for

..when we thinly write or miswrite a research method (..) only to envoke its authority, we are rewriting it into a superficial and hollow stamp of approval (..) and only a vague legitimating function remains. (Locke 1996, 244)

Derfor refser Stern (1994) slike ”*minions of mediocrity*” (s214) for deres ”*slapdash procedures*” (s215). Og hun refser dem for å ha lest for lite og/eller blandet kortene. De mangler innsikt i, og vilje til å følge, denne metodologiens prosedyrer og krav. Disse “tilhengerne av middelmådighet” hevder at de gjør grounded theory, mens resultatene i beste fall blir: ”*Close, but no cigar*”(s215).

Jeg selv er mål for slik kritikk fra ”purister” (for et mer fullstendig bilde av denne slags kritikk se for eksempel Folkestad 2000d), jeg har ikke fulgt alle kanons, men jeg følger Glasers vinkling om å bygge begrep ut fra data og har forsøkt å utvise ”*teoretical sensitivity*”. Min tenkning og tilnærming er i tråd med Schatzman og Strauss (1973) sin utlegning:

The field researcher views the substance or reality of his field in creative, emergent terms: it is neither fixed nor finite, nor independent

of human conception and subsequent redefinition; therefore, it is not "all there," needing only to be located, measured and rendered as "findings" (..) [T]he researcher's developed understanding of his object is not necessarily or merely "true" or "untrue"; rather it is to be evaluated according to its usefulness in furthering ideas about this class of object and according to whether the understanding is grounded in data (s7).

Avhandlingen presenterer det jeg har lært ved å oppholde meg i flere bofellesskap og ved å snakke med og intervjuer informanter der. I ulike faser av studien har jeg blitt oppmerksom på og opptatt av forskjellige sider ved praksis, samhandlingen og dagliglivet på slike arenaer. Det mine representasjoner tilfører er synliggjøringen av beboerne som aktører i sammenhengene. Praksis foregår og utvikles gjennom samhandlingen mellom de to typer aktører som pr definisjon er gitt i feltet: beboere og personale.

Det neste kapitlet beskriver konteksten for den praksis jeg er opptatt av med utgangspunkt i de fysiske omgivelsene. Hensikten er å sette scenen for kapitlene som følger, og som omhandler det jeg har oppdaget som "*emergent themes*".

Boligene er – som alle menneskelige produkter – bærere av mening.
(Sandvin et al. 1998, 67)

4 Hus og hjem - hva er bofellesskaper for slags steder?

Boligen er ”et fortettet symbol for svært mye av det som er viktig for oss” skriver Gullestad (1989, 51). Den er samtidig ”både skapt av mennesker og en ramme for menneskers liv. Mennesker skaper husene, og husene skaper menneskene og deres livsbetingelser” (s51). Det er et uunngåelig særtrekk ved bofellesskapet at leilighetene (og de andre lokalene der) både er bosted og omsorgsarena. Det er også liten tvil om at bofellesskapet oppfattes annerledes enn ”blokken” eller ”rekkehusene”, for ikke å snakke om ”eneboligen”. I drabantbyen, forteller Gullestad, omtaler beboerne leiligheten sin som ”huset”. I bofellesskapene, derimot, er ”huset” rammen om alle menneskene som er der og om alle beboernes leiligheter. Noen av beboerne omtaler til og med sin egen leilighet som ”rommet”. En av vernepleierne jeg møtte i løpet av feltarbeidet var svært opptatt av at beboerne skulle oppfordres til, og dermed ”lære”, å bruke sine leiligheter heller enn å frekventere ”fellesen”. Understrekningen hun gjør handler om at det er *leiligheten* som skal være den enkelte sitt *hjem*. Samtidig er det slik at ”bofellesskapet” representerer en mellomliggende struktur i forhold til ”utenfor” hjemmet på en helt annen måte enn ”oppgangen” eller ”blokken” gjør det for andre. Hva er da bofellesskaper for slags steder?

Bofellesskap er på den ene siden en administrativ enhet for servicelevering. Bofellesskapet er også en sosial enhet som består av dem som har sine leiligheter i denne samlokaliseringen, og det personalet som er der for å gi beboerne hjelp. Bofellesskapet er videre også noe fysisk - huset som inneholder den enkelte sin leilighet, men også korridorene og fellesarealene som kommer i tillegg til den enkelte sin egen bolig. Dette kapittelet handler om de romlige aspekter ved bofellesskapet. Det handler

de fysiske strukturene som materialisert hensikt, og om den sosiale romlighet. Alt i alt handler det om rammer for det institusjonaliserte hverdagslivet jeg skal synliggjøre i de kommende kapitler.

Bofellesskapene blir til

Det var kritikken mot institusjonene som levesteder for mennesker, som var det mest synlige retoriske utgangspunktet for vedtaket om nedlegging av institusjonene for personer med utviklingshemning.²⁵ Fokuset på boligen ble et sentralt aspekt ved ansvarsreformens gjennomføring. I sin evaluering av boformene som oppstod, understreker Dyrendal (1996) Sosialdepartementets formulering:

For voksne personer er det å ha egen bolig oppfattet som grunnlaget for en selvstendig livsform. I normaliseringen av livssituasjonen for mennesker med psykisk utviklingshemming er løsningen av boligspørsmålet sentral. (s9)

Vedtaket om institusjonsavvikling og om overføring av ansvaret til kommunene gjorde at de fikk det travelt med å avstedkomme den boligbygging som skulle til. Det skulle skaffes ny bolig til alle som bodde på særomsorgens institusjoner for personer med utviklingshemning, og til dem som bodde hos sine foreldre.²⁶ Staten la til rette gunstige lånevilkår i Husbanken, og Husbanken spesifiserte minstekrav til boligene som skulle få slik finansiering. Selv om det hadde skjedd en betydelig standardheving i institusjonsomsorgen innen avviklingsvedtaket, innebar minstekravene som Husbanken satte omlag en firedobling av det private areal for dem som flyttet fra institusjonene og fikk sine leiligheter i bofellesskap (ca 50m²). Forbedringen i boligstandard var markant (1996).

Boligene som ble bygget til erstatning for institusjonene, er i all hovedsak samlokaliserte leiligheter. De aller fleste utviklingshemmede som bor utenfor foreldrehjemmet, bor i denne boformen vi omtaler som bofellesskap. Det er (oftest) 3-5 leiligheter i samme bygg, med adgang til noen felleslokaler og med tilknytning til en personalbase (Tøssebro 1996). Med slike løsninger er flere hensyn blitt ivaretatt.

²⁵ Sandvin (1996) viser en mer kompleks bakgrunn for reformen enn det som dominerte i debattene.

²⁶ Kommunene hadde, tross sitt ansvar, knapt hatt egne tilbud til denne gruppen.

Antall beboere per boenhet har sunket [...], men både behovet for rasjonell boligbygging, behovet for effektiv organisering av tjenester og tilsyn, og frykten for at enkeltpersoner skulle bli sosialt isolert, har skapt grunnlag for en relativ standardisert, og fortsatt ganske kollektiv boligbygging. Denne domineres av lavhusbebyggelse med 3-5 leiligheter per bolig, samt rom for visse fellesfunksjoner. (Sandvin et al. 1998, 30)

Lokalisering – innpassing i lokalmiljø

De nye boligene til personer med utviklingshemning er tuftet på forestillinger om middelklassens bolig og idealbildet av det ”normale” hjem, bemerker Sandvin *et al.*(1998, 64). De legger til at det ikke er merkelig at hus som ble bygget i løpet av en relativ kort periode (de første mange bofellesskap ble bygget tidlig på 90 tallet i samband med iverksettingen av reformen), og som er bygget etter klare spesifikasjoner, ligner hverandre på avgjørende vis. Den variasjonen som er mellom bofellesskapene, skyldes først og fremst ulikheter i tomteforhold, og at boligene huser et ulikt antall leiligheter. Samtidig avviker disse husene ofte fra andre boliger i området de er plassert inn i. Det hevdes at bofellesskapene representerer en særlig bygningsform; Berntsen (1992) ser dem som ”merkelappehus” som mer ligner på barnehager enn på hus, og Tøssebro (1996) påpeker at vi ser en slags ”prototype” for boliger av dette slaget. Vi ser også at der boligene ligger utenfor by-bebyggelse, ”avsløres” de lett av gode parkeringsmulighetene som er opparbeidet på bekostning av personlig pregede hager (Folkestad 1997). Pedersen og Homme (1996) påpekte også dette, Sandvin *et al.* (1998) har lagt merke til det samme. De skriver:

[B]oligene har også noen andre kjennetegn som ved nærmere undersøkelse ville kunne gi inntrykk av andre funksjoner enn privat bolig. Det viktigste er kanskje parkeringsplassen, som ved alle boligene er større enn ved naboeiendommene, og hvor det nesten alltid står flere biler enn boligens størrelse skulle tilsi. (s64)

Det har vært uttrykt en bekymring om at husenes utforming kan ha betydning for hvordan deres beboere blir oppfattet. Etnologen Christensen (1991) skriver at husene vi omgir oss med representerer kommunikasjon som vi har lært oss å avkode. Hun beskjeftiger seg ikke med

bofellesskaper, men skriver mer generelt at:

Vi kan tolke de bygninger som er i daglig bruk, som en bakgrunn for aktiviteter, eller som en forutsetning for eller begrensning av de samme, og vi kan se dem som elementer i en tanke- og forestillingsverden (Christensen 1991, 103)

Et betydningsfullt aspekt ved bygningen er da det utvendige. Arkitektoniske virkemidler er med på å signalisere en forståelse av husets innhold og betydning. Fasadens utforming, og især inngangen, sender i følge Christensen viktige signaler. Det er med et slikt utgangspunkt at kritikken om ”merkelappehus” tar fatt.²⁷ Andre aspekter av betydning, slik Christensen påpeker dem, er utearealet, utføringen av bygget (materialer og kvalitet) og ikke minst plasseringen. Slik sett avspeiler plasseringen av boligene i alminnelige boligstrøk målsettingen om integrering, mens parkeringsplassene er med på å skille boligen ut som noe annet enn et ”vanlig” hus. Christensen bemerker også at vedlikeholdet av huset og de nærmeste omgivelsene er viktige signaler om hvorvidt beboerne i huset aksepterer vanlig standard i område og dermed uttrykker medlemskap i nærmiljøet. Hun legger til at avvik fra slike standarder er ”*et signal som er lett å oppfatte, og som trolig ikke vil bli misforstått*” (s113). Det betyr at grensen mellom det som er variasjon innen rammer og det som framstår som avvik tolkes svært likt av de fleste, og at denne tolkningen skjer på bakgrunn av tatt-for-gitte sosiale konvensjoner/normer som det typiske syns å avspeile. Dette gjelder også for arbeidet som legges ned i å møte disse lokale standardene. Da kan det spille en rolle at man i langt mindre grad ser husets egne folk i arbeid i hagene rundt bofellesskapene, enn det som er vanlig hos naboene. Mange steder er det heller servicebedrifter (offentlig eller private) som tar seg av det utendørs vedlikeholdet. Samlet sett er det altså flere forhold som kan gjøre bofellesskapene til noe særlig i sine nabolag.

La oss se nærmere på de bofellesskapene jeg har besøkt i samband med dette prosjektet. Bofellesskapene hvor jeg gjorde mitt feltarbeid er

²⁷ Tenkningen er knyttet til Wolfensbergers omformulering av ’normalisering’ til ”*Social Role Valorization*” – personer med utviklingshemning er ’devaluert’ i samfunnet, så for å skape og forsvare mer verdsatte sosiale roller må man bruke kulturelt verdsatte midler. Er husene ’annerledes’, signaliserer det at personene som bor der også er ’annerledes’ (se for eksempel Sandvin 1992a)

(med et unntak) trehus, bygget til formålet etter 1990. Husene er alle bygget i vanlige boligområder. Noen trekk ved disse husene er, for oversiktens skyld, oppsummert i tabellen:

Tabell 4: *Noen trekk ved bofellesskapene for feltarbeidet*

<i>Bofellesskapet i</i>	<i>Omgivelser</i>	<i>N²⁸</i>	<i>Etg</i>	<i>Inngang</i>	<i>Fellesrom</i>	<i>måltider</i>
Dalevegen	Blokker/rekkehus/villaer	8	2	Felles pr etg	Ja	Gruppevis felles
Brovegen	Nyere villaer m/2etg	4	1	Felles	Ja	Hver for seg
Gamlevegen	Eldre villaer m/2etg	5	1	Felles	Ja	Felles
Lien	Eldre bygårder	6	4	Trappegang	Ja	Hver for seg
Høghaugen²⁹	Nyere rekkehus m/2etg	5	1	Egen	Nei	Hver for seg

I Dalevegen er bofellesskapet et toetasjes hus med leiligheter i begge etasjer, og hvor det er en felles inngang for hver etasje. Dalevegen er et stort bofellesskap med 8 leiligheter og en ”fellesleilighet”. Hver av leilighetene har sin altan. På husveggen ved inngangen henger postkassene som er merket med navn, det er også ringeklokker med navnene til dem som bor i leilighetene. En ringeklokke er merket med bofellesskapets navn. Topografiske forhold medvirker til at man ikke har naboer tett inn på, huset ligger delvis skjernet fra vegen av en stor haug. I området er det blokkbebyggelse, noen villaer og rekkehusbebyggelse. Huset er større enn villaene i området og mer frittstående enn rekkehusene, men det skiller seg ellers lite ut mht arkitektur, alder eller beplantning som er synlig foran huset.

Brovegen bofellesskap ligger i et område hvor det er flere nye villaer med to etasjer. Huset skiller seg ut fra den omliggende bebyggelsen, og ”barnehage” er nok en nærliggende assosiasjon for den som ser bygget. Huset er på et plan, er bygget i vinkel, ligger tett ved vegen, og framtrer i liten grad som bolig sett derfra. På hagesiden, som er avskjernet fra innsyn, ser en klart seksjonering mellom leilighetene, bl.a. ved oppdeling mellom terrassene. Parkeringsplassen er foran huset ved inngangspartiet. En annen inngangsdør, den kan nyttes inn til korridoren ved noen av leilighetene, framtrer mest som en hageutgang. Postkassene står på samlestativ ved vegen og er merket med navn. Dørklokkene ved

²⁸ N gir her bare antallet leiligheter. Antallet av personer er langt større, for i tillegg til dem som bor i leilighetene kommer personalet. Da mange av dem har små stillingsbrøker (arbeider deltid), blir tallet på personer med tilknytning til bofellesskapet tidvis svært stort.

²⁹ Jeg gjorde et kortere feltarbeid i samband med intervju av beboerne (Folkestad (2000b). innen hovedprosjektet tok til.

hovedinngangsdøren er kun merket med leilighetsnummer. Innenfor er det fire leiligheter, kontor og fellesareal.

Gamlevegen Bofellesskap ligger i landlige omgivelser hvor andre bygninger stort sett er eldre en-familie bolighus med to etasjer og/eller høg grunnmur. Huset til bofellesskapet er på ett plan, bygget i vinkel. Det framstår som et seksjonert bygg gjennom at vegger er delt ved den måten de er malt i ulike farger. Bofellesskapet består av 5 leiligheter, kontor og felleslokaler. Et uthus med boder skjærer delvis den felles inngangen fra innsyn, det henger postkasser på bodveggen. Ved inngangen er det ringeklokker til leilighetene, en merket "Gamlevegen bofellesskap" og resten merket med beboernes navn. Til tross for at det er beplantning med busker omkring altaner og pent holdte flater med plen, er hagestandarden rundt bofellesskapet ikke slik som hos naboene hvor man ser mer forseggjorte hager med mange og varierte planter i opparbeidete bed. Det er også typisk med gjerder rundt hagene hos naboene, mens bofellesskapets tomtegrense bare er markert ved at plenen innenfor er klippet fram til gressmarken utenfor tomten. Bygget skiller seg ut fra omgivelsene både i arkitektur og størrelse, og det ville nok identifiseres av den som søkte et bofellesskap i området.

Lien Bofellesskap skiller seg fra de andre bofellesskapene i mitt materiale. Huset er en renoverert bygård bygget i mur. Det er dørtelefon med ringeklokker ved inngangsdøren, postkasser er inne i oppgangen. Leilighetene er spredt oppover i etasjene, og har hver sin egen inngang fra trappegangen. Det er ikke noe som utmerker denne gården fra dem som den står i mellom. Der er den diskrete forskjellen at en av ringeklokkene er merket med "Lien bofellesskap", mens de andre er merket med personnavn slik det er ved alle dører i gaten.

Ikke bare på grunn av husene i seg selv, men også på grunn av *"antallet voksne mennesker som daglig har sin gang der, vil den merkbare sosiale aktiviteten knyttet til boligene nødvendigvis skille seg ut fra nabolaget ellers"* (Sandvin et al. 1998, 65). Denne trafikken gir også opphav til et litt pussig særtrekk ved flere av stedene: hagemøbler står ute året rundt. Noen steder står de på en altan eller terrasse som ikke er synlig for forbipasserende, flere steder står de ved inngangen. Forklaringen på dette er at bygningene omfattes av røykeloven, det er offentlige bygg hvor man har ikke lov til å røyke inne. *"Vi deler røykerom med Fjordvegen bofellesskap"* forklarte Pia - Fjordvegen ligger flere kilometer unna.

Beboere kan gjøre som de vil i sine leiligheter, men personalet får ta sin blås i det fri. Så, med jevne mellomrom og i all slags vær, står eller sitter det en eller noen få mennesker utenfor huset - der ute hvor askebeget må stå.

Boligenes indre romstruktur

I oppløpet til reformens implementering, og ved planlegging av de mange nye boligene, var det til dels kraftfulle diskusjoner om hvorvidt boligene skulle kunne ha kontor eller ikke. Argumentene mot slike løsninger understreket det ”unormale” ved at det var kontor i boligen. Mens de som argumenterte for dette, påpekte at dersom man ikke hadde egne lokaler for personalet der det var nødvendig med en personalberedskap for å hjelpe beboeren, ville det føre til unødig kontroll om personalet så å si måtte oppholde seg i beboerens stue (Folkestad 1992). Gitt dette dilemma, ble det vanskelig for enkelte å balansere sitt syn og sin retorikk. Dyrendal (1996), for eksempel, konkluderer slik:

Kontor og vaktrom bør ikke finnes i boligene. Derimot kan det være nødvendig med et sted der tjenesteyterne kan oppholde seg når de skal være nær, men likevel ikke inne hos den enkelte beboer til en hver tid. Det er en selvfølge at nattevakt har en skikkelig soveplass (s87-88)

Slik de er blitt, inneholder alle bofellesskapene noen rom til personalet.³⁰ Det vanlige er et rom som blant annet fungerer som kontor, noe garderobeplass og toalett og dusj. Kontoret er gjerne nært tilknyttet felleslokalene.

Blant bofellesskapene jeg besøkte var det bare Høghaugen Bofellesskap som ikke hadde noe felleslokale. På alle de andre stedene var det en fellesstue med tilknytning til kjøkken eller kjøkkenkrok og spiseplass. Størrelsen på de ulike lokaler varierer noe. Førsteintrykket man får i disse bofellesskapene er mye det samme som Sandvin *et al.* (1998)

³⁰ Vestlandsrevyen (NRK) d 13. desember 2001 hadde et innslag fra Øvre Årdal om personalrommet som er en dukkestue på 4m² som står i hagen ved bofellesskapet der. Ingen regel uten unntak. Kommunens representant antydte at ombygging av ”boligkomplekset”, bl.a. for å skaffe tjenlige lokaler til personalet, er på trappene.

oppsummerer:

Korridorene er større og mer anonyme enn det en ville vente i en vanlig familiebolig, men samtidig mer integrert i boligen enn det som er vanlig i en bolig med flere husstander. Oppholdsrommet er mer anonymt enn det en venter i en privat stue, men er samtidig mer privat enn et venterom i en mer offentlig bygning. (s66)

Det som møter en straks innenfor døren, er noe ulikt fra sted til sted. I Gamlevegen er det som om man kommer rett inn i stuen. Her er det ingen entre, det arealet som er blitt innredet og brukt som fellesstue er egentlig en del av gangen. Da beboerne slo seg sammen og kjøpte møbler og peisovn,³¹ var det vanskelig å få orden på innboforsikringen fordi selskapene oppfattet arealet nettopp som oppgangen mellom flere leiligheter. Innredning og dekor gir inntrykket av at man er kommet rett inn i stuen til en stor familie. Ut fra dette stueområdet går det korridorer til begge sider, leilighetene har sine innganger fra korridoren. Leilighetene til beboerne utgjør sluttede enheter, slik er det i alle bofellesskapene. Alle steder finns ringeklokke også ved døren til den enkelte leilighet.

Huset i Brovegen har et inngangsparti med mye glass, det er en stor grønn plante og en stol å se innenfor glasset. Man kommer inn i en gang hvor det er dør til en av leilighetene og dør videre inn i bofellesskapet. Bak denne døren, som for det meste står åpen, er det en gang videre inn mot felleslokalet og derfra en korridor videre til de andre leilighetene. Denne gangen inn mot felleesen, løper mellom kontoret og personalets garderobe. På veggen i gangen er det en tavle med informasjonsoppslag fra tjenesteadministrasjonen. Denne inngangen signaliserer på mange vis at det er et offentlig servicebygg vi beveger oss inn i. Felleslokalet er et stort firkantet areal med kjøkkeninnredning langs ene veggen. Rommet er møblert i en stuedel med reol hvor TV, radio etc står, og en del med et stort spisebord ved kjøkken-benkene. Mellom disse to delene av lokalet står en bokreol og et bord med PC som er arbeidssted for personale. Utformingen og møbleringen av lokalet gir det et heller tvetydig preg.

I andre etasje i Dalevegen, innenfor entreen der, er det en stor firkantet

³¹ Personalet har tatt initiativet, noen av beboerne har kunnet uttrykke en mening, og hjelpeverger har vært konsultert for en avgjørelse. Midlene til innkjøp kom fra beboernes konti. Formuleringen om at beboerne spleiset er i samsvar med personalets utlegning av hvordan stuen ble til.

gang. Herfra er det dører inn til leilighetene. Dørene har navneskilt med fornavn og etternavn til den som bor her, noen steder er det dørmatter ellers er ganger tom og bar. Det eneste lyset her er lampene i taket. Man har inntrykk av å være inne i gangen i en blokk. Nede i samme huset framter gangen på en helt annen måte. Igjen er det dører inn til leilighetene, her er også inngang til fellesleiligheten. (Dørskiltene varierer: fornavn og etternavn eller bare fornavn, en av beboerne og fellesleiligheten har ingen dørskilt.) Det er bilder på veggene og det står en kommode her. Man har et inntrykk av å ha kommet lenger inn i boligen nå enn slik det var i gangen oppe. Flere av dørene står åpne, satt til veggen med dørstoppere. Man ser direkte inn i leiligheten midt i mot idet man kommer inn. Etersom dørene i leiligheten gjerne også er åpne, ser man helt inn i stuen. Det er på samme vis inn til naboileiligheten, men man har ikke direkte innsyn med det samme. Det er oftest stille der, så oppmerksomheten dras i motsatt retning - til felleslokalet, hvor døren også står åpen og hvor det gjerne er folk. Felleslokalet er møblert som spisestue ved kjøkkendelen nærmest inngangen, og det er stuemøblement videre inn i rommet. Fra stuen er det dør inn til kontoret.

Sandvin *et al.* (1998) bemerker plassering av kontoret i bofellesskapene som de besøkte. De påpeker at kontoret gjerne er sentralt plassert, slik at man må passere kontoret på vei inn og ut av huset ellers. Slik er det i Brovegen der personalrommene sånn sett danner gangen. Den ene leiligheten har riktignok sin utgang til det som fungerer som entreen i huset, altså ute forbi kontoret. De tre andre beboerne har også mulighet til å benytte en sidedør fra sin korridor og ut, men den daglige trafikkretningen går langs linjen fra leiligheten, via korridoren og fellesrommet, og ut forbi kontoret. Døren til kontoret i huset i Gamlevegen ligger side om side med inngangsdøren. Selv om alle leilighetene har en utgang til terrasse utenfor leiligheten, er det bare hoveddøren som fungerer som daglig passasje til og fra. Som i Brovegen, er kontoret plassert slik at det er mulig å kontrollere trafikk inn og ut av huset derfra. Lien bofellesskap skiller seg ut fra de andre ved at kontor og fellesareal er i en egen leilighet oppe i etasjene. I Dalevegen må man gjennom fellesen for å komme til kontoret. Herfra er det ikke mulig å følge med inngangen, men det som skjer i felleslokalet er det ikke mulig å overhøre eller overse. Kontorets plassering ivaretar en potensiell kontrollfunksjon også her.

Beboernes leiligheter i bofellesskapene har alle den samme grunnstrukturen: en gang, stue med kjøkkenkrok, soveværelse og bad. Det er utgang til altan eller terrasse, eller til bakgang/rømningsveg (Lien). Totalt sett, er det slik at selv om bofellesskapene har ytre og indre ulikheter seg i mellom, er grunnstrukturene slående like på avgjørende måter.

Materialisert hensikt

Hus representerer ikke bare en kommunikasjon utad (til omverdenen), planløsningene representerer også en kommunikasjon innad i husene. Den relative plassering av romlige soner representerer forestillinger om skille mellom ulike funksjoner (Christensen 1991; Gullestad 1989).

[P]lantlyper [kan] berette om mer enn bare tilgangen på ressurser vurdert ut fra boligens størrelse. Vi kan også få tak på noe om levemåte, om familiestrukturer og familieforhold, om arbeidsdeling og sosiale skiller, om sosiale koder og adferdskoder, om syn på sosiale forbindelser osv. (Christensen 1991, 115)

Boligenes utforming er resultat av planlegging og valg, og den romlige struktur uttrykker intensjoner eller forestillinger om hvorledes husene skal brukes og fungere. Boligen er slik sett, ifølge Christensen, også et medium i sosialiseringprosessen. Måten som rommene brukes på, bidrar til å overlevere forestillinger om hva som er korrekt oppførsel og viktig aktivitet i boligen. Slik er det også med bofellesskapene.

Det er lett å se at bofellesskapets grunnstruktur er bærer av en distinkt mening, og at denne mening tilsvarer et sett av funksjoner som man tenker seg skal finne sted i boligen. (Sandvin et al. 1998, 67)

Løsningene som er valgt, kan leses som *materialisert hensikt* (Sandvin et al. 1998, 67), dvs som uttrykk for tidens tenkning om boliger og omsorg for personer med utviklingshemning. Likheten mellom bofellesskapene tyder på at det mer er nasjonale føringer enn lokale prioriteringer som har gjort seg gjeldende. Bofellesskapene inneholder leiligheter som skal være den enkeltes egne bolig og private rom, og det inneholder kontor og personalrom som revir for dem som skal yte den nødvendige hjelp til beboerne i leilighetene. På denne måten er dikotomien beboere/personale gjenspekt, understreket og vedlikeholdt også ved den fysiske utformingen av husene.

Et sentralt poeng i Sandvin *et al.* sin analyse av de romlige aspekter ved bofellesskapet er at den materielle struktur avspeiler et normativt innhold og en stedlig binding av sosial praksis. Jeg låner deres tabell (s69) for å tydeliggjøre dette.

Tabell 5: *De romlige sonenes normative innhold*

Materiell struktur	Kontor	Fellesareal	Leilighet
Sosial praksis	Formell	Kollektiv	Privat
Normativt innhold	Administrativ koordinering av hjelpen	Sosialt samvær og fellesskap	Privat utfoldelse og Intimitet
	Oppbev. og arkivering Av formelt materiale	Hindre sosial isolasjon. Avdempning av spenning m.m. formell og privat praksis	Selvst.het og kontroll. Avspeiling av personlig identitet og smak
	Sosial og rekreativ arena for personalet		Oppb. av pers. eiendeler
	Personalets domene	Felles domene	Beboernes domene

Disse forfatterne mener at vi her står overfor en grunnstruktur som reflekterer institusjonelle trekk ved omsorgen, *institusjonell* i sosiologisk betydning: ”i den forstand at vi har å gjøre med meningsbærende strukturer av en viss stabilitet, skapt og opprettholdt gjennom sosiale (og formelle) prosesser” (s68). Dette kommer bl.a. til uttrykk som forventninger om hvor ulike aktiviteter hører til i den materielle struktur bofellesskapet byr på.

”Leilighetene – og bare leilighetene – er den private praksisens arena” (Sandvin et al. 1998, 77). Leiligheten er beboerens eget område. Den skal være det sted man kan være seg selv, være skjernet for verden utenfor og utfolde seg på egne premisser. Dette er arenaen for det private og personlige. Ideen om at også personer med utviklingshemning skal ha sitt eget hjem var sentral for konstruksjon av bofellesskapene, slik er leilighetene bofellesskapets viktigste hensikt og formål. Gullestad (1989) påpeker at døren, dørskiltet og ringeklokken er symbol på skillet mellom offentlig og privat i vår kultur. De markerer den kulturelle forestillingen om retten til å regulere andres adgang til våre private områder - døren er både barriere og vern. Disse signalene er gjerne også fulgt opp med regler som personalet har vedtatt lokalt, om at de skal ringe på når de har ærende hos en beboer.

”Kontoret, (..) uttrykker behovet for administrasjon, for opp-bevaring av formelle dokumenter, og for koordineringa av personalets oppgaver” (Sandvin et al. 1998, 69). Skrivebordet, hyllene med mapper og oppslagstavlene med turnus og dagsplaner preger rommet. Her er tjenestetelefon og datamaskin. Dersom bofellesskapet har sovende nattevakt, finner man også sovesofaen her. Lokalet fungerer også som et sted personalet kan trekke seg tilbake til - for å utveksle informasjon eller noen ganger også for å holde pauser. Med en viss variasjon ser man at personalet har gjort lokalet trivelig (det er ikke det samme som ”personlig”) med duk på bordet, potteplanter, lystaker etc. Dette er personalets område. Flere ganger har jeg sett at beboere stopper ved terskelen til rommet dersom ikke personalet uttrykkelig inviterer ham/henne med innenfor.

Fellesarealet er uttrykk for en ”*institusjonalisert reservasjon*”, skriver Sandvin et al. (1998, 68). Med en mer konsekvent ordbruk er det tale om en *materialisert* reservasjon. Man ville å unngå at retten til privatliv fører til ensomhet og isolasjon i leiligheten, derfor ble det satt av rom til fellesaktiviteter. Fellesarealets *institusjonelle* karakter er derimot ikke lett å bestemme. Fellearealet representerer såvel en fare for påtvungen kollektivisering som muligheter for sosial aktivisering og fellesskap. Faktisk varierer det fra sted til sted hvor ”hjemlig” felleslokalene fremstår, hvilke funksjoner som har fått plass her og hvilke regler for adgang og bruk som gjelder.

Den sosiale romlighet

Kontoret er arena for formell praktikk, det understrekes av at det spesielt er lederens arbeidsplass. I Dalevegen har nettopp dette resultert i at det også etter hvert er kommet telefon (et bi-apparat på personalbasens nummer) i fellesrommet, ”for at Pia skal få arbeidsro”.³² Og, som vi husker, i Brovegen er det innredet arbeidsplass til personalet inne i fellesrommet. Begge løsningene bidrar samtidig til at formell praktikk trenger seg inn på det som er den kollektive praktikks tiltenkte arealer.

Selv om boligenes grunnstruktur er noenlunde ensartet, og tydelig uttrykker normative forestillinger om, og føringer for det sosiale livet i boligene, så viser empirien at den sosiale praktikken ikke helt lar seg

³² Noen beboere har private telefon, andre ikke.

fastholde gjennom en fysisk struktur. Den lever i noen grad sitt eget romlige liv, og definerer sine egne mønstre delvis på tvers av den materialiserte hensikten. Det sosiale liv sprenger den hensikt som er nedfelt i vegger og fysiske grenser, og omdefinerer forhåndsdefinerte romlige betydninger gjennom den sosiale samhandlingen. (..) De ulike sfærene kan (..) overskride, eller fortrenses fra sine foreskrevne rom, og grensene mellom dem kan utformes skarpt, eller mer diffust. (Sandvin et al. 1998, 71)

Flere steder tas fellesrommet i bruk til personalets møter. I Lien bofelleskap er denne utvidelsen av det formelle helt klar for alle, beboerne beretter at fellesstuen er "*personalet sin*" på dagtid, til møter med mer. Men også her er fellesarealet primært et samlingssted, beboerne er samstemt om at "*ellers, om kveldene og sånn, kan vi være der så mye vi vil*". I Brovegen har man det også klart for seg at dette arealet er "*kommunen sitt*", personalet har forrang og beboerne oppfordres heller til å bruke leilighetene sine – også på ettermiddags- og kveldstid. I Dalevegen er det derimot stadig tvil om hvem sin fellesstuen er. Det resulterer i ambivalens i situasjoner hvor uro ansporer til utvisning, eller i situasjoner hvor møter får plass rundt spisebordet og beboere ikke uten videre forlater lokalet. I fellesen her finns også oppslag med avkryssingsliste for avriming av beboeres frysebokser, og oppslag med instruks til personale omkring handlelister. Grensen mellom de ulike former for sosial praktikk er uklar her (jfr Sandvin et al. 1998, 72).

Det finns også spor som ikke er fullt så åpenbare, av at formell praktikk trenger seg inn på andre arenaer. Et eksempel som Sandvin *et al.* trekker fram er huskelapper til personale på kjøleskapsdøren i private leiligheter. Tydeligere blir det når detaljerte dagsprogram, kopier av dem som finns på kontoret, også finns i leilighetene. Noen beboere har også kopier av personalets turnus oppslått hos seg. Andre steder er det en tavle (med eller uten bilder) i fellesen med tilsvarende informasjon for de neste par dagene. Man kan finne detaljerte instruksjoner til personalet om treningstiltak på soverom og i kjøkken. Alt dette er eksempler på at den formelle praktikk vider seg ut og trenger inn på flere arenaer.

I Dalevegen finner man flere steder også oppslag som nå bare er artefakter fra tidligere tiders struktur og opplegg. Hos Bertil, for eksempel, er det oppslag på kjøkkenet om kostrutiner – til tross for at han spiser sine måltider i fellesen sammen med en gruppe andre, og at det ikke lenger oppbevares mat i hans kjøkken. Hos Bjørn henger det i 2000 et detaljert

”treningsopplegg” på veggen i stuen – med påskriften: ”*denne treningen skal evalueres 16/12-96*”, noe som mer enn antyder at dette er noe som er utgått på dato.

Formell praktikk trenger seg på den private arena også når personalet går inn i leiligheter uten å ringe/banke på, eller banker på og går inn uten å vente på svar. Åpne dører fra leilighetene ut mot gangen kan være et uttrykk for det samme dersom det er personalet som har sørget for at døren blir stående åpen. En observasjon kan tjene som illustrasjon:

Da Paolo kommer ned i fellesen, legger han merke til at Bjørn sin dør er lukket. Han undrer seg hvorfor. Da jeg ser etter, er døren igjen åpen og satt til veggs med dørstopper. Paolo: ”*Jeg har åpnet igjen nå. Jeg vet ikke hvorfor den var lukket, kanskje det var Petra..*” Siden forteller Petra meg, at det var Bjørn som selv lukket døren fordi ”*det var litt ekstra volum her i sted*”.

Paolo åpnet vanemessig for døren, og dermed også for personalets muligheter for kontroll inn i det private rom uten at de behøver oppholde seg der. Bjørns evt ønsker syns ikke å komme i betraktning.

Nå er det ikke bare formell praktikk som tenderer til å bre seg utover. Andre åpne dører er tvertimot uttrykk for at det er privat praktikk som vider seg ut. Brage, for eksempel, lar døren stå åpen ut mot korridoren når han sitter i sin leilighet og spiller musikk. Personalet klaget over at Birgit, for ikke å gå glipp av noe, lot dørene stå åpen sågar helt inn til toalettet. Det at Bertil og andre hovedsakelig oppholder seg i fellestuen, er på sin vis uttrykk for det samme, men samtidig også uttrykk for at leiligheten ”tappes” for hjemlig aktivitet. Personalet kan også stå for en tapping eller uttrekking av praktikk fra dens allokerte plass i private rom. Et tegn på at privat praktikk trekkes ut fra leiligheten ser vi når Bodil også har fått en tannbørste på personalbadet. Et annet eksempel på dette ses der personale besørger barbering av mannlige beboere i fellesen. Disse eksemplene viser at privat praktikk noen ganger brer seg utover (beboerinitiativ) og andre ganger trekkes ut (personalinitiativ) fra den private leiligheten. Det gir samme resultat om det er personalet eller beboere som initierer flyttingen av den privat praktikken, for leiligheten tappes for hjemlig aktivitet på begge vis.

Kjøkken tappet for mening

I Dalevegen spiser man middag sammen i grupper. ”*De oppe*” spiser

på omgang hos hverandre. Ved at dette er et arrangement initiert og opprettholdt av personalet, kan man betrakte det som at den kollektive praktikk trenger seg inn i de private leilighetene. Sandvin *et al.* har gjort tilsvarende observasjoner, og de konkluderer da:

Selv om man kan si at det kollektive her på en naturlig måte blir en del av det private, så vil det være like riktig å si at det private rommet *okkuperes* av kollektiv praktikk, og at det er personalet som står for okkuperingen (Sandvin *et al.* 1998, 75)

”*De nede*” har i prinsippet samme opplegg, men her skjer det overveiende oftest likevel at måltidet går for seg i fellesen. Men når beboerne også inntar de andre måltider her, uten at det er flere som spiser sammen, da har privat praktikk flyttet seg i forhold til det som er den materialiserte hensikten. Kjøkkenet i leilighetene til disse beboerne ignoreres.

Gullestad (1989) beskriver stuen som sosial hovedscene i den private boligen og bemerker at kjøkkenet er en mer intim bispene slik. Kjøkkenet fungerer gjerne som allrom for familien og noen ganger også nære venner. Der går praten over kaffekoppen. I bofelleskapenes leiligheter er det med relativt få unntak slik at kjøkken og stue går ut i ett – åpen kjøkken løsning er typisk, bispene finnes ikke. Dette har med leilighetenes størrelse å gjøre, og er ikke det som først og fremst utmerker kjøkkenet i disse boligene. Det som mer særmerker dette arealet i leilighetene er at ”[s]att på spissen kan kjøkkenet sies å være et rom uten innhold for mange beboere (Pedersen & Homme 1996, 56). Selv om mange får bruke sitt kjøkken til det som det er beregnet til, nemlig oppbevaring og tilberedning av mat, så er det også mange som har et kjøkken som ikke brukes etter hensikt og muligheter. Likevel er alle leiligheter utstyrt med komfyr og kjøleskap.³³ Flere eier oppvaskemaskin og egen fryser, noen også en mikrobølgeovn. Kaffetraktere finnes på de fleste kjøkken, og det er kjøler i skapene. Dette til tross, kjøkkenet er et heller dødt areal hos flere – særlig i to av bofelleskapene jeg har vært i nå er det slik.

I Gamlevegen bofelleskap blir maten tilberedt i felleskjøkkenet og spist ved det store spisebordet som er der. Måltider er institusjonalisert som kollektiv praktikk her. Beboerne har riktignok også hver sitt eget kjøkken i

³³ Bare hos to av beboerne jeg har møtt mangler en komfyr. Noen har en ’hybelkomfyr’ med bare to plater, men hos de fleste er det en vanlig komfyr som har 3-4 plater og stekeovn.

åpen løsning med sin stue. To av dem har ikke komfyr der, men alle har kaffetraktere og kjøleskap. Kjøkkenet i disse leilighetene kommer litt i bruk i samband med besøk utefra, da trakter man (gjestene o/e beboeren) kaffe og evt stiller i stand noe å bite i. Men stort sett er det ingen kobling mellom kjøkkenet i leiligheten og personenes måltider. Kjøleskapet er mer som mini-baren på hotellrommet – her finner man bare slikt som brus, frukt, is og yoghurt. Hos en av beboerne står kjøleskapet sågar uten strøm, angivelig fordi han som eier det ikke lukker døren og da går kjøleskapet hele tiden. Varene som han får ha i kjøleskapet sitt da, er bare slikt som kan tåle oppbevaring uten kjøling.

Hvor man i Gamlevegen lever dagliglivet som i en storfamilie, er det det individuelle livet i egen leilighet som preger kjøkken og matlaging i så vel Lien som Brovegen og Høgåsen bofellesskaper. Der bestemmer man menyen, foretar innkjøp og matlaging hver for seg. Maten lages med eller uten personalets hjelp, og hver spiser hjemme hos seg selv i det daglige. Den enkeltes kjøkken er i bruk og fungerer slik sett i tråd med ideene om eget hverdagsliv i egen bolig.

I Dalevegen bofellesskap er det stor forskjell mellom dem som bor oppe og dem som bor nede (og dermed nærmere personalets oppsyn og kontroll), med hensyn til hvordan kjøkkenet brukes. To beskrivelser fra feltnotatene antyder ytterlighetene.

- (1) Så lenge jeg har vært her, er Bernhard sitt kjøleskap som i dag: tomt, rent og i gang. Det er ikke matvarer i skapene heller, annet enn en uåpnet pakke med teposer, en løs tepose, en uåpnet pk gelepulver, en påbegynt melpose, bakepulver og natron. Det kan se ut som saker som er gjenglemt etter en tilfeldig bagedag. Kjøkkenet er egentlig ikke i bruk; en pakke kaffeposer, men ingen kaffe. I kjøkkenet står tørkestativet med klær.
- (2) På kjøkken: bossbøtte med lokk opp på en kjøkkenbenk; popkorn i krokene; oppvask på vei inn i oppvaskmaskinen; mikrobølgeovn, komfyr, kjøleskap og vaskemaskin. (...) Det er i alle fall tydelig at det er lenge siden noen har hjulpet Bjørnar å avrime fryseboksen. Blant pakkene som Vidar besørget i bosset var det et (sær)tilfelle som var utgått mer enn et år siden.. og da vi trodde fryseren var tomt, fant jeg en pakke fiskefingre frosset fast øverst i boksen.

Bernhard spiser sine måltider sammen med de andre som bor nede i etasjen hans. På den tiden da observasjonen om avriming av fryseboksen til Bjørnar ble gjort, laget han sin egen mat selv og spiste alene. En endring av

beboersammensetningen åpnet for en invitasjon, som han aksepterte, om å komme med i fellesskapet med de andre i hans etasje omkring de varme måltider. De oppe ordner sin egen frokost, matpakke og kvelds hver for seg i leilighetene sine. De nede spiser for det meste alle måltider, sammen eller hver for seg, i fellesen. Alle beboerne i dette bofellesskapet betaler til matkassen, og matvarer kjøpes inn felles – personalet bestiller inn eller besørger handlingen. De oppe går selv på butikken etter tørrmaten og slikt som de har lyst på ekstra. Dette fører til at kjøkkenskap og kjøleskap inneholder mat hos noen, mens de inneholder lite og ingenting hos andre. Ifølge vedtak på personalmøter skal kjøkkenet egentlig fortsatt være i funksjon. Gjentatte vedtak understreker at det er hos ”den som har ansvaret for middagen” maten skal lages og spises. Vertskapet for middagen går da på omgang. Realiteten er likevel at det er personalet som koker, og at de gjør det i fellesen. Noen ganger kokes også deler av middagen til dem oppe her, og medbringes når personalet tar initiativ til koking hos ukens vert. For eksempel koker man potetene i fellesen, på forhånd, for å spare tid gjennom at man kan begynne før ”kokken” er kommet hjem. Vedtakene på personalmøte i Dalevegen avspeiler likevel at den materialiserte hensikt er oppfattet, selv om andre mekanismer (praksis er tema for kommende kapitler) bidrar til at dette, når det gjelder noen av beboernes måltider, ignoreres i hverdagens praksis.

Leilighetenes, og dermed innbefattet kjøkkenets, utforming og innredning bærer også med seg en symbolverdi. Det at man har plass til hjemmets vanlige funksjoner, og det at man omgir seg med de ting som er ”vanlig”, bidrar til at boligen skal bli oppfattet som den enkelte sitt eget hjem og bli brukt fullt ut på den måten. Individuell tilpasning får plass innom rammene, ulike rutiner og bruksmåter er mulig.

Hjemlighet og opplevelse av ” hjem”

Hva er som skaper opplevelse av hjem? Sixsmith (Annison 2000; Despres 1991; Smith 1994) skiller mellom tre aspekter ved *hjem*: det *personlige* hjem, det *sosiale* hjem og det *fysiske* hjem. Det siste omfatter de materielle strukturer: arkitektur, planløsning, rom, boligstandard, utstyring og innredning. Det sosiale hjemmet handler om type og kvalitet mht relasjoner som finns i hjemmet. Er det et sted der andre er eller besøker, er det emosjonelle klima preget av aksept? Mens det personlige hjem handler om opplevelser: opplevelse av trygghet og tilhørighet, av varighet og

preferanse for å komme tilbake hit, og av ansvar og mulighet for å uttrykke seg selv/prege omgivelsene. Det er de subjektive opplevelsene av de objektive forhold som avgjør om hus oppleves som hjem. Smith (1994) trekker fram noen forhold som gjorde at informantene *ikke* opplevde sin bolig som hjem. Utilfredshet med relasjoner til andre i boligen var da et hyppig tema. Mangel på privatliv og frihet bidro også strekt til en opplevelse av at boligen ikke var et hjem. Smith konkluderer med at

a suitable physical environment appears to [be] an essential characteristic of home. The second essential characteristic of home is the presence of good social relationships especially with other residents (s43)

Det er de fysiske forhold som først og fremst interesserer oss her. Det norske idealet er at hjemmet skal være ”koselig” og ”hyggelig”. I vår del av verden legger vi stor innsats i å få det slik som vi gjerne vil ha det i boligene våre (Gullestad 1989). Det å ha sin egen leilighet er et uttrykk for selvstendighet, men det finns samtidig en forventning om at hver og en skal markere seg gjennom personlige eiendeler, innredning og smak. Hvordan ser leilighetene i bofellesskapet da ut? Det varierer selvsagt. Faktorer som økonomi og egenevne spiller sin rolle. Nettverkets og personalets hjelpeinnsats og/eller innblanding har sitt å si. Og hvor slik innblanding er stor, har nok faktorer som beboernes kjønn og alder mindre å si enn i andres bolig. Derimot spiller alders- og kjønnssammensetning blant dem som trør til en større rolle, i samvirkning med deres oppfatninger om beboeren. ”Flere av leilighetene til de mannlige beboerne har fått et påtagelig ”feminint” preg”, forteller Sandvin *et al.*(s78).

Pedersen og Homme (1996) bemerket at mange av leilighetene som de besøkte i samband med evaluering av bofellesskapene og tjenestene, var mer som tatt ut av en møbelkatalog enn at de framsto som preget av den som bodde der. Dette kan ha hatt sammenheng både med innflyttingshasten, og mangelen på personlige eiendeler blant mange av dem som flyttet ut fra institusjonene, og som da var de første som fikk sin bolig slike steder. Leilighetene jeg har besøkt er innbyrdes like i den forstand at en viss grunnmøblering finns alle steder. Det er stuemøbler i stuen og soverommet er utstyrt til sin hensikt. Men det er også variasjon ved det at beboerne har hatt ulik økonomisk evne til å kjøpe seg møbler og ting, og at det er ulikt hva de har hatt med andre steder fra. Det varierer

hvor mye beboerne selv kan og/eller får prege sitt husvære. Noen leiligheter er da heller spartanske mens andre er fulle av møbler og pyntegjenstander.

Hos Bodil er det pynt alle steder, i vinduskarmen, på hyller og bord. På veggene henger det bilder og gjenstander etter det som ser ut som ”det forhåndenværende søms prinsipp”.³⁴ Det er bilder, broderier og tegninger (noe i ramme, annet ikke) på snart hele veggflaten. Rammene henger på bildekroker, men også noen i hyssinger ned fra stifter, spiker og skruer i forskjellig størrelser. Andre ting er opphengt med tape, tegnestifter og knappenåler. Det hele framstår som tilfeldig og nokså uestetisk. En av personalet kommenterte at Bodil er så utålmodig med å få ting opp, og at ”vi spikrer og skrur”. Dvs at de kan ha bidratt til *ad hoc* preget som det hele har fått. Man kan undres om hvorvidt dette mest er uttrykk for at Bodil selv preger sine omgivelser, eller om det er personalet som overser eller setter til side vanlige normer når de påkalles for å hjelpe henne med opphenging. Et annet sted har jeg sett at personalet har bidratt til løsninger som synes aparte. Hos en person hang det et avlangt bildeteppes mellom to dører. Det spesielle var at det hang 90° dreiet i forhold til motivet, de avbildete trærne lå vannrett. Begrunnelsen for denne måten å henge opp teppet på var at ”det var bare slik det kunne få plass”.

Hos Bertil ser vi at andre regler for innredning, enn dem vi ellers gjerne ville oppfatte som ”vanlige”, gjøres gjeldende. Han har sofa, sofabord, lenestoler og reol som de fleste andre. Hans radio, derimot står høyt på en hylle hvor han vanskelig kan nå den, og den er festet til veggen med stålband slik vi så i stuer på institusjonen. Også fjernsynet er boltet til veggen på et høgthengende stativ. Mens bildene fra ferieturer og av familien, suvenirer og pyntegjenstander bidrar til at stuen også har noe personlig preg.

Noen leiligheter framtrer som heller spartanske. Hos Bente står møblene langs veggen og skaper inntrykk av stuen er større enn den er. Rommet er ryddig og virker strengt. Det er lite pynt i rommet utover noe

³⁴ Uttrykket kommer fra anekdoten om kunstneren som ble spurt om hvilket prinsipp som lå bak måten bildene hans hang i atelieret. Han hadde hengt bilder på spiker som ble ledig etter bilder som hang der før, og svarte: ’det forhåndenværende søms prinsipp’ - ’søm’ er dansk for ’spiker’. Hvor jeg har denne anekdoten fra, og hvem den gjaldt, det kan jeg ikke lenger huske. Poenget er at det som kan ha vært systematisk i starten er gått tapt gjennom tilfeldige endringer siden.

nips i reolen. Den eneste planten er av plast. Noen leiligheter er heller rotete. Bjarne, Bo og Birger ”vil aldri kaste noe”, så blader, reklamer og aviser hopper seg opp på bord og benker hos hver av dem. Andre steder er det iøynefallende hvor ryddig det er – som hos Brita. (Det er nesten bare soverommet og badet hun benytter seg av i sin leilighet, når hun er hjemme, oppholder hun seg mest i felleslokalene og korridoren.) Man kan ikke beskrive disse leilighetene som egentlig ”koselige” i tråd med idealet. Andre leiligheter derimot fremstår klart på den måten.

Det er likevel vanskelig å lese hva beboerens forhold til sin bolig er bare ut i fra et inntrykk av omgivelsene. Annison (2000) påpeker at analyser av hjemmets betydning for dem som bor der, er gjort med informanter som ikke har utviklingshemning. Personene som bor i bofellesskap har sin leilighet der som følge av at de trenger hjelp til å klare vanlige dagliglivsfunksjoner, til husholdningsoppgaver og til å klare de sosiale roller vi forbinder med det å bo i eget hjem. Den kognitive funksjonshemningen og eventuelle språkvansker personene har, antyder Annison, kan innebære at opplevelsen av hjem er annerledes enn for de respondenter som ellers har vært involvert i slik forskning. Det også tenkes at det er en forskjell mellom dem som har bodd på institusjoner gjennom mange år før de fikk sin egen bolig i bofellesskapet, og dem som kommer fra forelderhjemmet (”integreringsgenerasjonen” jfr. Gustavsson 1998) - på grunn av forskjellen i erfaring og referanserammer. Men med få unntak synes beboerne å betrakte leiligheten som sin egen. Markører som dørskiltet og nøkkelen vises stolt fram. Man inviteres inn for å se, og man får inntrykk av å være betraktet som besøkende. De fleste låser sine dører når de forlater leiligheten, ofte også om det bare er for å gå inn i fellesen.

Noen bor, noen kommer og går

Den materialiserte hensikt har satt sitt preg på dagliglivet. Et fellestrekk, likevel, er at dørene til disse leilighetene nok ikke er en barriere helt i samme grad som hos andre utenfor bofellesskapet - personalet er ofte innom uten at de er å betrakte som bare besøkende. Men ikke desto mindre, dørene synes å være ”tykkere” enn i den gamle gruppeboligen (Ringsby-Jansson, 2002).

Under feltarbeidet i bofellesskapene opplevde jeg forskjell mellom hvordan personalet og jeg selv forholdt oss til det private området i leilighetene, og delvis til leilighetene i det hele tatt. Det har vært vanlig at

jeg trenger invitasjoner for å gå inn i leilighetene. Personalet trenger seg på. Og når vi er inne, følger personalet lett med videre inn enn det jeg gjør – til soverom og bad. På den ene siden er personalet deltakere i hverdagslivet i bofellesskapet mens jeg er en utenforstående. For å gjøre sitt arbeid må personalet inn på det private og nært til kropp. På den annen side krever hjelpebehovet at beboerne gir avkall på noen av de private grensene. Hele leiligheten til beboerne omfattes av personalets initiativ til og innsats i husarbeid – ofte utført etter ukentlige rutiner. Da er differensieringen med hensyn til privathet liten. Flere beboere får også hjelp (hvilket også medfører kontroll) med å stå opp, da reduseres privatheten også. Gullestad (1989) forteller om familiefaren som satte en lapp til husmorvikaren på døren inn til soverommet, med melding om at hun ikke skulle rydde der inne. Han ville ta seg av det selv. Da vikaren likevel overså meldingen, ville denne familien ikke benytte tjenesten mer. Opplevelsen av invasjon i det private var større enn opplevd nytte av tjenestene. For dem som har sin bolig i bofellesskap er fullstendig utstengning av personalet derimot ikke en reell mulighet. Personalets hjelpeinnsats overfor beboerne i bofellesskapene har formelle, så vel som kollektive og private aspekter og den kan vanskelig avgrenses romlig.

Men at hjelpen romlig sett er grenseløs, gjør også at det er vanskelig å skille omsorgens praktikk fra de andre praksisformene, kanskje særlig den private. Omsorgens praktikk er for enkelte en forutsetning for utfoldelsen av den private praktikken. Bruken av kjøkken, bad eller private eiendeler forutsetter ofte en støtte og veiledning fra personalet (Sandvin *et al.* 1998, 82).

Et særlig fokus i implementering av reformen var at personer med utviklingshemning skulle få sine egne hjem. Idealbildet av *det gode hjem* var satt opp mot et stereotyp bilde av *den onde institusjonen*. Bofellesskapene skaper rom for privatliv og selvstendig livsførsel som institusjonene ikke bød på. Døren til leiligheten i bofellesskapet er ”tykkere” enn den til rommet i gruppeboligen. Men døren til leiligheten er ikke barriere på samme måte og i samme grad som i privatboliger flest. Bofellesskapet realiserer almenne krav til boligstandard, og det har med seg elementer som sjelden er knyttet til den private boligen. Forutsetningene er forskjellige, bofellesskapet er også arena for profesjonell omsorg. Her er altså både forskjeller og likheter.

Jeg har beskrevet hvordan sosial praktikk i bofellesskapet tenderer til å gå utover den materialiserte hensikt. Men er det noe merkelig med det i og for seg? Vi er flere som har spist middag ved salongbordet for å kunne se TV samtidig som vi spiser. Man kan også, for eksempel, lese på WC, skrive ved kjøkkenbordet, sove på sofaen og vanne planter i badekaret. Vi er verken helt prisgitt eller fullstendig disiplinert av den materielle hensikt som våre boliger kan leses som. Det er ikke noe merkelig i at den materialiserte hensikt også overskrides i bofellesskapene. Og det er ikke av den grunn at analysen har noe for seg. *Måten* overskridelsene oppstår og foregår kan derimot bidra til innsikt, eksemplet om artefakter på tidligere struktur (bl.a. de gamle oppslag på Bertils kjøkken) får fram noe kjennetegnende ved bofellesskapet. Personalets tilstedeværelse, innvirkning og innflytelse på den sosiale praktikk bidrar til å kjennetegne denne boformen. Beboernes evne til å sette preg på omgivelsene på ulike vis spiller inn. Man kan merke seg hvordan den romlige struktur gjensker og vedlikeholder dikotomien beboer/personale. Det er et kjennetegnende aspekt ved bofellesskapet at noen bor der, mens andre sentrale aktører altså kommer og går.

I det neste kapitlet skal vi se på hvordan regler og rutiner etableres i bofellesskapet.

The present effectively limits the possible preferences; humans cannot think or do just anything at any time! (Flyvbjerg 2001, 100)

5 "Vi må føle oss fram og se." - om utvikling av regler og rutiner i bofellesskapet.

Bofellesskapenes utforming - den tredelte romlighet - med private leiligheter, felleslokaler og rom for personalet, ivaretar så vel idealet om eget hjem, som muligheten for fellesskap og behovet for koordinering av hjelp, tilsyn og kontroll. Innom disse rammene bedriver personalet det som Sandvin *et al.* (1998) kaller "normaliseringsarbeid". Det handler om at personalet søker å opprettholde "normale" mønstre i beboernes hverdag. Det er dette som utgjør

hovedforskjellen mellom personale og beboere; personalet antas å vite hva det "normale" er og skal være, mens beboerne er i bofellesskapet fordi de trenger hjelp og støtte for å kunne mestre et liv i pakt med normalitetens krav. (s101)

Normaliseringsarbeidet foregår i den pågående samhandlingen mellom personale og beboere, det er dermed også rom for beboerne som aktører og for en lokal tilpasning. Likevel, det er påfallende likheter mellom bofellesskapene. Regler, rutiner og arbeidsoppgaver ivaretas på svært likt vis fra sted til sted. Hvordan går det til?

Brovegen bofellesskap, som er eksempelet i dette kapitlet, utviklet seg raskt til å ligne de andre stedene jeg besøkte.³⁵ Ettersom likhetene er store, har det trolig å gjøre med hva bofellesskapet er skapt til å være. Gjennom å studere de første ukene i et helt nytt bofellesskap var det mulig å få øye på

³⁵ Eksempelet er basert på et tidsbilde ('snapshot') fra et bofellesskap som fortsetter å utvikle seg. Det vesentlige her er eksemplifiseringen av institusjonaliseringsprosessen, det er ikke det aktuelle bofellesskapet som er det interessante.

virksomheter av ”trykket ovenfra” - de føringer som er lagt for boformen, og på hvordan forventningene på sett og vis ”ligger i veggene” også på dette helt nye stedet. Dette kapitlet skal handle om utvikling av rutiner og regler, og om innretningen av personalets arbeid.

Institusjonalisering av hverdagslivet

Brovegen er et nytt bofelleskap (beboerne flyttet inn uken innen jeg startet mitt feltopphold der), men flere aspekter ved situasjonen er allerede fastlagte. Menneskene som møtes og samhandler her er alt i utgangspunktet delt i to typer: beboere og personale. Beboerne vet at personalet er der for å hjelpe dem i deres hverdag, også selv om de ikke har egne erfaringer med denne boformen fra før.³⁶ Personalet som har søkt arbeid her har med seg noen forståelse av hva deres rolle er, igjen gjelder det også selv om de ikke har egen erfaring med boformen fra før. Pia sier:

Jeg merker at personalet er veldig entusiastisk. De vil at ting skal skje, og at det skal skje sånn (knipser med fingrene). Men de er uerfarne. Det er det der at ting tar tid. De får veldig nedtur dersom ikke kurven går rett oppover. Hvis den flater ut eller ting går tilbake da er det ”åh!”.

Begge grupper har et typeskjema som brukes til å ”finne ut av” den andre. En del av det sosiale kunnskapslageret (Berger & Luckmann [1966] 2000) som allerede eksisterer i oppstarten, er nettopp denne dikotomiseringen (inndelingen i to mulige typer: beboere eller personale). Dette er likevel ikke tilstrekkelig forklaring på hvordan ting utvikler seg. På den ene siden kan det tenkes at:

I prinsippet er intet av det, som hører til livet i bofællesskapet, givet på forhånd og selvopretholdt. Livet i bofællesskapet er med andre ord et *levende prosjekt*, som til enhver tid er avhengig av det, som beboere og ansatte gjør det til. (Christensen & Nilssen 2002b, 9).

På den annen side, i praksis er viktige premisser allerede på plass. For det første, innen at personalet er blitt bedre kjent med dem, er Birgit, Borghild, Bertha og Birger først og fremst kategorisert som ”beboere”. De har fått

³⁶ Et eksempel: Birgit viste en bekjent leiligheten sin en av de første dagene, jeg kunne overhøre hans kraftigere stemme: *Her skal du stelle og greier.*” Jeg kunne ikke oppfatte svaret på avstand, men han kvitterte. *”Du får hjelp, ja.”*

tilskrevet en byråkratisk identitet som legitimerer deres tilstedeværelse, og som styrer personalets oppfatning av dem (Johansson 1992). Beboernes hjelpebehov legitimerer hvor mye personale det skal være. Det å yte hjelp er det sentrale i personalets identitet og rolle. For det andre, personalets legitime tilstedeværelse i bofellesskapet er i hovedsak bestemt av arbeidstiden. Samhandlingen mellom typene skjer i den enes avgrensede arbeidstid og den annens hverdagsliv. Personalet går i turnus med regulert arbeidstid, mens beboerne møter vekslende personale i sitt dagligliv. Dette forblir en realitet i relasjonene som skapes, institusjonaliseringens forutsetninger foreligger allerede i utgangspunktet. Etterhvert som personalet utvikler felles handlingsmønstre overfor beboerne gjennom rutiner og uformelle handlingsregler, og beboerne kan forvente denne slags personalinnsats i de vante situasjonene, er det tale om at hverdagslivet finner sin lokale institusjonalisering.

Institusjonaliseringen skjer når forskjellige aktører gjensidig deler vanemessige handlinger inn i typer. (..) Institusjonen bevirker at handlinger av type x vil bli utført av aktører av type x (Berger & Luckmann [1966] 2000, 70).

Begynnelsen

Tre kvinner og en mann har fått leiligheter i Brovegen bofellesskap. Birger hadde bodd i egen leilighet i noen tid før, og fikk hjelp fra personalet i et bofellesskap i nærheten der. Nå har han fått sin nye leilighet her hvor han kan få mer oppfølging og støtte. For Borghild, Bertha og Birgit er dette deres første erfaring med egen bolig. Fram til de flyttet inn her har de alle tre bodd sammen med sine foreldre. Kvinnene er i begynnelsen av 30-årene. Mange av personalet er i samme aldersgruppe, mens Birger er nesten 10 år yngre.

De som er på arbeid oftest er kvinner, som også er mødre med egne familier og hjem.³⁷ Bare de tre vernepleierne blant dem hadde noen erfaring fra arbeid i bofellesskap fra før. Flere blant personalet fortalte meg at de hadde søkt arbeid her for å ”jobbe med mennesker”. De fortalte også hvor godt de trives med arbeidet, og at de liker å være sammen med beboerne. Personalet er opptatte av at deres arbeidsoppgaver er å gi

³⁷ Flere blant personalet har små stillingsbrøker. Det er ikke uvanlig i bofellesskapene at det er noen få som, på grunn av sin stillingsstørrelse, er de som er hyppigst tilstede og dermed utgjør ’kjernetroppene’.

beboerne den hjelpen som trengs for å klare hverdagen i sin egen bolig. Og allerede på det første personalmøtet understreket avdelingslederen: ”*når du er på arbeid, så har du ansvar*”, hvilket personalet oppfattet som at de må selv ta beslutninger i situasjoner de kommer opp i. Når de har anledning til det, snakker personalet sammen om alt som er nytt – det er både spennende og litt skremmende, sier de – og praten har ofte karakter av erfaringsutveksling. Da forteller de hverandre hva de har opplevd, hva de har prøvd og hvordan det da gikk. Eksemplene de tar opp er noen ganger et utgangspunkt for spørsmål til kollegaen(e), andre ganger er de framsatt som råd. Men mye er ennå uklart. Pernille sa de slik:

Det som er vanskelig det er du ikke vet noen ting, og at ingen andre vet det heller, for eksempel om beboerne – hvor mye hjelp de trenger. Vi hadde fått noen skriv som viser seg ikke helt å stemme.³⁸ Så det er å prøve og feile da.

I den første tiden kom foreldrene hyppig på besøk for å hjelpe sine med praktiske ting, og for på annet vis bidra til å hjelpe dem med å falle til i sin nye bolig. De gav informasjon til personalet, kom med forslag og påminninger, og de stilte krav til dem. Selv om foreldrene hadde ulike måter å henvende seg til personalet på, var personalet generelt ubekvemme i sin samhandling med dem. Noen foreldre forventet mer kontroll med beboerne enn det som personalet syntes var rimelig. For eksempel, Borghilds foreldre ville gjerne at personalet tok seg av å oppbevare snop for henne, slik at hun ikke spiste alt på en gang. Personalet, på sin side, syntes dette er vel strengt og ville heller snakke med Borghild om å passe på med snopet. Andre forslag som foreldre kom med, ble akseptert uten flere spørsmål. For eksempel, da Bertha sine foreldre foreslo at personalet skulle oppbevare hennes nøkkel til leiligheten mens hun var på arbeid, gjorde personalet det. Da en forelder leverte personalet en gave som datteren skulle ha med til en fødselsdag noen dager senere, fikk pakken ligge på kontoret til den dagen. På samme tid uttrykte foreldrene at ”nå er det personalet som har ansvaret”, og da en episode oppstod, undret en

³⁸ Dette skal jeg komme tilbake til senere i kapitlet.

frustrert forelder etterpå hvor ”de voksne” hadde vært.³⁹ Personalet følte seg kritisert og var frustrert over kritikken.

Alt i alt var det slik at personalet hadde noen ideer om hva det vil si å arbeide på et sted som dette, det var usikkerhet om mangt i begynnelsen, og foreldrene hadde forventninger og stilte krav. Så, av flere grunner følte personalet seg presset til snart å finne måter å håndtere de forskjellige oppgaver og problemer som skal løses for å sørge for beboerne.

”Først må vi få hverdagen til å gli.”

Først handlet det om å finne ut hvordan hverdagen i bofellesskapet skulle foregå. Personalet rapporterte sine observasjoner og opplevelser med beboerne til kollegene, og de bemerket slikt som trengte til avklaringer. Miljøterapeutene (de med høgskoleutdanning) har ansvaret for å utarbeide og informere om nødvendige prosedyrer, slik de for eksempel straks besørget mht medikamentadministrasjon. De skrev lister over slikt som ”vi må huske å finne ut”, og de skrev om de enkelte beboere i deres individuelle ”beboerpermer” basert på informasjonen de fikk etter hvert.

Det var ennå ikke helt klart hva som skulle være personalets oppgaver i sammenheng med de enkelte beboernes hverdagsoppgaver eller hvordan rollen som personale skulle utformes. Det var i denne sammenheng at Pia understreker at ”*vi må føle oss fram og se*”. Det dreide seg da om at man skulle finne ut hva beboerne kan klare selv og hva det er de trenger hjelp til gjennom å prøve det ut i de naturlige situasjonene. Samtidig var man i gang med å lage rutiner for når personalet skal sørge for eller hjelpe til med husholdningsoppgavene, for ”*det skal jo være orden på det*”. Dels handlet dette om å administrere personalets arbeidstid, dels om at ”*det må være litt style*”, *ellers får vi mye kritikk fra foreldre og sånn*”. Det var også en ide om at man må sørge for at hverdagen blir forutsigelig for dem som bor i bofellesskapet. For personalets relasjoner til beboerne var mottoet, i følge Pia, at ”*Vi må vinne tillit, og begynne i det små*”.

Formuleringer som ”først må vi få hverdagen til å gli”, ”vi må føle oss fram og se”, ”det må være litt style” og ”vi må vinne tillit og begynne i det små”, signaliserer både noen prioriteringer og en åpenhet for at praksis må

³⁹ Ordbruken er den samme som Borghild og Birger også brukte, som vi etter hvert skal se, for personalets status i relasjon til beboerne. Her er samme oppfattelse om forskjeller i ferdigheter og makt. Men det som understrekes så kraftig her er en oppfattelse om en forskjell mht *ansvar*.

utvikles i tilpasning til dem som er kommet til å bo her. Slike formuleringer gir likevel ikke tydelige anvisninger på hvordan arbeidet skal gjøres eller oppgaver skal løses. Likevel, personalet startet ikke helt ”med blanke ark og fargestifter til”. De hadde mer eller mindre tydelige forventninger til arbeidet, en generell forståelse for hva bofellesskapet skal være gjorde seg gjeldende, og man hadde fått opplysninger om beboerne.

Hvordan ser personalet på beboerne i utgangspunktet?

Bofellesskapet (som tjenesteenhet) fikk opplysninger om de enkelte beboere fra tjenesteorganisasjonen som bofellesskapet er en del av. Personalebasen som tidligere hadde ansvar for tjenester til Birger bidro med informasjon om ham, og for eksempel avlastningstjenesten kunne bidra med informasjon om de enkelte kvinnene. Det kom helseinformasjon om den enkelte som personalet skal ha kjennskap til. Den slags informasjon var en del av bakgrunnen for at Pia hadde skaffet informasjonshefter fra *Stiftelsen psykiatrisk opplysning* som er aktuelle i sammenheng med noen av beboernes tilskrevne diagnoser.⁴⁰ De diagnostiske opplysningene som fulgte noen av beboerne bidro til å rette personalets oppmerksomhet mot tegn som kunne bekrefte diagnosene.⁴¹ Stemningsuttrykk kunne da bli reformulert i diagnostiske termer; det hette seg for eksempel at Borghild var manisk og ”høgt oppe” i en periode. Diagnoser ble også et perspektiv når man oppdaget nye ”problemer”, for eksempel undret man seg om Birger kunne være ”deprimert” fordi han holdt seg mest for seg selv i leiligheten sin.

Personalet opplevde at den informasjonen de hadde fått om personene som ble beboere ikke alltid ”svarer til virkeligheten” eller i beste fall ikke var fullstendig.⁴² Det generelle inntrykket som personalet snart gav uttrykk for, var at beboerne ikke hadde det funksjonsnivå som var varslet, at de nok trengte mer oppfølging og hjelp enn rapportene hadde skapt inntrykk av. De som fulgte med fra personalebasen og skulle hjelpe Birger med overgangen, overførte også en mer uoffisiell og eksempelbasert informasjon om mulige problemer som var med på å fokusere

⁴⁰ Disse lå framme til personalet på kontoret sammen med diverse retningslinjer vedr legemiddelhåndtering, håndtering av klientmidler og mht tvang, og noe faglitteratur om miljøarbeid

⁴¹ Mer om karakterisering av beboerne i kap.6 og kap.7.

⁴² jfr Pernilles bemerkninger på s.84.

forventningene til ham. Kvinnene, som alle kom hjemmefra, nok var vant til et høgt servicenivå, mente personalet. Dette ble uttrykt slik: ”*De kommer fra ”hotell i særklasse” og er vant med at tingene blir gjort for dem*”.⁴³

Det var generell usikkerhet blant personalet om hva beboerne er i stand til å gjøre selv, om hva slags hjelp som trengs i situasjonene, og om hvordan slik hjelp skal ytes til den/dem det gjelder. Personalet vet at møtet mellom de som har fått sine leiligheter her og dem selv, er arrangert for at beboerne skal få den hjelp som de trenger for å klare sitt dagligliv. Men det er uklart hva dette innebærer. Pernille gjorde dette tydelig da hun sa: ”*og så skal jeg vaske opp hos Borghild...eller Borghild skal vaske opp heter det*”. Personalet forestillte seg i det hele tatt at det ville bli en jobb å få beboerne selv til å delta i hverdagsoppgavene. Samtidig viste de en høy beredskap for å tre til og de grep inn i mange situasjoner, som for eksempel da

Borghild er i ferd med å tørke brødkniven, det er en kniv med greptaksskaft [som en sag]. Jeg kommenterer at det var en lur en. Hun svarer at ”*den her er farlig*.” Per samtykker, tar den fra henne og legger den på disken.

Hvordan beboerne ser på personalet

Birger har hatt med personale å gjøre der han bodde før. Og selv om de hele tiden har bodd hjemme hos foreldrene, har Birgit, Borghild og Bertha også hatt erfaring med en slags personale før de flyttet til Brovegen. De har alle plass på dagsenter, og de har erfaringer fra avlastningsopphold. Selv om de alle har liten erfaring med hva det er å bo i bofellesskap, forstår og forventer alle fire at personalet er der for å hjelpe dem.

De kjenner også til sin status som ”funksjonshemmet”. Dette kom både direkte og indirekte fram i bemerkninger fra beboerne. Birger, for eksempel, fortalte at han har et kort som gir ham rabatt på bussen. Da jeg lurte på om også jeg kunne få meg et slikt kort, svarte han: ”*(hehe) Jeg tror det bare er de ... har det opp i lommeboken min*”. Han visste tydelig, uten å ville si noe om det, at kortet gjelder for funksjonshemmede. Borghild er direkte om sin funksjonshemming. Hun sa at hun: ”*har en liten sykdom oppe der i hjernen, men de vet ikke hva som gjør det. Den sier at*

⁴³ Det hentydes her til at de nok var vante med høy hotellstandard - det er ikke John Cleese sitt ”*Fawlty Towers*” det siktes til.

jeg ikke kan gå så fort". Bertha avviste personalets krav om å være med på oppgaver i leiligheten, ved å si at hun har en hjerneskade og ikke kunne klare sånt som de ville hun skulle delta i. Birgit har en synlig fysisk funksjonshemming og bruker hjelpemidler knyttet til det.

Beboerne var også oppmerksomme på at det eksisterer et "ferdighetshierarki" – det at personalet er flinkere til tingene enn de selv er. Da jeg spurte han om middagsforberedelsen, svarte Birger at "*de voksne gjør det*". Borghild brukte samme uttrykket da vi snakket om hvordan det var å flytte til bofellesskapet.

Borghild: *Det er fint*

Helge: *Hvordan da?*

B: *Da bor jeg ikke hjemme. Jeg liker å bo for meg selv.*

H: *Det er mange ting å passe på*

B: *Ja*

H: *Er det noe som er vanskelig da?*

Borghild tørker oppvask mens vi snakker, hun svarer: *Å gjøre sånn*

[Hun peker i

oppvaskkummen] *og tørke benker og sånn.*

H: *Hva gjør du når det er vanskelig?*

B: *Spør om hjelp*

H: *Hvem hjelper?*

B: *De voksne.*

Selv om det å bo for seg selv er et tegn på å være voksen, er det tydeligvis en forskjell her. Borghild brukte det som vel er et erfaringsnært uttrykk, og som antyder en hvis likhet mellom personalets rolle og hjelpen hun var vant til at foreldrene bidro med til daglig da hun bodde sammen med dem.⁴⁴ Ved å bruke "de voksne" om personalet, viser Borghild at hun ser at det er større forskjell mellom menneskene i Brovegen bofellesskap enn bare skillet mellom "de som bor her" og "de som kommer, gjør noe og går igjen". Når en selv ikke vet hvordan tingene skal gjøres, kan man hente hjelp fra disse andre som altså kan det.

Birger antydte med en bemerkning at disse "voksne" også har mest makt. Han fortalte at han for nylig hadde vært på en dagstur med, blant andre, "*han gamle sjefen*" sin. Det viste seg at mannen det var tale om,

⁴⁴ En kvinne blant informantene til de foto-assisterte intervjuene jeg gjorde med beboere (Folkestad 2000b) brukte også dette uttrykket. Hun fortalte at hun ikke måtte bruke komfyren uten at det var voksne tilstede, for det var farlig. Denne kvinnen kom også fra forelderhjemmet til bofellesskapet.

ikke var noen fra en tidligere arbeidsplass som Birger hadde vært på. Tvert om, han var lederen på den personalebasen som Birger tidligere hadde fått noe hjelp fra innen han flyttet hit. Birger vet også at Pia er sjefen her, og han fortalte meg at forskjellen på sjefen og de andre er, at sjefer ”*har med regnskap og sånt*” å gjøre.⁴⁵

Termene “voksne” og “sjef” understreker, selv om de bare kom fram ved noen få anledninger, at beboerne er oppmerksomme på en relativ maktstruktur der personalet er et hakk over dem som bor i bofellesskapet. At det finns slike hierarkier gjeldende makt og ferdigheter, kan være en del av grunnen til at man kan observere forskjeller mht initiativer i situasjoner der personale og beboere samhandler. La oss se på mekanikken i en slik situasjon.

”Gi oss et par dager, så finner vi ut av det”

Personalet er erklært ivrig etter å gjøre en god jobb, men var tilsynelatende usikre på hva de kan vente av personer med utviklingshemning generelt – og av beboerne her i sær. Personalet var på vakt, klar til å tre til og “gjøre noe” i de fleste situasjoner som oppstod. Da det i liten grad ennå var utviklet rutiner for hvordan tingene skulle foregå, oppsøkte personalet hverandre for å gi en hånd med, eller for å komme med påminninger og råd knyttet til de aktiviteter de visste (eller fant) kollegene var involverte i. Da kunne situasjoner som involverte en enkelt beboer noen ganger bli befolket med flere personale samtidig. Følgelig, i alle fall var det observerbart, var beboerne noe tilbakeholdne med å markere seg i disse situasjonene. Eksemplet som følger er fra feltdagboken:

Vi møter Perly i gangen på vei ut av leiligheten. Perly er i gang hos Birgit og har altså ”løpt litt i mellom” til nå. Da vi kommer inn til Borghild, sitter hun i sofaen og kikker på TV. På komfyren står poteter på kok, smør til smelting og fiskepudding steker i pannen. Per og jeg hilser, Per komplimenterer med hvor fint hun allerede har fått det og prater litt løst og fast. Jeg setter meg i sofaen bortenfor (mht avstand til kjøkkenet) Borghild. Per tar initiativ i matlagingen. Jeg spør Borghild hvor hun har lært å koke, og det kommer fram at det er Perly som har

⁴⁵ Det er avdelingsleder/hovedkontakt og hjelpeverge som administrerer hans økonomi, han må henvende seg til personalet for å hente penger til for eksempel å gjøre sine matinnkjøp. Dette er ikke noe spesielt bare for ham – de fleste beboere jeg har møtt har tilsvarende ordninger om de i det hele tatt omgås penger.

gjort det som er gjort. Maten er omtrent ferdig og Per går for å se etter Bertha. (..) Da maten er klar er Perly også kommet og begynner å stille an på bordet. Borghild slukker fjernsynet og går til bordet. Bertha og Borghild setter seg. (..) Jeg ønsker ”velbekomme” og går. Fra gangen hører jeg personale spørre kvinnene hvordan de vil ha det. Perly: *”Det blir mye spørsmål nå i begynnelsen, alle nye spør. Gi oss et par dager så finner vi ut av det.”* Basert på slik spørring: *”Skal jeg ta opp på til deg?”*, *”Skal vi skjære opp?”*, blir det til at personalet disker opp, skjærer opp. Da det er klart går P’ene med beskjed om at *”vi kan komme igjen siden. Nå kan dere kose dere med maten.”* Ute i fellesen tar personalet seg en kopp kaffe og prater. Perly kommenterer at det er *”grådig tidig at de bare sitter der og venter...”* på service fra personalet.”

Blott mengden av personale syntes å innskrenke beboernes muligheter for initiativ og aktiv deltakelse. Personalet var aktive, det var en tendens til å tilby hjelp eller å overta. Beboerne, som var klar over at personalet er flinkere til tingene, var tilbakeholdne med å vise initiativ. Personalet la merke til en passivitet som i sin tur igjen ble noe av det materiale som inntrykk av - og forventninger til - beboerne ble bygget opp av.

I noen grad kan dette handle om at det alt i utgangspunktet var en tendens til å forvente inkompetent handling fra personer med utviklingshemning. Men selv om dette i noen grad kan være tilfellet, så kan det altså være andre mekanismer i spill også. På den ene side har man usikkerheten som personalet innrømmet. Beboerne var trolig også usikre på hvordan tingene skulle gjøres i bofellesskapet. Personale tenderte til å tolke det at beboerne viste mindre initiativ enn personalet gjorde, som uttrykk for hjelpebehov, uten å legge vekt på at dette kunne være framprovosert av deres ivrige forslag.⁴⁶

Man kan tolke situasjoner på den måten at beboere levde etter samme maxime som personalet ble oppfordret til – “vi må føle oss fram og *se*”- eller man kan anta at passiviteten som kunne observeres var en reproduksjon av en rolle kvinnene kan ha hatt hjemme hos omsorgsfulle

⁴⁶ Det er åpenbart en fare for at selvpoppfyllende profetier vil gjøre seg gjeldende. Det kritiske blir hva slags spørsmål personalet stiller (eller bringes til å stille) når de reflekterer over sin praksis og sine opplevelser. På den annen side, siden det oftest er færre personale enn beboere i bofellesskapet når alle er hjemme, er personalets tid og oppmerksomhet til den enkelte begrenset. Passivitet kan da skape et konkurransefortrinn for enkelte, en måte å skaffe seg nærhet til, kontakt med eller hjelp fra personalet før andre tar opp deres tid (jf. kap9).

foreldre. Poenget er uansett det samme: personalet påvirkes i sine handlingsvalg av det de mener å se. Det kan være vanskelig å definere hvem som handlet først i en gitt situasjon, men det er i disse aktivitetssituasjonene at mening skapes som i sin tur resulterer i de uformelle handlingsreglene. Det er personalet som har både mest makt og en legitim rolle knyttet til det “å oppdage og å sørge for”. Beboerne prøvde å finne sin plass, og å lære hva det vil si “å bo i bofellesskap”. Her foregikk det en gjensidig påvirkning. Ensidig fokusering på personalets tenkning og handling overser det.

Nå er det likevel ikke beboerne som skaper reglene, men de fremmer sine ønsker – direkte eller indirekte – om hvordan tingene skal være. Personalet tolker de situasjoner og den atferd de møter og observerer, og diskuterer og beslutter hvordan de skal handle i forhold til slikt som beboerne gjør. Forståelsen av Birgits måte å skaffe seg kontakt på kan tjene som et eksempel på dette.

I møte med kravet om oppmerksomhet

Birgit var den første som flyttet inn i leiligheten sin i bofellesskapet. I et par dager hadde hun derfor personalet helt for seg selv, ofte hadde begge de som var på arbeid tid til henne samtidig. De så på TV sammen, spilte spill og gikk på kafé. Da Birgit spiste sine måltider, satt personale sammen med henne ved bordet i hennes leilighet. Så kom de dager da først Birger og så Borghild og Bertha flyttet inn i sine leiligheter. Da fikk personalet det mer travelt, og de hadde mindre tid til Birgit. Hun fant likevel sine måter å skaffe seg oppmerksomheten på, hennes måltider er et eksempel.

Mens Birgit hadde spist sin mat selv i begynnelsen, da personalet satt sammen med henne, var hun mindre i stand til det nå. Birgit har en fysisk funksjonshemming som gjør henne tidvis spent og stiv, og som får henne til å ryste på hånden. Da dette nå ble mer uttalt, svarte noen blant personalet ved å mate henne. Petra hadde sett at Birgit kunne spise selv, og ville ikke mate henne. Da spiste Birgit ingenting inntil Petra sjekket inn hos henne igjen. Andre ganger kunne Birgit spise litt, men om noen så inn til henne under måltidet, da ville hun ha hjelp til resten. Det var ikke bare hjelp til å få maten opp på skjeen hun ville ha, men å bli matet. Pernille, som også hadde sett Birgit spise selv, kommenterte at ”tallerkenringen” som Birgit hadde med seg, vel var et tegn på at hun kunne spise selv i noen grad i alle

fall. Hun antydde at rammene om måltidet spilte en rolle ved å legge til: ”[M]en da har hun spist sikkert middag i lag med foreldrene, sant, så da har hun hatt selskapet der. Mens her blir hun sittende alene og spise. Det er vi som har servert, og så gikk vi igjen”. Petra, på sin side, antydde at det var tale om en beregning fra Birgits side: ”Det er bedre at vi sitter og mater henne og at hun da har selskap, enn at vi bare lukker døren og går”. Petra tilskrev Birgit en beregning som konkluderer med at hun kan tåle at andre overtar også det hun kan selv, siden det skaffer henne det selskap hun nok er ute etter.

Birgit hadde også ”anfall” som fikk oppmerksomhet. Hun kunne bite kjeven sammen og tilsynelatende ikke være i stand til å slappe av igjen. Personalet knyttet dette til epilepsi og var urolige og oppmerksomme ved slike episoder. Etter at de snakket med dagsenteret der Birgit lenge har hatt sin arbeidsplass, begynte de å bruke den måten å handle på som de fikk anbefalt derfra. Når Birgit hadde slike anfall, ble hun oppfordret til å legge seg ned på sengen sin, musikk osv ble slått av, og noen satt stille - uten å snakke med henne – i stuen hennes. Ingen andre skulle komme inn. Anfallene stoppet da ofte raskt. Pia, som er utdannet vernepleier, var skeptisk til personalets tentative diagnose. Observasjoner som hun fikk melding om etter de aktuelle episodene, passet ikke med vanlige epileptiske forløp, mente hun. Pia fikk satt i verk en kartlegging av episodene. Det viste seg at episodene typisk skjedde rundt den tiden da personalet skiftet – noen skulle hjem og andre var på vei inn i bofellesskapet på arbeid, og i andre situasjoner der Birgit måtte vente før personalet kunne ta seg av det hun ville. Etter en konsultasjon med Birgits faste lege ble det vurdert at episodene ikke handlet om epilepsi. Anfallene ble da sett på som en taktikk Birgit anvendte, en del av en strategi for å oppnå oppmerksomhet eller for å trumfe situasjoner. Og da begynte personalet å møte disse anstrengelsene med tiltak. Så, da Birgit ble utålmodig med at de andre skulle bli klar slik at de alle kunne komme av sted til klubben, og fikk et anfall, da ble det foreslått at hun heller ble hjemme og fikk hvile seg. Da sluttet dette anfallet raskt. For så vidt som anfallene var en taktikk for å skaffe seg oppmerksomhet, var konsekvensene – den slags oppmerksomhet hun nå fikk – tvert i mot begrensende for kontakt.

Inntrykket av Birgit som begynte å forme seg, var at *”hvis bare det kom folk inn til henne når hun kunne si ” dette kan jeg ikke” , så var det greit for henne”*. Pia fortalte følgende historie for å illustrere dette:

Borghild og Bertha kan ikke lese. Jeg tenkte hvordan skal jeg gjøre det for at de skal føle at de kan noe at de mestrer noe de også. [Lokalbutikken] har sånn reklamer med bilder av matvarene. Vi har klippet ut alle de vanligste matvarene limt på papp og laget handlebøker til Borghild og Bertha. Så satt vi og holdt på å lage dem, og da kommer Birgit forbi og spør ” hva driver dere med?” Vi lager en handlebok til Borghild og Bertha for at de skal kunne klare dette selv. ” Jeg vil ha sånn og.” Jeg sier: ” du kan jo lese” . Ja, så for hun inn i leiligheten sin, og kom hun tilbake med oversikten over hvem som skal være på jobb og når. Og så sier hun med gråtkvalt stemme: ” Hva står det her?” Hun er ute etter alle fordeler som alle de andre, vil ha akkurat det samme som alle de andre har - om hun trenger det eller ikke. Da glemmer hun de kunnskapene og det hun kan, bare hun ikke går glipp av noe.

Denne måten å karakterisere Birgit uthevet et bilde av henne som særlig oppmerksomhetskrevendende. Eksempler på slike episoder ble fortalt mellom personalet, og de begynte å gi uttrykk for en følelse av at hun hadde ”lurt” dem til å hjelpe mer enn nødvendig. Da ble det en bevegelse for å sette fram noen regler, for eksempel om at Birgit ikke skal mates og at hun skal vente på sin tur til hjelp og kontakt. Pia foreslo at personalet heller skulle fokusere på å gi Birgit positive tilbakemeldinger når hun prøvde å gjøre ting selv. For eksempel, når hun selv tømmer vaskemaskinen sin og henger opp sitt tøy til tork, skal hun ha ros for det. Også selv om klærne ikke henger helt perfekt. På denne måten kunne personalet få til et skifte i hva slags situasjoner og med hva slags innspill Birgit får oppmerksomheten hun later til å være ute etter, mente Pia.

Det forelå nå både forslag om regel styring og om situasjonstilpassete handlemåter.⁴⁷ Vi får øye på en ulik vektlegging her. Noen mente at konsekvente reaksjoner fra personalet skal befordre tilpasning hos

⁴⁷ Spenningen kan illustreres med en utveksling mellom Petra og Pernille. Den aktuelle dagen hadde Birger stått opp så sent at ’morgendusjen’ først skjedde på ettermiddagen. Skulle ha så i dusjen igjen i kveld? Petra ville holde på rutinen, for *”så vet han det”*. Pernille anførte: *”Det er flott for han med rutiner, men altså, blir det ikke litt toskete å bade han med tre timers mellomrom!?”*

beboerne (regelstyringen), mens situasjonsorienteringen som andre la vekt på, heller innebærer krav om tilpasning av personalets reaksjoner.

Justering av forventninger og mål

Personalet mente etter hvert at de hadde gitt beboerne mer hjelp enn nødvendig, samtidig begynte de også å legge merke til hva beboerne selv var i stand til å klare. Anekdotiske fortellinger vitner om overraskelser:

”Jeg trodde kanskje ikke at de kunne så mye..” sier Petra og forteller, for eksempel, historien om Borghild og Bertha hvor Petra fra først av har tatt seg av oppvasken – ”så kom jeg inn en dag og der stod de og vasket opp, tørket og satte på plass og greier. Hvorfor har ikke dere gjort sånn med meg? Og da lo de! Så nå får jeg dem til(..) Du vet de prøver seg”

Man kan legge merke til en ambivalens i Petras historie. På den ene siden krediterer hun de to kvinnene for ferdigheter hun ikke hadde ventet av dem. Og, på den annen side, attribuerer hun en evne til beregning til dem – en beregning for å skaffe seg mer hjelp enn det som trengs. De var altså både flinkere og lurere enn hun hadde antatt at personer med utviklingshemning er.

Det generelle inntrykket som begynte å danne seg blant personalet, var at beboerne kunne klare større handlingsrom og mer ansvar. Samtidig var inntrykket også at personalet måtte passe på for ikke å bli lurt til å hjelpe for mye. Personalet følte behov for klarere arbeidsinstrukser og miljøregler. Avdelingslederen foreslo at en tilpasning skulle ta utgangspunkt i det beboerne selv kan, for så å gi støtte og hjelp til resten. ”*Vi kan gjøre tingene sammen med dem ut fra hva de selv kan.*”

Som en respons på begge disse krav, laget miljøterapeutene miljøregler og sjekklister bygget på beskrivelser av hva den enkelte beboer selv kan. Det ble skrevet når det skal hjelpes, hva slags og hvor mye hjelp som skal ytes. Rutiner ble tydeliggjort mht når vanlig husholdningsoppgaver (oppvask, klesvask, gulvvask osv) skal gjennomføres og hva oppgavene skal innebære. I noen tilfeller, når instruksjonene var skrevet på bakgrunn av at det hadde vært problematiske episoder, var beskrivelsene detaljerte og spesifikke. Andre veiledninger ga mer overskriftsmessige oversikter. Personalet gav uttrykk for at disse listene og instruksjonene bidro til en oversikt som både kunne sikre at tingene vil bli gjort og veilede dem i deres arbeid.

Resultatet

Den gjensidige typeinndelingen (beboer/personal) er gitt i utgangspunktet, men personene som er involvert, begge typene av aktører, har bidratt til den lokale varianten av samspillet i aktivitetene. Måten samspillet foregår på er likevel ikke bare resultat av den felles historien lokalt i bofellesskapet. Det er typisk at personalet initierer aktiviteter, styrer dem til gjennomføring i henhold til rutineoppsett, og avgjør avslutningen - enten ved å godkjenne/anerkjenne resultatet som godt nok, eller ved å overta og fullføre arbeidsoppgaven. Overtakelsen henger i noen grad sammen med en vurdering av beboerens muligheter til å lykkes med oppgaven innenfor tidsrammen som er til rådighet, og/eller på en vurdering av beboerens villighet til innsats (jf kap6).

Et sentralt utgangspunkt for personalets regulering av hverdagslivet i boligen er sosiale konvensjoner knyttet til det å bo og til *hjemmet* som symbol i den norske levemåten. Da, mener Sandvin *et al.* (1998), forutsettes det en forestilling om hva som er normale mønstre, men det kreves også ideer om hvorfor beboerne trenger hjelp og hva de trenger hjelp til – hvorfor de er ”unormale”. Normaliseringsprinsippet, som institusjonsavviklingen og bofellesskapene ble begrunnet i, gir noen ideologiske rammer for arbeidet, men det er personalet i sitt daglige virke som skal fylle rammene med praktisk innhold. Dette er på flere vis en utydelig bestilling, for

.. it is impossible in practice or theory (..) to remotely attempt to specify every attribute of every situation. Social care organisations are not machines. By comparison with facilitating ordinary living running a battleship is a simple technical matter. Issues of judgment will always intrude if normalisation is being put into practice (Manthorpe *et al.* 1997, 76).

Personalet er nødt til å trekke veksler på sin egen hverdagserfaring og praktiske fornuft, for det er ikke gitt hvordan et ”normalt” hverdagsliv skapes i praksis. I den skandinaviske forståelsen av normaliseringsprinsippet er det livsvilkårene og omgivelsene som skal normaliseres, ikke personene med utviklingshemning. Det er nettopp slik normaliseringsforståelse som er begrunnelsen for bofellesskapene (jfr kap1 og kap4). Men personalets innsats skal også handle om å hjelpe beboerne til å mestre det ”normale” livets utfordringer og krav. Da rettes innsatsen også inn på å endre i alle fall personens handlinger, og det kommer dermed altså også i

noen grad til å dreie seg om å ”normalisere” beboeren. Personalet er ansatte i de offentlige tjenester, de forventes å skape og gjennomføre de nødvendige tiltak for å nå ambisjonene i de overordnede målsettingene. Med dette blir de ellers tatt-for-gitte ”normale mønstre” gjenstand for rasjonell overveielse, planlegging og instrumentelt arbeid – i sin praksis søker personalet å etablere og vedlikeholde det som da er en normativt og instrumentelt skapt normalitet (Sandvin *et al.* 1998). Dette er ”normaliseringsarbeidets paradoks”. Vi ser en

.. logisk inkonsistens i all normaliseringspolitikk. Normaliteten er i sitt innerste vesen noe utematisert. (..) Når normaliteten blir tematisert, blir den straks noe annet. Som omsorgsideologi blir den et program for å rette ut det unormale. Det normale hverdagslivet blir i gruppeboligene gjort om fra noe utematisert til en læringssituasjon der det selvsagte blir gjenstand for formålsrasjonelle planer (Solvang 1999, 184)

En terapeutisk ambisjon gjør seg typisk gjeldende i arbeidet med beboerne. Beboerne skal lære å gjøre ting selv.⁴⁸

Personalet har makt til å etablere felles rutiner og å iverksette struktur. De kan likevel ikke gjøre det på hvilken måte som helst, tidens diskurs om personer med utviklingshemning og tjenestene til dem understreker selvbestemmelse. Som vi har sett, bidrar beboerne også med innspill. De handler og reagerer i forhold til den strukturen som utvikler seg i den nye settingen. Men personalerollen bringer med seg ideer om ansvar, og det kan føre med seg tanker om at initiativ, kontroll og styring er nødvendige. Så, der personalet ser beboernes handlinger som problemer de må gjøre noe med, blir regler, systematiske reaksjoner og tiltak formulert.

Personalet er opptatte av beboernes ferdigheter, og de forstår/avgrenser ”hjelp” til å gjelde ”hjelp til hverdagsoppgavene”. Men ”hjelp” kan også handle om eksistensiell og emosjonell støtte, det å snakke sammen om opplevelser beboerne har med verden rundt seg og de følelser dette skaper hos dem. Det kan virke som om personalet avgrenser seg fra dette og alt i utgangspunktet mest retter seg inn mot den praktiske

⁴⁸ Sandvin (2002) hevder at denne terapeutiske tenkningen, på grunn av historiske forhold mht de involverte profesjonene, er mer eksplisitt i den norske omsorgen enn i den svenske.

(instrumentelle) hjelpen.⁴⁹ Måten man utviklet handlingsinnretning i forholdet til Birgit understreker poenget. Hun ønsket seg kontakt og oppmerksomhet, men det ble tolket som et nesten illegitimt spill. Personalet forholdt seg som om hun søkte mer oppmerksomhet enn det som tilkom henne. Personalet vil hjelpe med hverdagsoppgavene, og holder igjen mot å møte beboernes personlige behov. Beboerne søker bekreftelse og kontakt. I spillet vi ser, manipulerer beboere ved å framsette hjelpebehov for å oppnå oppmerksomhet og kontakt, mens personalet bruker kontakt og oppmerksomhet til å manipulere dem til å gjøre oppgavene selv og holde seg til rutinene. Det er personalet som har mest makt, og det er deres måte å tenke på som preger institusjonaliseringen av hverdagslivet. Aktivitetsplaner, rutiner og regler avspeiler deres forståelser. Det er på denne måten at bofelleskapene utvikler likhetene seg i mellom. Sluttresultatet, slik det er skissert i dette kapitlet, er en institusjonalisering av hverdagslivet som i sin tur understreker og reproducerer den dikotome inndelingen i *beboere* og *personale* i den daglige praksis og hverdagens sosiale liv i bofelleskapet.

Det neste kapitlet skal handle mer om personalets arbeid og arbeidsform knyttet til hverdagsoppgavene i disse bemannede boligene.

⁴⁹ Det er i tråd også med føringer fra administrasjonens fokus på ”tjenester”, effektivitet og avgrensninger som følger ”servicetenkningen”.

Vårt vardagsperspektiv håller
vi kvar även på söndagarna
(Gustavsson 1998,91)

6 ”Så blir det vår jobb å få det til å fungere for dem å bo her.” - om hjelp og om praktisk pedagogikk i bofellesskapene.

Beboernes dagligliv er kringsett av personalinnsatser, og ”[d]et är i sista hand de som dagligen umgås med de utvecklingsstörda som bestämmer hur dessa behandlas” (Ressner 1983, 160). Pernille samstemmer i dette når hun selv sier det slik:

Jeg regner nå med at kommunen forventer at når de har bygd en bolig som de som kommer hjemmefra skal bo i, så blir det vår jobb å få det til å *fungere* for dem å bo her.

Personalets arbeid går for seg i hjemmene til personer med utviklingshemning, og det handler mye om hverdagens banale situasjoner og dagliglivets alminnelige oppgaver. Arbeidsoppgavene for personalet framtrer likevel ikke som gitte, personalet må selv avgjøre både hva situasjonene innebærer, og hvordan de skal handle i de aktuelle sammenhengene. I dette kapitlet skal jeg redegjøre mer nyansert og detaljert for hvordan personalet tenker og handler overfor beboerne i sammenheng med de hverdagslige oppgavene som det fokuseres på.

“De skal gjøre noe selv.”

De praktiske daglige oppgaver i en leilighet i bofellesskapene er de samme som vi alle kjenner hjemmefra: det må handles inn og lages mat, vaskes opp, vaskes klær og hus, ryddes og ordnes. Situasjonen er likevel forskjellig fra den der man som familiemedlemmer eller samboere hjelper

hverandre med disse nødvendige arbeidsoppgaver som hører hverdagslivet til. Det som gjør situasjonen annerledes i bofellesskapet er at det kommer personale utenfra for å hjelpe den enkelte med blant annet disse oppgavene. De som kommer og hjelper er tjenesteytere, ansatte i den offentlige omsorgen. Og i bofellesskapet er det ikke bare spørsmål om få oppgavene gjort, ideologiske målsettinger for tjenestene er at personalet skal legge til rette for at beboeren selv skal få anledning til å styre og klare sin hverdag i så stor grad som mulig. En målsetting som går igjen i bofellesskapene, om enn med varierende grad av formulering og oppfølging, er da at personen selv både skal få ansvar for og anledning til å ivareta hverdagsoppgavene knyttet til det å bo i sin egen leilighet. I det minste skal beboeren, så langt det lar seg gjøre, få delta i hverdagsarbeidet som må skjøttes. Da blir personalets oppgave, ifølge Pernille, ”*det er å være der og hjelpe dem med det de trenger.*” Det vil si at ”*de selv får gjøre det de kan og får hjelp bare til det de trenger.*” Den forståelsen som kommer til uttrykk her impliserer en rehabiliteringstenkning - den at personalet skal gi assistanse til beboernes egen innsats. Implisitt i dette ligger det også at beboeren plikter å yte en innsats for å (lære å) klare seg selv så langt som mulig - å være som ”ikke-funksjonshemmede” i størst mulig grad.⁵⁰ Rehabiliteringstenkningen hører med i det Solvang (2000) betegner som en normalitets/avviksdiskurs om funksjonshemning. Referanserammen er ”det normale”. Normaliseringspolitikken er del av dette med sin fokusering på at boliger og dagligliv for personer med utviklingshemning skal være så likt det vanlige som mulig.

Bofellesskapene er organisert slik at det stort sett er personale tilstede i bygningen når beboerne er hjemme. Leiligheten til den enkelte er privat, den er beboerens hjem. Dette har fått betydning for hvordan Eli tenker om yrkesutøvelsen.⁵¹

Jeg opplever mitt yrke mer som en serviceinstans nå enn tidligere. (..)
På institusjonene var det på en måte personalet sitt område. Nå føler jeg at du går mer inn og bistår,(..) iallfall prøver jeg å få det til at man

⁵⁰ Vi skal se noen former for avvísning av dette i kap.9.

⁵¹ I dette kapitlet har jeg fraveket det som jeg ellers har praktisert med å gi personale navn som begynner med P og beboere navn som starter på B. Der eksempler og sitater er hentet fra hovedfagsstudien har jeg latt navnene stå i samsvar med den tidligere utgitte teksten (Folkestad 2000a. Det vil framgå, der dette skjer, hvem som er hvem. Kapitlet er en omarbeiding og oppdatering av stoff som også artikkelen fokuserer.

skal ha mer samarbeid... selvfølgelig styrer vi veldig mye nå også, men jeg føler det litt annerledes.

Eli er oppmerksom på at forholdet mellom henne og beboeren er asymmetrisk, men ambisjonen hun gir uttrykk for er i tråd med den aktuelle diskurs hvor brukervedvirkning, myndiggjøring og ”fra bruker til borger” er slagord. Styringen hun nevner handler om praktisk hjelp, og om pedagogisk innsats for å redusere beboernes hjelpeavhengighet til dem som kommer utenfra. Dette har også en annen side. Vi tar i stor grad for gitt hvordan tingene skal gjøres og hvordan livet skal leves. Om beboeren ikke selv er i stand til å leve opp til dette, da griper personalet inn med tiltak og søker å få til det man oppfatter som et normalt liv (Jensen 1992; Sandvin *et al.* 1998).

Overta og gjøre for

Vernepleierne i hovedfagstudien min (Folkestad 1997; Folkestad 2000a) gav uttrykk for at det å overta oppgaver fra beboerne krever en eksplisitt begrunnelse, noe slags legitimering knyttet til de aktuelle situasjonene hvor man fraviker ambisjonen om at beboeren skal ”gjøre noe selv”. Flere av informantene i bofellesskapene som jeg nå har besøkt, uttrykker det samme. Det er imidlertid lett for at overtakelse likevel mer blir en vanemessig handling. Petra sier det slik:

Jeg syns at vi er så *presset* med praktiske oppgaver og tidsnød at mye av det faglige går vekk. Altså, jeg tar meg [selv] i nakken både støtt og stadig med at jeg hjelper beboerne for mye. Vi har det kjempetravelt, og så er det mye fortare å sette på ei vaskemaskin selv enn Bjørn får gjøre det. Det tar jo lang tid, og skal du stå og veilede han med det. Eller å sette på kaffe til ham. Det og er jo sånt som han skal gjøre selv ja sånn sett. Det er ikke for at folk ikke *vil*, men fordi at vi er ganske presset i arbeidssituasjonen. Og jeg tar meg [selv] i nakken både støtt og stadig, jeg, med at jeg gjør det for beboerne.

Petra understreker travelheten, det er en antydning til legitimering der. Men hun antyder samtidig, ved at hun opplever grunn til å ”ta seg selv i nakken”, at overtaking skjer mer automatisk og vanemessig enn hva godt er ut fra det som er hennes ambisjoner og faglige vurdering. Her er det ikke en gitt situasjon i og for seg, men heller den generelle situasjonen og/eller

opplevelsen av ressursknapphet og tidspress som fører til at overtaking skjer mer som vane enn som tilpasset unntak i enkeltsituasjoner.

Da jeg kom til Bjarnes leilighet hvor de var i gang med å lage middag, ba han meg inn med å si: ”*Der er du, ja. Han er der inne* [Bjarne nikker mot kjøkkenet], *det er to sjefer i dag*”.⁵² Kommentaren synliggjør hvem Bjarne mener det er som bestemmer, og det kan antyde at overtaking i alle fall ikke er et ukjent fenomen. Middagsforberedelsen, slik den forløper, understreker Bjarnes kommentar. I feltnotatene skrev jeg:

Bjarne skal være vertskap for middagen. Det er mexikansk gryte, Per har med ingrediensene: to pakker kjøttdeig og to poser grytemix. (...) Per har satt stekepannen til oppvarming på platen, og skal til å åpne pakningen med kjøttdeig. Bjarne rekker han en saks. Per: ”*Hvor har du den kniven din?*” Bjarne finner den, og Per skjærer enden av pakken og begynner å trykke ut deigen. Mobiltelefonen hans ringer. ”*Kan du ta det ut av den her*”, og rekker pakken til Bjarne. Bjarne klemmer, men stopper og ber meg om saksen som jeg rekker ham. Han vil til å klippe opp, Per avbryter snakket i telefonen og ber han heller klemme ut, ”*det kommer snart*”. Han fortsetter telefonsamtalen. Bjarne bruker likevel saksen og får kjøttdeigen ned på panna. Per: ”*Den saksen er ikke ren, Bjarne*”, men han fortsetter sin telefonsamtale. Bjarne hakker litt i kjøttet, så kikker han på meg. Jeg viser ham hvordan han kan trykke kjøttet i smuler ved å bruke baksiden av en tresleiv mens kjøttet brunes. Bjarne begynner. Per avslutter telefonsamtalen og tar over steking av kjøttet. Per sier at vi skal bruke en gryte (Bjarne tar den) og ber Bjarne sette den på bakplaten. Bjarne lar den stå på benken, begynner å klippe pulverposene og tømmer dem i gryta. Så tar han gryta meg seg hen til vasken, fyller i noe vann og kommer tilbake med den. Per protesterer: ”*Jeg må måle. Nå blir det dårlig mat.*” Bjarne svarer at: ”*Det blir god mat likevel*”. Han leter i krukken med redskaper etter noe å røre med. Per peker ”*Ta den.*” Bjarne rører med visp. Per ber han sette pannen på bakplaten og røre rolig. Det gjør Bjarne.

Per: *Hvor gjorde du av posene?*

Bjarne: *I bosset der borte.*

Per: *Du må ikke gjøre det, jeg må lese oppskriften, [han går og henter en, begynner å lese] jeg er ikke så god til dette.*⁵³

⁵² Jeg er en ikke-beboer. Sett fra Bjarnes ståsted er jeg vel da en av de andre i dikotomien som råder.

⁵³ Kan dette høres som ’...men du er enda verre, så jeg får gjøre det?’ Og kan det være derfor Bjarne også forlater kjøkkenet da Per går?

Jeg forlater kjøkkenet for å skrive. Etter noen øyeblikk går Per ned til fellesen etter mer ris. Da forlater også Bjarne kjøkkenet og kommer inn i stuen til meg. Han går først tilbake til kjøkkenet når Per er tilbake. Da ordner Per med ris og Bjarne er tilskuer.

Av dette observasjonsnotatet ser vi at Bjarne bare involveres som hjelp til personalet, og at selv det skjer i liten grad. Perla (som arbeider i et annet bofellesskap) antyder at hvordan jobben gjøres også kommer an på *”personligheten til den som er her og jobber. Noen er fælt effektive og klarer ikke å sette seg ned og tenke på hvem de er her for.”* Det er i alle fall slik at personalet kan være mer eller mindre lojale mot målsettingen om at beboerne skal være med. Det kan selvsagt også, som Petra var inne på, handle om vaner som er etablert som følge av opplevd tidspress. Det er heller ikke usannsynlig at kunnskapsmangel har sitt å si. Dels kan det være en tendens til å forvente inkompetent handling fra utviklingshemmede, dels handle om nødvendigheten av kunnskap som grunnlag for å vite hvordan man kan trekke beboerne med. Overtaking kan også handle om en forståelse blant personalet om at det er dem som har ansvaret for å oppdage og sørge for det som må gjøres. Dette er mer enn antydning når det rapporteres om beboere at hun eller han *”er flink til å hjelpe til”* med de daglige oppgavene i sin egen leilighet. Formuleringene viser at i situasjonene det er skrevet rapport om har det skjedd en faktisk reversering av rollene mht hvem som hjelper hvem.

Selv om personalet holder på utgangspunktet om at beboeren skal få gjøre det hun/han kan, kan de likevel velge å overta og gjøre tingene for beboeren. Dette valget kan være ment som hensynsfullhet, oppfattet som ikke til å unngå i den aktuelle situasjonen, eller det kan være helt opplagt nødvendig. Det siste først: en vurdering av sikkerhet kan medføre overtakelse.

Pernille støvsuger, Birgit følger med, støttet til rullatoren [støttestativ med hjul og håndbrems]. Siden kommenterer Pernille: ”Jeg vet ikke om hun kan støvsuge, tør ikke helt be henne for at hun ikke skal falle. For at hun skulle være med på noe, fikk jeg henne til å flytte på ting slik at jeg kunne komme til.” [Etterpå valgte Pernille å prøve hva Birgit selv kunne klare. Hun forteller det slik:] Jeg spurte ”Kanskje du kan støvsuge Nå har jeg støvsuget inne hos deg, så støvsuger du gjerne rett utenfor her [i gangen utenfor leiligheten hvor det ikke er møbler som hindrer]. Har du gjort det før? ” Nei, hun hadde ikke pleid å få lov til det. ”Nei, men nå er det du som bestemmer, for det at dette er

ditt, nå er det sånn.” Ja, hun ville gjerne prøve. Og så prøvde hun, og jeg så at det ikke gikk, og det sa hun selv: ”Dette kan’ke jeg gjøre.” Nei, nei, men da har vi prøvd det, så nå vet vi det - så var det greit liksom.

Det de nå mener å vite er basert på bekymringen som Pernille hadde i utgangspunktet (om at Birgit kunne komme til å falle), på observasjon av et forsøk der det ikke var noen av de vanlige hindringene i form av møbler og tepper mv, og på Birgits egen konklusjon. Overtaking av støvsuging synes å bli begrunnet (”så var det greit liksom”) med at en beboer ikke kan overlates til seg selv i en situasjon hun ikke mestrer og som kan bli farlig for henne.

Beboerne skal ha hjelp til ulike ting, og det er mange ansatte, de fleste i delstillinger, som inngår i turnus. Det er laget ukeplaner i bofelleskapene, rutiner er satt opp for å ivareta kontinuitet tross personalskiftingen som turnus innebærer. Men det er ikke gitt av nødvendighet at slike rutiner må få karakter av absolutt lov. Ukeplanene kan fungere som rigide instruksjoner, men de kan også fungere som sjekklister i en mer fleksibel oppfølging. Om noe må gjøres, noe som ikke kan utsettes, skjer det at personalet tar over som resultat av bevisst og hensynsfull prioritering mellom ulike aktiviteter for beboeren. Vurderinger av tidsbruk, hvor lang tid ting tar, kan også medføre en overtakelse som man begrunner ut fra hensynsfullhet. Noen ganger ”*kan det være godt med litt hjelp*”, sier Bjørn. Den samme tanken finns hos personalet.

Ja... jeg tenker hun er .. at hun har behov for mer hjelp, at hun trenger litt mer avlastning rett og slett. (...) Når hun er veldig trøtt og sliten fra før av, så tenker jeg at da er det sikkert godt å få litt hjelp..

Men hensynet til den aktuelle beboeren er ikke det eneste utgangspunktet for å overta oppgaven til beboeren. Om en er alene på arbeid, kan andre oppgaver kreve at en blir ferdig med det en holder på med. Opplevelse av tidspress gjør seg gjeldende.

..det har jo skjedd ..for tingene tar jo av og til gruelig lang tid.. sånn som oppe hos Eva. Det var en helg jeg var alene, så måtte jeg ta rullestolen opp og kjøre henne ut på badet i stedet for å vente på at hun skulle gå. Det var blitt seint på kvelden og det var mange som skulle ha oppfølging.

Overtakelsen oppleves, i alle fall legitimeres den av informanten her, som ikke til å unngå i denne aktuelle situasjonen.

Samspillet i situasjonen

Selv om det gjerne finns ukeplaner og miljøregler, er personalet i noen grad likevel fri til - og dermed også overlatt til - å håndtere situasjonene som oppstår. Godt kjennskap til den aktuelle beboeren og oppgaven det gjelder, kan bli utgangspunkt for måten som personalet håndterer situasjonen på. Hvordan personalet bidrar vil kunne variere fra situasjon til situasjon, selv om det handler om samme oppgave og samme beboer, nettopp fordi det ikke ligger fast og forut for situasjonen hvor mye og hva slags hjelp som må gis. Hvordan kan man avgjøre hva en skal gjøre?

Det går jo på kjennskapen vi har til brukerne når vi er der over tid, ved å være der ofte så ser vi de små endringene . Vi kjenner dem og ser når de er trøtte. Det må jo ikke bli sånn at de skal gjøre ting uansett hvor trøtte de er, de aller fleste ting kan man vente med og ta dagen etter. Men man må se at det ikke bare glir ut. Man kan gå inn og gjøre tingene sammen med dem hvis vi ser de er slitne. Det betyr ikke at jeg gjør det hver gang, men jeg gjør det gjerne i denne situasjonen fordi jeg ser at de slitne og jeg vurderer at det er viktig at det blir gjort denne dagen. Men man skal jo....det er jo det som er forskjellen, å vite at man skal gjøre det den gangen og så kan de neste gang selv.

Informanten, en vernepleier, understreker her det hun ser som en fare for at det kan *"gli ut"*, at det kan etableres det hun ser som en uønsket praksis hvor personalet overtar. Det å handle ut i fra situasjonen og ikke å basere seg på rutiner og regler alene, krever derfor at en kan begrunne hvorfor man gjør som man gjør – *"det er jo det som er forskjellen"* på dette og en ureflektert overtaking. Den holdning som vernepleieren uttrykker her er i tråd med den lederen i Brovegen viser (jfr kap5) når hun vil at personalet skal gjøre tingene sammen med heller enn for beboerne.

Tålmodighet er et sentralt moment. For i tillegg til å initiere situasjonen, må personalet også kunne utstå situasjonen som skapes og utspiller seg.

Du skal jo være litt tålmodig syns jeg, for det blir mye venting på arbeidsoppgaver som utføres og sånn. Det er jo veldig lett å trekke i den fellen at vi hjelper for mye.

Der hvor personalet arbejder ut fra en klar ambisjon om å yte tilpasset hjelp, synes det å “*unngå opplevelsen av kontroll*” og det at “*de skal gjøre noe selv*” å være tommelfingerregler som er i bruk. Måten personalet da spiller med i situasjonene med beboerne ligner “på-stedet”-eksperimenteringen som Schön (1983) knytter til det han kaller *refleksjon-i-handling* (s147). Ved å se at en situasjon ligner en tidligere situasjon skapes et utgangspunkt for å handle på lignende vis som da - *lignende*, ikke likt, for situasjonene er ikke like. “*Det kan inte finnas färdiga lösningar, utan de måste växa fram i interaktion med klienter och medarbetare...*” (Svensson 1989, 204). Siden det ikke på forhånd er gitt hvordan situasjonene vil utspille seg, må en eksperimentering basert på kunnskap, erfaring og observasjoner i den aktuelle situasjonen til for å tilpasse hjelpen etter hvert – gitt målsettingen om å gripe inn minst mulig. En slik erfaringsbasert praksis bidrar samtidig til læring hos personalet, man bygger videre på sin samling av eksempler gjennom praksiserfaringen.⁵⁴ Basert på disse nyvunne eksemplene skapes det retning for eksperimentering i nye situasjoner siden.

Tilpassingen av hjelp kan ses på som et forsøk på å redusere avhengigheten av personalet hos beboeren. Hvis arbeidsoppgaven får større oppmerksomhet enn beboerens deltakelse i den, er det en risiko for at effektivitetsbestrebelse og standardkrav fører til utestenging av beboeren fra dagliglivsoppgavene hun/han ellers kunne ha deltatt i. Pia, for eksempel, forsvarte ved en anledning det at hun barberte Bjørnar, ved å si: “*Han kan selv, men om det skal bli ordentlig..*” Problemet hun søkte å løse var dermed ikke hvordan Bjørnar skulle hjelpes til å barbere seg ordentlig. Standarden på barberingen ble overordnet Bjørnars egen innsats. Pia sørget selv for ” god nok” barbering. Dilemmaet som kommer til uttrykk her handler om forholdet mellom personalets ansvar for omsorg og standard på hverdagen, og beboernes rett til selv å ta valg og til å være aktive i sin egen hverdag.

Om hjelp og makt

Et uttrykk for makt ligger i det at personalet fører kontroll med beboerne i ulike sammenhenger. Kontrolleringen gir stoff til rapportering og til karakterisering av beboerne (se også kap7). Det som er lettest å få øye på er den direkte styring som skjer i situasjonene. Ambivalens kommer

⁵⁴ Refleksjon er selvsagt en forutsetning for slik læring.

til syne hos personalet i forhold til deres egen makt. Jeg skal gå noe nærmere inn på dette i det følgende.

Personalets handlingsberedskap følger av deres oppfatning av hvilken rolle de har i bofellesskapet. Noen yrkesgrupper kan avgrense sin oppmerksomhet til et område og avvise problemer som ikke faller innenfor dette feltet. Tannlegen, for eksempel, tar seg av tenner. Arbeidet som knytter seg til dagliglivet i bofellesskapet er ikke tilsvarende klart avgrenset, en kan knapt avvise beboere med henvisning til at “det er ikke mitt bord”. Om ikke annet, så har personalet gjerne en veileder- og/eller formidlerrolle å ivareta dersom beboeren trenger hjelp fra andre tjenester. Ann ser bestillingen slik: *“Det er jo.. altså du skal jo tilrettelegge nær sagt livet for de som bor der”*.

For å kunne gjøre det kreves det at en følger med i det som skjer, og personalet fører kontroll. Slik kontrollering kan tjene noe ulike hensyn i ulike situasjoner. Mange av beboerne klarer seg fint i situasjoner de er vant til, mens uvante situasjoner kan skape usikkerhet. Kontrollering i form av rettet oppmerksomhet, å følge med i det som skjer, kan da være forutsetningen for å gi rett hjelp til rett tid. Kontrolleringen kan også være en vedtatt tilsynsføring som tar utgangspunkt i en mer vedvarende problemstilling. Tone forteller at Marte lett forskyver døgnrytmen når det er vinter og mørke - det er mørkt når hun står opp om morgenen, det er mørkt når hun våkner etter middagsluren også. Da mener personalet at de *”må ha et lite øye til henne, [for] hun klarer ikke helt å få med seg hva som er dag eller morgen eller kveld”*, og at det da er risiko for at hun går av sted på helt feil tidspunkt. Begge disse formene for kontrollering (situasjonsbestemt og programmessig) har til hensikt å ivareta en beredskap for hjelp, men samtidig medfører det en fokus på beboernes gjøren og laden som andre er forskånet for. Behovet for kontrollering som personalet påberoper seg kan også tendere til å fremme mistillit.

Det å vaske klær må vi få de mer med på, spørre ” har du klær i skittentøykorgen, skal vi sette på en maskin?” [Om sier de nei...?] Ja, da må vi vel dobbelsjekke, for det er alltid klær.

Videre, kontroll og hjelp blir to sider av samme handling. Eli gir et eksempel knyttet til det å skrive handleliste:

..og noen ganger så kommer de jo og sier at nå har jeg ikke mer av det og det, (...), [men] så [vet jeg at det] har de, så da må jeg få dem til å vise meg (...) og så sier vi at her har du.

Med handling og innkjøp kommer økonomien inn i bildet, og her er de ansvarlige (avdelingsleder, hovedkontakt eller andre delegerte) pålagt å føre nøye kontroll. Reguleringen av beboernes økonomi er basert på en mistankens premiss der utgangspunktet er at beboerne skal beskyttes fra at noen beriker seg på deres penger. Personalet på sin side har også interesse av et system som verner dem fra mistanke om misbruk. Siden sanksjoner klart vil settes inn om misbruk oppdages, mens det ikke på tilsvarende vis sanksjoneres om man blir regelrytter overfor beboerne, presses personalet inn i en slags vokterrolle i pengesaker. Beboerne må dokumentere bruken av sine egne penger, vernet mot overgrep koster. Både beboerne og personalet tvinges til en situasjon preget av kontrollering.

Kravene utenfra påvirker graden og formen for kontroll som gjelder penger. I denne kommunen er det utarbeidet et eget regelverk for handtering av penger, og man har bidratt til at beboerne hver har en hjelpeverge. Hjelpevergen styrer beboerens økonomi og betaler faste utgifter mv. Etter avtale mellom hjelpevergen, hovedkontakten til beboeren og lederen i bofellesskapet, overføres det penger til en konto der lederen har det formelle ansvaret for administrering og dokumentasjon. Man sørger for å ha rede penger i en håndkasse til hver enkelt. Det er en øvre grense satt for hvor mye penger (summen av kontanter og kvitteringer) som til en hver tid kan og skal være i kassen. (Dette gjelder med få unntak alle beboerne i alle bofellesskapene jeg har besøkt.) Beboeren tillates udokumenterte utgifter på en enda mer begrenset sum pr. måned, og når denne grensen er nådd, må det legges kvitteringer tilbake i kassen for alle videre uttak. Ann har lagt merke til at personalet da får tilgang på informasjon revisjonssystemet neppe hadde til hensikt å avsløre; *“Vi har jo disse kvitteringene da, på hvor de har handlet...de sier jo litt om hvor de har vært.”* Kvitteringer fra moderne kassaapparater inneholder ofte, i tillegg til kronebeløp, opplysninger om hva som er kjøpt, hvor det er kjøpt og når dette skjedde. En følge av regimet er dermed muligheter til å orientere seg om beboernes innkjøp og bevegelser også ut over det rent økonomiske.

Ved andre tilfeller skjer informasjonsinnhenting med hensikt og begrunnet i situasjoner som utspiller seg. En kan sjekke med andre kolleger

som er tilstede og ellers holde seg oppdatert ved å hente inn informasjonen som personalet formidler til hverandre via beskjed- og rapportbøker. Rapportering i form av rapport- og beskjedbøker, journalsystemer mm er systemer som fantes i institusjonene og som fortsatt finns i bofellesskapet. Det skrives gjerne nå individuelle rapporter i en bok for hver, eller det gjøres innføring på tilsvarende vis i IT-baserte systemer.⁵⁵ Arbeidsvilkårene i mange bofellesskap innebærer deltidstillinger for mange av de ansatte, men uavhengig av stillingsbrøkens størrelse blir en ukes arbeidstid i sum aldri stort mer enn halvannet døgn. Personalet er altså reelt sett mer borte fra bofellesskapet enn de er tilstede der, og det er ikke sikkert at man selv er den som har kontakten med en gitt beboer når en er på arbeid. Behovet for å skaffe seg informasjon, utover det som er mulig gjennom førstehåndsopplevelsen, er opplagt. Men alt som skjer blir ikke skrevet ned, det er umulig. Både hva som rapporteres, og hvordan dette formidles vil få betydning. Det å fokusere en viss type informasjon innebærer gjerne at andre forhold overses eller undervurderes i betydning mht rapportering til kollegene.

Profesjonelle hjelpere trenger å vite noe om den de skal hjelpe. Men det å vite mest mulig om klienten er ikke et ubetinget gode i seg selv. Kunnskap kan brukes i klientens tjeneste. Men den kan også brukes som et kontroll- og maktmiddel mot klienten. (Skau,1992;62)

Turnusorganiseringen av arbeidet antas å kreve rutiner for å ivareta kontinuitet i det daglige, likevel er det ikke alltid mulig å følge opp alt på en tidsbegrenset arbeidsøkt. Samtidig som personalet kan ha behov for å kontrollere og sikre kontinuiteten i aktivitetene, reduseres beboernes muligheter til å unndra seg situasjoner.

Man sjekker opp, og hvis ikke så kan man skrive at av den og den grunn så har ikke de vasket der så vet man det og så kan man gå inn.

Der en av personalet ikke rakk å styre igjennom en aktivitet, der kan den neste overta med utgangspunkt i rapporteringen om det som har skjedd. Det

⁵⁵ Jeg har flere eksempler på at der to/flere beboere var involvert i en situasjon som er rapportert, da skrives rapporten hos hver enkelt, og de andre involverte omtales anonymisert som 'medbeboer'/'andre beboer(e)'.
108

kan også føre til at kontrollering gjentas:

Nattrapporten er skrevet av nattvakt neste morgen: *Birger la seg ca 24 i natt, han sa han hadde pusset tennene da jeg kom inn. Jeg lot tvilen komme han til gode og sa ” god natt”* . Manglende tannpuss er gjenstand for neste rapport.

Rapportene er også kilde til informasjon som inngår i personalets beredskap for møter med beboerne. Petra antyder at det oppstår problemer som følge av mangel på informasjon:

Jeg er her ikke hele tiden, men når jeg kommer på jobb, kan jeg lese rapportboken og referat fra husmøte [med beboerne]. Og de som er på jobb kan fortelle meg hva som skjer ... så slipper du masse ting og tang.

Noen ganger handler det om å forebygge misforståelser. Det er dette Petra trakk fram da hun kritiserte en kollega for ikke å skrive om en hendelse i rapporten.

Bo kommer gjerne og vil snakke, men snakker sånn halvkvedet. Hadde jeg visst noe om det, kunne jeg snakket med ham om det. Det hadde vært greit om det hadde stått.

Rapportene inneholder hendelser den enkelte finner grunn til å meddele kollegene. Det vil være forskjell på hva den enkelte synes det er meningsfullt og nødvendig å skrive til de andre om. Oftest er det spesielle hendelser som bemerkes. Da vil det også være mulig for den enkelte å underslå informasjon.

Jeg var alene så [da] måtte jeg ta rullestolen opp og kjøre henne ut på badet i stedet for å vente en halvtime på at hun skulle gå. Det var blitt sent på kvelden og det var mange som skulle ha oppfølging. Men da skrev jeg det i rapportboken, at jeg hadde gjort det pga at jeg fikk knapt med tid. Det var jo ingen som hadde fått vite om det om jeg hadde satt rullestolen ned igjen, men du forklarer gjerne hva som har skjedd i løpet av kvelden.

Kvaliteten i de skriftlige rapportene er varierende. Eli har tatt dette

opp med sine kolleger, og hun har påpekt at man må

prøve å være mer nøyaktig i forhold til det vi skriver, for det ser jeg glir ut. Det blir veldig mye rapporter som rett og slett er for dårlig, de er ikke beskrivende nok. Mye er sånn skrevet for det at man tror alle sitter inne med samme informasjonen som en selv. Det blir for lite detaljert beskriving.

Hun peker her på en innforståthet som preger rapporteringen, dette er interessant. Det kan være lett for at rapportene standardiseres, både mht både tema og formuleringsmåter, og for at det skrives “mellom linjene”. Slik vedlikeholdes og formidles en sosial konstruksjon av praksis, av beboerne og av livet i bofellesskapet. Det er blant annet fra rapportene at personalet henter fokus og motivering for den kontrollering og styring de så bidrar til i oppfølgingen og i andre situasjoner.

Den muntlige overleveringen om at “*han pleier..*”, “*hun har vært den som...*”, “*hun bruker gjerne...*” og lignende utsagn knyttet til enkeltpersoner, er en mindre formell form for rapportering. Godt kjennskap til beboerne har en stor betydning i det å tilpasse omsorgen og kravene i situasjonene, men dette har også sin konserverende side i slik karakterisering. Ulike karakteristikker av beboere representerer sosiale konstruksjoner som kan sementere forventningene til henne/ham (se kap7). I sin tur kan dette lett bidra til rutinisering av måten personalet møter beboeren, og det kan utvikle seg et rollespill til daglig. Odd medgir:

Når du kjenner han godt nok, så vet en liksom hva som er lurt å gjøre og hva som ikke er lurt.. har gangen i dagen så vet du noenlunde.. du kommer inn i et mønster selv og.”

Premissene for samhandling mellom beboere og personalet legges langt på vei (men altså ikke kun, se kap9) med utgangspunkt i hjelpernes problemsettinger og fokusering.

Vera beskriver sitt faglige ansvar som:

å fremme målsettinger, arbeide målrettet i forhold til hver enkelt av beboerne, evaluering, det å sette ting på dagsordenen: Hva bør vi gjøre? Hva skal den enkelte [beboer] delta i? Hvor skal vi gå inn?

Beslutningene som følger av drøftinger etter denne dagsorden, skaper ulike former for *styring*. Den struktureringen av dagen og uken som ukeplaner

innebærer, kan utlegges som en rutinisering av aktivitetene. Her er det en dobbelthet å legge merke til. På den ene side er initieringen som følger av å opprettholde rutinene en måte å fokusere det som skal gjøres, altså hjelp. Initieringen kan på den annen side være bestrebelsler på å opprettholde rutinen i seg selv, og altså et tiltak for styring basert på personalets makt. Personalet tar initiativ til å få gjennomført planene, og de setter standardene for godt nok resultat, for eksempel ved å “..vise at så rent må det være.”

Avvisning av initiativ fra beboere er en annen måte personalet kan ta styringen i situasjoner på. Et eksempel på dette gjelder Olga som lett kommer ut av balanse i perioder og humøret svinger da voldsomt. I slike perioder kan uventede hendelser få store utslag. Dersom eksempelvis hun har en vare på handlelisten sin og den ikke finns i butikken, kan hun reagere med sinne og gråt. Da tar personalet styringen, forteller Odd.

Så har vi diskutert, og forklart, og i det hele tatt. Men så hender det av og til at hun tar helt av. Hun har fått en rimelig forklaring, men så slenger hun på en annen liten urimelighet i verden som har gått henne imot. (..) Hun la spillet og vi gav respons. (..) Hvis vi [nå] ser at det tar av, så avviser vi hele diskusjonen. “Du får gå inn i din egen leilighet og roe deg”. Det er egentlig vi som tar styringen.

Her brukte han avvisning og utvisning med en *fordi-at*-begrunnelse, dvs at han ser avvisningen som en følge av Olgas oppførsel. Styring kan også ha en *for-å*-begrunnelse (rettet framover, for å ivareta en hensikt) og bli til ulike former av grensesetting, som begrenning og forbyding. Eli forklarer:

Vi har jo egentlig satt litt skille i forhold til fellesleiligheten når det går på oppførsel hvordan man er overfor hverandre. Ved veldig kranling og kjefting og smelling, så ber vi de gå i egen leilighet. Om de ikke tåler en annen beboer, så har de mulighet til å trekke seg tilbake til seg selv og låse døren. Vi kan på en måte ikke forlange helt ro i en fellesleilighet, men det kan de gjøre i sin egen leilighet.

Legg merke til at Eli her beskriver først hvordan man styrer og håndhever grenser, og at straks etter rekonstrueres utlegningen til å handle om beboerens mulighet til tilbaketrekking.

Det ambivalente forhold til makt

Skau (1992, 14) påpeker en offisiell nedtoning av makt- og kontrollfunksjonen i forholdet mellom klient og hjelpeapparat, og bemerker at dette kan bidra til at hjelperne ureflektert tilslører og kan komme til å “lure” både seg selv og klientene. Det er ikke uvanlig at maktspektet i yrkesutøvelsen underkommuniseres. Vi kan oppleve at personalet ser bort fra maktspektet, og at de ser på det de gjør som ren hjelp. En av vernepleierne svarer slik da jeg spør: Det er snakk om å føre kontroll? ”*Nei, jeg synes ikke det .jeg synes og det at du hjelper dem å strukturere.*” Vernepleierne i hovedfagsstudien var opptatte av å unngå å skape en følelse av kontroll. De var likevel klar over at de arbeider i spenningsfeltet mellom makt og hjelp, og de søkte en balanse og å dempe maktbruken i samhandlingen med beboerne. Der denne tilnærmingen er rådende, søker en også å ha klart for seg begrunnelser for intervensjonene når en tar styringen. Odd forklarer:

Jeg mener at en kommer opp i en del dilemma. [Eksempelvis?] I forhold til kosthold; to av dem som bor her har stigende vekt om de får styre løpet selv. Der går vi inn og styrer. Vi begrenser kostholdet, matvarer og innkjøp. Det kan vi gjøre fordi at de finner seg i å bli styrt. Men det er et dilemma(...) Vi står midt i en gråsone, vi går inn og styrer, der griper vi inn og får en del protester på det. De brukerne som blir offer for vår styring ... det butter litt i mot, men likevel føler vi at vi har... våre motiver for å gjøre dette her. Det er liksom hensikten... ”
[som helliger midlene].

Begrunnelser er likevel ikke alltid eksplisitte, og heller ikke bare formulert med utgangspunkt i hensynet til brukerens beste. Jeg spurte en av vernepleierne den gang om det er kontrollfunksjoner som hun spesielt ikke liker å utføre. Svaret var tydelig:

Pengene. Det har vært et tilbakeskritt, jeg synes det er formynderi. Det er slik som en beboer sier: det er mine penger og jeg vil ikke levere kvitteringer og vekslepenger for alt.

Samme kveld oppstod en konflikt mellom nettopp denne beboeren og en av personalet. Han ba om penger, personalet kontrollerte først beholdningen han hadde i lommeboken og konkluderte at han hadde nok penger til det som det var tale om. Noe senere prøvde han hos vernepleieren som synes

pengereglene er formynderi, men også hun avviste ham. Hun forklarte meg at hun visste at han hadde snakket med en annen før og nå hadde prøvd igjen på henne. Hun holdt på det som alt var bestemt, til tross for sitt syn på pengeadministreringen. En tommelfingerregel om konsekvente reaksjoner synes å gjelde.

Medspill og motspill

Det er selvsagt ikke bare personalet som har makt i samhandlingene. Det blir tema i et senere kapittel (kap9) at beboeres initiativ og reaksjoner kan uttrykke makt eller innebære motmakt. På den ene siden kan beboerne spille med og ha samme forventning som personalet om rollefordelingen mellom dem. På den annen side kan beboerne kreve mer hjelp enn personalet ser som nødvendig, eller de kan være aktive i å unndra seg kontroll og initiativ fra personalet. Personalets problem i slike sammenhenger knytter seg til tolkning av situasjonene; en må avgjøre hva som signaliserer selvstendighet en bør bygge opp om, og hva som er motstand en må finne en vei forbi. Det springende punkt er hele tiden hvordan situasjoner oppfattes og defineres.

Praktisk pedagogikk

Da jeg tidligere studerte praksis til vernepleiere som arbeider i bofellesskap (Folkestad 1997), kom det fram at det er deres forståelse at mennesker med utviklingshemning, tross sine store innbyrdes ulikheter, har det til felles at de i en eller annen grad har vanskeligheter med å klare dagliglivets komplekse krav. Hvordan man kan yte er *tilpasset hjelp* var en sentral problemstilling for vernepleierne: De søkte å realisere ambisjonen om tilpasset hjelp gjennom en arbeidsform som går ut på å tydeliggjøre for beboeren hva som må eller skal gjøres, og samtidig skapte de en åpning for at beboeren selv kan ta aktiv del i det som så skjer. Å *ramme inn* er en arbeidsmåte som tjener til å redusere beboerens usikkerhet overfor oppgaver ved at oppgavene tydeliggjøres, samtidig som det å *gi handlingsrom* ikke fratru personen muligheten til selv å handle i situasjonen. Det metodiske i denne arbeidsmåten, ligger i en bevisst vurdering av hvor mye og hvordan en skal ramme inn, av hvor mye handlingsrom som passer, og i en oppmerksomhet omkring sammenhengen mellom disse beslutningene. Handlingsrommet til en gitt oppgave prøver man å tilpasse til det beboeren er i stand til å klare. Avstanden mellom det

man vet en person kan fra før og det oppgaven innebærer skal ikke være større enn at det er en utfordring, ellers blir det et urimelig krav.⁵⁶ Vi kan lett se at denne hjelpen også alltid er makt: avklaringen som ligger i å ramme inn er samtidig en styring til visse aktiviteter, å bestemme handlingsrommet er å sette grenser for utførelsen av disse aktivitetene.

Begrepene ” ramme inn” og ” gi handlingsrom” er mine konstruksjoner basert på observasjoner under feltarbeidet og på utsagn i intervjuer. Det var ikke med disse begrepene at vernepleierne selv beskrev sine arbeidsmåter, og det er ikke gitt at arbeidsmåten gjelder for alle personales arbeid med alle slags oppgaver i bofellesskapet. Begrepene har likevel vist seg som anvendelige på observasjoner og utsagn som er hentet inn i løpet av dette prosjektet også. Jeg skal klargjøre begrepene i det som følger.

Gi handlingsrom

Bjørn hadde tatt bilde av en av personalet, og da vi så på fotografiet sammen (se Folkestad 2000b), gikk samtalen slik:

Bjørn: Det er en av personalet her.

Helge: Hva er det personalet her gjør?

Bjørn: De hjelper hvis noen trenger hjelp, hvis det er noe du syns blir for mye. Eller hvis det går bra så kan du gjøre det selv. De er med og hjelper hvis vi trenger hjelp. Når vi har masse å gjøre kan det være godt med litt hjelp. Blir det mye oppvask og sånn kan en tørke og så vasker jeg opp. Av og til kan det hende at vi samarbeider, for eksempel når vi skal vaske leiligheten, så kan det være godt med litt hjelp, så samarbeider vi og sånn.

Det er flere ting å merke seg i det Bjørn forteller: Han mener at han får hjelp etter behov, noen ganger kommer den hjelpen han får som en form

⁵⁶ Heri ligger det en pedagogisk tenking omkring ’the problem of the match’ – det at forholdet mellom ferdigheter og oppgave må være slik, at oppgaven kan oppleves som en utfordring. Finn Carling (1979, 97-98) gjør denne distinksjonen: ”Kanskje det (..) er viktig å tenke litt over forskjellen mellom *krav* og *utfordring*. Selv føler jeg at man her står overfor to helt vesensforskjellige begreper, for så vidt som krav er noe som mer eller mindre direkte blir stilt en av andre mennesker – eller av samfunnet og dets normer – mens utfordringer er noe man selv kan velge å gi seg i kast med. (...) et produktorientert og et prosessorientert forhold.”

for samarbeid hvor han gjør noe og personalet noe annet av en felles oppgave, og han får anledning til å gjøre ting selv. Personalet gir ham handlingsrom til selv å klare oppgavene eller deler av dem.

Ved ikke å gripe inn i alt som skjer, støtter personalet opp om den selvstendighet hos beboeren som i mange sammenhenger er den uttrykte målsettingen for deres arbeid. Om personalet ikke tar over styringen i situasjonene, får beboeren anledning til selv å ta ansvaret. Dette kan også brukes som en måte å finne ut hva en beboer selv er i stand til å klare, slik eksempelet under viser:

Siden Berit nylig hadde flyttet til bofellesskapet var Pernille usikker på hva Berit trengte hjelp til og hva hun kunne gjøre selv. *"Jeg hadde henne med⁵⁷ i butikken og var litt usikker, så jeg sa bare: "Du får gjøre som du pleier.""* Konklusjonen på opplevelsen var at *"Dette kan Berit"*, hun fant de varene hun skulle ha og betalte selv med kort.

Det å gi handlingsrom kan også være en del av den mer daglige pedagogikken, for eksempel som når personalet hjelper Ane å gjøre nødvendig husarbeid. Da Eli hjelper henne med oppgavene som skal klares, skjer det slik: De to har fått satt i gang en klesvask, og Eli sier til Ane: *"Så kan du arbeide her ute alene, jeg kan gå å gjøre noe annet."* Eli overlater ansvaret for oppgaven som hun vet Ane kan klare til henne, og hun trekker seg tilbake for ikke å forstyrre Ane i arbeidet, og for ikke å virke kontrollerende. På denne måten gir hun Ane rom til å klare brasene selv. Samarbeidet dem i mellom har en karakter av arbeidsdeling: mens Ane vasker på badet, rydder Eli i et klesskap. Eli gjør et poeng av at ryddingen er en måte å være tilstede på, en måte å arbeide sammen uten å trø inn på det som Ane er i gang med og som hun kan klare selv. Samtidig som hun deltar i en arbeidsdeling og dermed overlater noe til Ane, er Eli tilstede og kan gi hjelp og støtte om Ane får bruk for det. På denne måten, ved å delta i arbeidet som pågår, søker Eli å unngå å framstå som kontrollerende. Hun har erfaring for at Ane *"arbeider best på badet alene, ellers blir det lett til at hun stopper opp og venter på kommentar og sånn."*

⁵⁷ Dette er en ikke ualminnelig måte for personale å uttrykke seg om samhandling knyttet til hverdagsoppgavene. Pernille sier 'hadde henne med' i motsetning til 'var med henne' og med det mer enn antydes det hvis ansvar det var det å sørge for innkjøpene – i alle fall inntil Berit altså viste sin kompetanse. Språket synliggjør maktforhold.

Det kan skapes rom for at beboeren selv handler i situasjonen ved å være avventende og å unngå øyeblikkelige initiativ når noe skjer. Birgit, for eksempel, har et langsomt reaksjonsmønster, og for personalet som skal hjelpe henne er denne måten å skape handlingsrom blitt nedfelt i miljøreglene man finner i permen på kontoret. Der har man understreket at:

Når vi er sammen med Birgit, er det viktig at vi tar hensyn til hennes funksjonsnivå og hennes hjelpebehov. Med dette menes at vi må tilpasse vår adferd og medvirkning i forhold til det hun selv mestrer. Det virker som om Birgit har relativ høy mestringsgrad på flere områder, og det er da viktig at vi stimulerer til å ivareta dette. Her er det da særlig viktig at vi er avventende og lar henne finne ut av ting selv, før vi går inn med råd/veiledning (...).

Handlingsrommet skapes og vedlikeholdes også ved at personalet aksepterer beboerens løsninger.

Det er Brita som holder orden på tavlen med bilder eller navneskilt for personalet: en tavle med turnus for dagen og morgendagen. Hun ordner ikke bare bilder, men også rett dag som overskrift, og navneskiltene for personale det ikke er bilder av. Det var opprinnelig en oppgave nattvaktene skulle sørge for, men det ble slurvet. ”*Og da vi oppdaget at Brita begynte med det, så fikk nattvaktene beskjed om å la være.*”

Andre ganger er det beboeren som selv tar initiativet ikke bare til oppgaven, men også til at det bevares et stort handlingsrom:

Pernille går og hjelper Birger i gang med kvelds. Hun kommer derfra med et smil, ”*Han sa: ”Du trenger ikke stå her mens jeg smører på – du kan komme inn etter nyhetene, du.”*”

Altså: ved ikke å gripe inn i initiativ som beboeren selv tar, og ved å være aksepterende eller tillatende til løsningene som han/hun foreslår, gir man handlingsrom - i motsetning til å gripe inn og gjøre oppgaven for beboeren. Tone illustrerer poenget ved å fortelle følgende historie:

“Da Arne kom tilbake fra klubben, gikk Ole [personale] i gang med å lage kveldsmat til han. Han gjorde det for å være snill og grei, men jeg vet at Arne liker å ha et kvarters tid på kjøkkenet om kvelden der han skjærer seg to skeive skiver, men har roen og freden og gjør det i sitt tempo. Arne kan ikke lage middag. Han er veldig redd for varme og

kan ikke passe tider. Han tør ikke ta kasseroller av komfyren. Der har vi bestemt oss, det toget har gått, vi har prøvd. Men andre ting klarer han. Han klarer å ta ut av oppvaskmaskinen, han klarer ikke å sette den på. Men han klarer å lage seg kvelds, derfor så mener jeg at akkurat det skal han få gjøre selv. Folk skal få lov til å prøve seg litt, og feile litt, du skal ikke alltid komme dem i forkjøpet.”

Ramme inn

I mange tilfeller vil lite være løst ved blott og bare å overlate oppgaven til den utviklingshemmede selv. Spørsmålet blir da hvordan en kan hjelpe beboeren til oversikt over situasjonen slik at hun/han selv kan løse oppgaven. Jeg har sett at personalet initierer beboernes deltakelse i oppgavene på flere vis. I eksempelet med Ane bidrar Eli med fokusering, Ane skal ”arbeide her ute”, dvs ta seg av badet alene. Blant de mange oppgaver som hverdagen bringer skjer det på denne måten en innramming av det som skal skje nå. Oppgaven avgrenses og blir handterbar for Ane, en ting av gangen er til å ha med å gjøre. Men ikke alle beboerne kan klare slike sammensatte oppgaver som ”å ta badet”. En snevrere innramming er selvsagt mulig, og innrammingen tar flere former. Konkretisering avgrenser oppgavene ytterligere. Imperativ er den tydeligste form for innramming: ”start vaskemaskinen”. Oppfordring, påminning, motivering og forhandling er andre nyanser av det samme, det er måter som personalet tar initiativ på for at beboeren skal komme i gang med det som skal gjøres.

Initiering ved spørsmål er en form for innramming som personalet ofte benytter seg av. Et typisk eksempel på dette er situasjonen der personale hjelper en beboer å skrive handleliste, den er et vanlig forarbeid de fleste steder før en tur i butikken. En utlegning fra en av vernepleierne om hvordan dette går for seg, gir et bilde av vekselvirkningen mellom den innramming som hun bidrar med, og handlingsrommet som beboeren får til rådighet:

Så spør du henne: hva trenger du? [initiering v/spørsmål]⁵⁸ Og da går hun til kjøleskapet [vpl: avventende] og formidler at ja, jeg trenger melk og ost. Du skriver ned etterhvert [vpl: aksepterende]. Så spør du: trenger du mer pålegg?[fokusering] Da vil hun sjekke [vpl: avventende]. Så spør jeg sikkert om hun trenger noe på badet

⁵⁸ Kodene jeg har tilføyet står [slik] i teksten, de er tatt med her for å tydeliggjøre vekselvirkningen.

[fokusering] . Og så går vi der og ser, da vil hun selv finne ut om hun trenger noe [vpl: avventende] . På en måte er det styrt fra min side. Hvis hun glemmer noe så vil jeg på en måte oppfordre; er det noe mer du skal ha?” [initiering v/spørsmål] og “Noen ganger spør jeg: har du dopapir? [konkretisering] Så finner hun ikke det [vpl: avventende], og så er vi enige om at det ikke er det og skriver det ned.

Hvor omfattende handlingsrommet i en gitt sammenheng skal være, må avgjøres i den aktuelle situasjonen. Hva som for eksempel skal stå på handlelisten vil variere, og det varierer hvor stor oversikt over sine innkjøpsbehov beboeren har skaffet seg eller er i stand til å ha. Også når det gjelder andre oppgaver og situasjoner hvor denne pedagogikken anvendes synes en tommelfingerregel å være: så lenge det går bra, hold fred, men gi støtte ved behov. Eli bekrefter dette ved å si at:

Hvis folk klarer dette selv, så ser jeg ikke noe poeng i å stå der for da blir du mer en vokter. Jeg synes det er bedre å ta et overblikk og se hvordan de klarer seg og så heller trekke meg ut. Og når en ser at de ikke gjør det så bra, så kan man heller gå inn og bistå.

Det kan selvsagt være (eller oppstå) uenighet om situasjonstolkningene som kolleger gjør. Pernille, for eksempel, synes at der hun jobber griper man ofte inn for tidlig.

Når vi skal begynne på middagen, da begynner hun å finne frem. Og så når vi da begynner å hjelpe, så trekker hun seg vekk. Da burde gjerne vi trukket oss vekk heller, gjerne sette oss ned, og så sagt det at ” OK, dur på, og så si når du trenger hjelp” .

I en annen sammenheng kommenterer hun dette mer utførlig:

Vi har lett for å gå inn og gjøre ting *for* de. Noe kunne de sikkert gjort selv – noe kunne vi i hvert fall gjort i lag med dem i stedet for at vi gjør alt. Da må hun [Birgit] få gjøre mer av det hun kan fra før. Hvis hun for eksempel skal ha servelatpølse og potetstappe til middag, kan vi skjære opp pølsen, men hun skal selv finne fram stekepannen og sette den på platen. Hun kan finne smør og få det på pannen, og ta ferdig skåret pølse på. Hun kan ikke måle opp til potetstappen, hun holder skjevt så det blir for mye i. men hvis vi måler opp kan hun selv helle i og røre. Vel, vi må hjelpe med røringen, for hun får ikke kraft og fart på armen. Hun kan dekke bordet selv. Og når hun får maten skåret opp, kan hun slippe selv.

Poenget synes å være at det må balanseres mellom overtakelse som overser beboerens selvstendighet og innskrenker hans/hennes autonomi, og unnlattelse der nødvendig hjelp uteblir.

Jensen (1992) forteller en historie som kan synliggjøre hva unnlattelse i praksis kan være. En mannlig beboer i en ny bolig svarte stadig nei på personalets spørsmål om han trengte hjelp til matlagingen, han kunne selv. Ved en senere tilfældighet oppdaget personalet at hans komfyr slett ikke hadde vært i bruk. Da mannen jo hadde kjøpt inn fisk og kjøtt til middagsmaten sin, kunne man slutte at han ikke hadde kokt det han spiste. Nødvendig hjelp var uteblitt ved at man uten videre tok ” et nei for et nei” . I min feltdagbok er det tatt med en observasjon knyttet til avriming av Bjørnars fryseboks (se kap4). De innefrosne pakningene der var stort sett ” fiskepinner” , og det var mange av dem. Det var mulig at dette også signaliserer unnlattelser mht hans kosthold. Det er i alle fall klart at hans innkjøpssystem medførte at det ble nødvendig å kassere varer som for lengst var utgått på dato. Personalet hadde latt være å blande seg så lenge Bjørnar sa han selv hadde ordnet tingene. Det kan ligne unnlattelse også her. Hvor beboerens ressurser antas å være ” rimelig store” , er det en risiko for, nærmest i frykt for formynderi, at en ”la-det-stå-til-holdning” utvikler seg (Christensen & Nilssen 2002b; Folkestad 1992).

En avsluttende drøfting i lys av begrepsparet ”ramme inn” og ”gi handlingsrom”

Innramming kan innebære ulike grader av imperativ og detaljer. Handlingsrommet kan også være differensiert med hensyn til tid, rom og oppgavens kompleksitet. Dikotomisert og i en samtidig variasjon kan dette idealtypisk karakteriseres på denne måten:

Tabell 6: Forholdet mellom ”ramme inn” og ”gi handlingsrom” (1)

		<i>gi handlingsrom</i>	
		lite	mye
<i>ramme inn</i>	mye	<i>formynderi</i>	<i>prosedyrestyring</i>
	lite	<i>overtakelse</i>	<i>åpning for egenstyring</i>

Overtakelse innebærer at man ikke gir personen anledning til selv å utføre oppgaven, da trengs heller ingen tydeliggjøring av oppgaven for henne/ham. Her skapes det ikke noe handlingsrom, og det tilbys da heller ingen innramming. *Prosedystyring* antyder det foreligger en “bruksanvisning” som beboeren har fått, og som hun/han er overlatt til selv å ta hensyn til eller ikke. Det kan for eksempel være at beboeren overlates til å gjennomføre innlærte handlingsrekker knyttet til visse oppgaver - slikt som at påkledning følger en adferdskjede, eller at en matrett lages etter oppskrift basert på bruk av bestemte hjelpemidler.

Det interessante her er typene *formynderi* og *åpning for egenstyring* i tabellen. Disse benevnelsene tar sitt utgangspunkt i en rettighetstenkning der selvråderett er den sentrale verdien. Sett i lys av en slik verdi, vil lite handlingsrom og mye styring i form av innramming framtre som nettopp formynderi, mens det motsatte syns å være en forutsetning for egenstyring. Men ensidig fokus på retten til å bestemme selv kan medføre at behov for hjelp blir oversett. Om vi derfor reformulerer i tabellen ut fra hensyn til et større hjelpebehov, kan det komme til å se slik ut:

Tabell 7: Forholdet mellom “ramme inn” og “gi handlingsrom” (2)

		<i>gi handlingsrom</i>	
		lite	mye
<i>ramme inn</i>	mye	<i>tilretteleggelse</i>	<i>prosedystyring</i>
	lite	<i>overtakelse</i>	<i>unnløstelse</i>

Nå ser vi på innramming og innsnevring av handlingsrommet som et pedagogisk tiltak, en tilpassing av hjelp som skal bidra til for at beboeren skal kunne mestre et så stort handlingsrom som mulig for ham eller henne - *tilretteleggelse*. For mye innramming tenderer til autoritær styring. På den annen side; jo mindre innramming, dess mer nødvendig er det at beboeren er i stand til selv å oppdage problemet/oppgaven. På lignende vis kan for mye handlingsrom innebære *unnløstelse* gjennom at situasjonen kan bli for uoversiktlig for beboeren, og at hjelpen da savnes. Gjennom avgrensning av handlingsrommet kan personalet avhjelpe dette og skape vilkår for at beboeren selv mestrer oppgaven det handler om.

Dilemmaet mellom formynderi og unnløstelse er sentralt, og balansen kan være vanskelig å finne - for hjelpebehovet framtrer verken som gitt

eller statisk. Anklagen om formynderi var sentral i institusjonskritikken og den grøften vil man unngå. Men unnlattelsen kan bli et resultat av denne frykten for formynderiet, og det kan paradoksalt nok føre til nettopp formynderi til slutt. For dersom omsorgen svikter, resulterer det i krise, og om krisen blir akutt kan intervensjonen fort bli preget av formynderi. Det er ikke bare i den store sammenheng dette gjør seg gjeldende, også i de mange daglige situasjoner må en altså finne en balanse.

I neste kapittel skal vi se nærmere på relasjoner og handlingsvalg, på hva det betyr når personalet sier at de er der for beboerne.

[T]he idea that investigation can find whole, seamless structures of meaning which somehow hold the social world together is not well founded. (Billig *et al.* 1988, 160)

7 “Vi er der for dem” - et flertydig personale-perspektiv.

Livet i bofellesskapene er preget av at noen bor i huset mens andre kommer for å utføre sitt arbeid der. ”*Aktiviteterna kännatecknas av att en grupp människor – de anställda – söker upprätthålla “normala” beteenden och livsmönster för en annan grupp – de utvecklingsstörda boende*” skriver Söder (2000, 45). Både personale og beboere medvirker til utvikling og opprettholdelse av de hverdagslige rutiner og handlingsmåter vi kaller praksis. Dikotomien personale/beboere er et tatt-for-gitt utgangspunkt for, og et stadig reproduisert resultat av praksis. Sandvin *et al.* (1998) har undersøkt det sosiale livet i bofellesskapene, og har identifisert *ambivalens* som et sterkt trekk ved personalets hverdag. Jeg har selv påpekt *lydhørhet* som en kritisk variabel i personalets situasjonsdefinering og i deres omgang med beboere (Folkestad 2000a). Det er personalets innsats og handlinger som har vært fokusert i disse studiene. I dette kapitlet er det igjen personalet som er i søkelyset. Jeg er opptatt av hvordan disse ”førstelinjearbeiderne” omsetter sine forståelser, det som de mener ved å si at *vi er der for dem*, til handling i daglige situasjoner.

Inndeling i en affektiv og en instrumentell tilnærming til omsorgsmottakerne er et for snevert perspektiv å ta utgangspunkt i for å forstå eller forklare personalets handlingsvalg. Affektivitet og instrumentalitet er aspekter ved personalets forhold til beboerne mer enn at de representerer en gjensidig utelukkende kategorisering. En slik kategorisering er heller, som Flyvbjerg uttrykker seg i en annen sammenheng, ”...*just another artificial dualism that makes it easy to think but hard to understand*” (Flyvbjerg 2001, 99). Den største mangelen ved

dette perspektivet er at man overser kontekstens betydning, og at man unnlater å bygge inn en differensiering som tar med seg hvordan personale oppfatter den enkelte omsorgsmottaker – beboer i vår sammenheng. Oppfatninger av beboerne kommer bl.a. til uttrykk i det jeg har kalt *karakterisering* (jf kap6). Det er en måte å omtale personen på, og som bygger på observasjoner, opplevelser og vurderinger. Jeg vil hevde at det er et komplekst forhold mellom karakterisering, kontekst og personalets handlingsvalg. Handlinger er kontekstavhengige og influerte av karakterisering, mens karakterisering av beboerne gjøres ” gyldig” av handlingsvalg i kontekster. Karakterisering preger, for eksempel, hva slags innramming personalet møter beboere med, og hva slags handlingsrom de gir dem.

Det kan være fristende, men etter min oppfatning feilaktig, å lese kjølig avstand (*detachment*) inn i noens understrekning om at arbeidet er ” interessant” , tilskrive dem en instrumentell tilnærming til praksis, og sette dette i kontrast til andres mer affektivt orienterte utlegning. Riktignok kan man se at en tilsynelatende instrumentell tilnærming til beboerne antydes ved at noen sier at visse personer representerer en faglig og arbeidsmessig utfordring. Personalet gir da uttrykk for at de ser slike beboere som interessante og utfordrende *tilfeller*. Denne interessen og utfordringen tar utgangspunkt i et fokus på beboernes annerledeshet. Petra, for eksempel, beskriver sitt engasjement slik:

Jeg har jobbet i barnehage og skole, og der er det disse med spesielle behov, spesielt rakerungene, det er de som tiltrekker meg. Jeg ser dem med en gang og faller for dem, det tar meg cirka to minutter - å ja der er han. Jeg liker jo godt å jobbe med det, altså det er et eller annet som ... jeg faller for dem. [*Hva var det her da, som gjorde at du ville hit?*] Det at det var nytt - det å få være med å starte opp fra begynnelsen, at du ikke kom til regler og ” sånn har vi det for sånn har det alltid vært” og ” sånn gjør vi det her” . Det syns jeg var spennende. Etter hvert så vi fikk høre om beboerne, da syns jeg at de hørt veldig spennende ut. Spesielt Birger, det at han er autist. Det syns jeg er veldig spennende. Jeg har lest mye om det og sett noen filmer etter hvert som jeg har kommet over dem og syntes de var spennende. Det der at du ikke vet om ting blir hørt og sett, og ikke får tilbakemeldinger. Det å jobbe med dem og klare å få tilbakemeldinger, det syns jeg er *utrolig* spennende. Får han det med seg? Bruker han det? For han har jo godt språk. Bruker han det for å få oppmerksomhet, eller vil han bare ikke stå opp nå? Det å finne ut av

de der tingene. Det var et irritasjonsmoment samtidig som det er litt spennende å prøve å finne ut av det.

Også andre kommenterer at ”*X er den jeg syns det er mest interessant å arbeide med*”. Kommentarene handler ofte om beboere som klarer, aktivt eller passivt, å tiltrekke seg oppmerksomhet ved på noen måte å representere et ”problem” som personalet velger å fokusere på og forholde seg til. Det er da det arbeidsmessige fokus på relasjonen som framheves i personalets utlegninger. Det kunne tenkes at personer som omtales på denne måten lett først og fremst blir gjenstand for personalets strategiske tiltakstenkning. Det er ikke gitt at det blir slik. Vi kan ikke forutsi handlingsvalg alene ut i fra hvorvidt personale trekker fram det yrkesmessig interessante, eller om de trekker fram affektive dimensjoner ved det å være sammen med beboerne (at de ”..blir jo glad i de..”).⁵⁹ Utsagn som jeg har registrert, i de dagligdagse samtalene og i intervjuene, er rammet inn av at vi snakker om personalets arbeid. Samtalene foregår mellom arbeidskolleger og/eller med forskeren som er interessert i deres praksis, og dette foregår i deres arbeidstid og på deres arbeidsplass. Tilnærmingene som utsagnene antyder, kan fort handle mer om formuleringsforskjeller og konteksttilpasning av det som sies enn om relevante idealtyper for hva som karakteriserer personalets relasjoner til beboerne.

På den annen side, dikotomien personale/beboere er, som jeg har vært inne på, et grunnleggende trekk ved praksis i bofellesskapene. Personalet er i bofellesskapene for å hjelpe beboerne med hverdagslivet de ikke kan mestre alene. Vi står her overfor et tydelig asymmetrisk forhold mellom de to ulike aktørgruppene; det er personalet som har makt til å definere problemer og iverksette løsninger overfor beboerne.

Et asymmetrisk forhold med fokus på annerledeshet

Det finns både instrumentelle og affektive sider ved personalets relasjoner til beboerne. Perly antyder det som er et sentralt trekk ved personalets tilnærming, nemlig det at relasjonene hører til innen rammene av det daglige arbeidet og tar utgangspunkt i en oppmerksomhet på

⁵⁹ Jeg kommer nærmere inn på det affektive ved relasjonene senere i kapitlet.

beboernes annerledeshet:

Du må jo ha lyst å jobbe med folk og ha lyst å hjelpe dem - de skal ha det best mulig, og at de skal klare en god del selv, at de har de funksjonene inne, at du ikke gjør alt for dem og... at du rett og slett liker å jobbe med *den typen mennesker...* [min utheving]

Paolo gjentar dette perspektivet om annerledeshet, men understreker mer en affektiv tilknytning og at det handler om enkelt personer. Han beskriver først de ulike oppgavene som hører med til personalrollen i et bofellesskap, bl.a. administrative og praktiske oppgaver, men poengterer så at han

har lyst å være med beboere, jeg liker best å være sammen med dem. Jeg synes det er koselig her, det er artig å være med enkelte av dem - hver enkelt - de har sine sider. Når du jobber her, ser du at hver person har sin egen ...oppførsel - ja, veldig mange gode sider. Jeg synes at de er mye bedre enn mange vanlige mennesker. Jeg synes de er enkle, de lurer ikke. Har de vondt eller de er sinte - de skjuler ingenting.

Nå er ikke beboerne noen ensartet gruppe, folk er forskjellige. Sammenligning mellom beboere i et gitt bofellesskap kan medføre at noen får en særlig status. Birger, for eksempel, er den eneste mannen som bor der han bor, og han er den som har minst kontakt med familien sin. De andre beboerne flyttet nylig hit fra sine foreldrehjem, og de har mye kontakt med, og følges opp av, foreldrene sine. På personalmøte formulerte Pia det slik: *"Jeg ser at de tre jentene har familien som følger dem godt opp. Birger, han er mer vår."* I en annen samtale forteller hun hvordan dette forholdet har medført at hun på sett og vis opptrer *"litt som en mor for han"*. Denne sammenheng mellom omsorgsbehov som personalet oppfatter, og den affektivt positive holdningen som de viser, er synlig flere steder. Personalets omtale av Bård kan tjene som enda et eksempel. Han viser langt færre ferdigheter knyttet til dagliglivets oppgaver enn dem han bor sammen med, han holder seg på siden av mye av det som skjer, og han bruker ikke aktivt tale- eller tegnspråk. *"Det er liksom sånn, han tar vi oss av alle sammen ..de som bor og de som jobber... det er litt at han må vi passe på"*, forteller Pauline. Bård er den i dette bofellesskapet som kan minst selv, og *"man tolererer mye av Bård"*. Bård har fått en positiv status som *"Morten Minstemann"*, *"han er så skjønn vet du"*.

Samtidig som annerledesheten er i fokus og arbeidsforholdet er utgangspunkt for personalets relasjoner til beboerne, kommer en affektiv tilknytning til beboerne også til syne. Det handler, i alle fall i noen tilfeller, om mennesker som en gjerne vil være sammen med, om noen en kjenner og som en synes om. Dette blir en del av utgangspunktet for generelle krav personalet stiller til hverandre.

Forventninger til ” gode miljøarbeidere”

”Folk tenker forskjellig når de er på jobb .. noen er på jobb, mens andre - de er også på jobb, men de er litt mer da..”, sier Hilde,⁶⁰ og påpeker med det at graden av engasjement og involvering er forskjellig. Perla påpeker at det finns dem blant personalet som nok ikke investerer seg selv i forholdet til beboerne. Det kan, for eksempel, skje at

personale sitter her og ser på TV for sin egen del, eller sitter og leser avisen. Ofte sitter jo folk her og ikke er sammen med de likevel, og da blir jo ikke vi kjent med hverandre – eller kjent med beboerne...

I de fleste intervjuer har jeg spurt informanter blant personalet om hva som karakteriserer de ” gode” miljøarbeiderne. *”Jeg har sånn sans for den fyren. Han har sånn en måte å være på, respekt for de som bor her...bevisst.. ”* sier Per om en kollega. Mer generelt er det tålmodighet, humor, men først og fremst tilstedeværelse og engasjement i beboerne som trekkes frem.

[De gode,] det er folk som er trygge på seg selv, som har en smule humoristisk sans, som kan gå inn i arbeidsoppgaver med humør for på den måten å motivere beboerne – som har evnen til å kunne fordele oppgaver etter det en vet de kan mestre. Det å beholde roen i situasjoner som er litt stresset er viktig. Det er det noen som kan og noen som ikke klarer, og det sanser beboerne veldig. (Hilde)

Informantene får gjerne frem det de oppfatter som positive trekk, ved også å vise til det motsatte. Det kan delvis ha sammenheng med det usynlige ved arbeidet, det fenomen at noen kvaliteter først blir synlige ved

⁶⁰ Personalet som var informanter i hovedfagsstudien har her navn som begynner med H.

sin mangel. En av det menige personalet i Dalevegen beskriver det slik:

De som er virkelig god, de går ikke rundt og sier at de er god. De jobber gjerne på en sånn måte at det gjerne ikke merkes så mye at de gjør en god jobb. Det har noe med kjemi - altså hvor godt en går sammen med diverse personer. Jeg føler at de på en måte forstår veldig godt - har satt seg inn i behovene og språket ... de som har jobba med de en stund. Det er det første en ser... at de skjønner hva beboerne sier. Og at de da mye fortære kan løse den krisen eller de oppgavene som måtte være, i motsetning til de som ikke har den forståelsen eller har fått tilegnet seg den. Det er måten de løser oppgaven på, det å få den andre - brukeren - til å forstå.

Perla de fleksible fremfor de kustodielle, kortsynte medarbeiderne:

Det er den som setter seg ned på deres nivå, hvis jeg kan bruke det uttrykket. Vi har en ny nattvakt som jeg syns er veldig imøtekommende, åpen - altså tar seg tid til dem. Det er ofte det som skiller, syns jeg. En som kanskje har en litt mykere stil i stedet for å pukke på reglene. Vi har regler om ting, og det handler om måten å overholde disse reglene. For eksempel, bruk av den der fjernkontrollen. Den bruker Benny hele tiden, men beboerne skal ikke bruke den da - for det at det har vært mye rot med det. Men det er i hvert fall sånn en liten regel vi har: det er personalet som skal styre fjernkontrollen. Hvis de rette folkene er tilstede ... det er måten å ta den fra Benny på... noen hopper over ham hele tiden og [Perla mimer og agerer sint og streng med ansiktsuttrykk og kroppsholdning]. Og de gir seg ikke. I stedet for å vente og forklare etterpå at dette var feil, og så gjøre avtaler om at neste gang så skal det være sånn og sånn. Vi har jo veldig forskjellig folk som jobber her. Noen kjenner beboerne veldig godt, fra veldig lenge siden, og noen er mye mer kjent enn andre. Noen av oss kjefter gjerne så fort, noen kjefter med en gang. Noen kan snakke med beboerne i mellom også, ikke bare snakke med for eksempel Benny når man tar fjernkontrollen. Det er forskjell på de som tenker dertil [peker på nesen] og de som tenker litt lenger.

Det er situasjonstilpassing og lydhørhet overfor beboerne som understrekes, og som Perla her kontrasterer med rigid regelrytteri uten slike hensyn. Flere informanter trekker fram at det handler om å kjenne personenes behov for støtte, og at man ikke skal overta mer styring enn

”nødvendig”. Med kravet om evne til situasjonstilpassing følger en forutsetning om godt kjennskap til beboerne.

”Du blir jo glad i de..”

Den generelle forventning fra alle hold er at omsorgsarbeidet skal bidra til et godt liv for dem som får sin bolig i bofellesskapene. Dette omsorgsarbeidet er et ansvarsfullt virke som, imidlertid, ikke har særlig høy status. Arbeidsoppgavene som omsorgsarbeidet innebærer, utføres ofte og gjentatt uten at de nødvendigvis resulterer i synlige resultat man kan glede seg over. Omsorgsarbeid resulterer ikke i håndgripelige produkter, det har en karakter av ”usynlighet” (Wærness 1999b). Traustadottir og Taylor (1998) vurderer også at kvinners arbeid med mennesker med utviklingshemning kan være usynlig, og at det blir usynliggjort på flere vis.⁶¹ For det første, omsorgsarbeid kan nok være gjenstand for fine ord, men det er fortsatt lavt betalt. Omsorgsarbeid blir ikke sett på som vanskelig og ferdighetskrevenende, derimot blir det tatt for gitt. For det andre, sider ved arbeidet *er* bokstavelig talt usynlig; tenkearbeidet som inngår i alt det som skal gjøres og sørges for, synes ikke. For det tredje, når arbeidet gjøres med ferdighet, legger man lite merke til det. Mye arbeid i relasjon til beboerne blir først synlig ved sin mangel, om det ikke blir gjort eller om det ikke utføres vel. For det fjerde, det følelsesmessige engasjement kan være usynlig for dem utenfor relasjonene. Personalet kan komme til å bry seg om beboerne, ”[c]aring for someone may result in caring for that person” (Traustadottir & Taylor 1998 , 219).

I løpet av et gruppeintervju spurte jeg Pia, Petra og Pauline hva det gir dem å arbeide så tett inn på livet til mennesker med utviklingshemning. De er tre av de fire som har størst stillingsbrøker og som dermed oftest er tilstede i Gamlevegen. De snakket bl.a. om utvikling og fremgangen hos enkelte beboere. Det førte dem inn på sammenligninger med tilbud disse beboere hadde hatt før, og videre til å kommentere hvordan tingene etter hvert også har forandret seg i dette bofellesskapet i de årene det har eksistert. Deres svar handler implisitt om hva de har medvirket til og derfor kan føle stolthet og glede over. Det var likevel en mer eksplisitt formulering jeg søkte. Jeg kommenterte at de gjorde vurderinger om pluser og minuser for beboerne, og jeg reformulerte mitt spørsmål til å

⁶¹ Artikkelen fokuserer især det aspektet ved arbeidet at det er ”kjønnet”.

fokusere hva det var som gjorde at de fortsatte i dette arbeidet. Det var da Pauline kommenterte: *"nei... du blir jo glad i de.."* De andre samtykket, og Pia la til at *"Jeg kunne ikke tenke meg å bytte over til et annet bofellesskap, det hadde jeg ikke gjort frivillig for det at jeg .. fordi at jeg liker disse beboerne så godt."*

Man kan stille spørsmål om slike utsagn er utslag av *"properlining"* (Glaser 1998), dvs at slike utsagn skulle være formulert med utgangspunkt i en forventning om at dette er noe man *"bør"* si. *"Andre-orientering"* (Christensen,1998), nærhet og varme er jo forhold som ofte nevnes som kvaliteter i samband med omsorgstjenester. Å uttrykke tilslutning til de *"rette"* kvaliteter kan være en måte å holde seg på *"riktig side"* mht tidens krav. Men det taler for deres troverdighet at svaret ble gitt til meg; forskeren, læreren og vernepleieren som er kommet for å forske på *"praksis"*, på hvordan de løser oppgaver og gjør tingene i hverdagen. Jeg antar at det kunne være større grunn til skepsis om personalet hadde bestrebet seg på å *"snakke faglig"* enn nå da de *"innrømmer"* affektive bånd. Det er i alle fall klart at flere informanter gir uttrykk for at lang tjenestetid, og dermed kontakt med beboerne over tid, har ført til at de føler seg godt kjent med beboerne. For mange er det på veien også avleiret et emosjonelt engasjement i *"de personene som bor akkurat her"*, i det bofellesskapet hvor man arbeider. Flere har sagt at *"Det er veldig trivelig å være sammen med disse beboerne."*

Hva dette innebærer i praksis uttrykkes forskjellig. Petra understreker toleransen blant personalet:

Vi har rimelig stor takhøyde for feil... folk får lov til å begå enkelte feil... vi er for eksempel glad i Bo selv om han [viker unna krav, manipulerer og prøver å ta kontroll i samtaler].⁶²

Den affektive tilknytningen til Bo som innrømmes eller understrekes, er altså ikke gjort avhengig av hvordan han oppfører seg og handler i gitte situasjoner - han må ikke nødvendigvis fremtre som servil for at personalet skal være *"glad i"* ham. Petra poengterer også framgang og positiv utvikling som et grunnlag for å glede seg over beboerne og på deres vegne,

⁶² [klammen] viser at dette er et tillegg jeg har skrevet. Utsagnet ble egentlig avsluttet med en håndbevegelse som henviste til det som hadde vært kommentert og observert i praksis i løpet av timene innen. Jeg er sikker på tilskrivningens gyldighet. Poenget forstyrres uansett ikke av hva det er han gjør, de er 'glad i Bo selv om....'

for eksempel at noen overvinner nye utfordringer. Til slikt kommenterer hun: ”*Noen ganger blir jeg så stolt av de.*”

Gjennombrudd i det å skape relasjoner, når personalet selv overvinner utfordringer og kommer nærmere beboeren, er også regnet som framgang å glede seg over. Pia gir et eksempel:

Vi sleit i hvert fall den uken. Han ville ikke stå opp, han ville egentlig ingenting. Folk ble jo veldig lei seg, for det at han var jo så fin før det, og de syns det rett og slett var litt trist at han ikke ville snakke med oss. Han var rett og slett ikke interessert i oss. Vi lot han være i fred i hvert fall ikke gå inn og presse han. Og det viste seg det at ved å la han være i fred, og å fortelle han at vi syns det er kjekt at han er her - gi han veldig mye positiv tilbakemelding når han kom - så har det snudd. Så her på mandag da jeg kom på jobb, så skulle jeg inn og så se hvor langt Birger var kommet. Døren låst, ringte på, men ingen reaksjon, fuglen var fløyet. Jeg lot det drøye til litt ut over formiddagen, så ringte for å høre om det var noen som har sett han der han pleier å gå, men nei. Så ringte hjelpevergen, hun hadde snakket med han ute et sted. Fyren hadde tatt bussen herfra når klokken var halv syv om morgenen. Han kom tilbake når klokken var 11 om kvelden. Så i går spurte jeg ham hvor han hadde vært, *du skjønner vi blir litt.. vi vil gjerne vite hvor du er hen, for vi bryr oss om deg. Gjør dere?* spurte han. *Ja sa jeg, det gjør vi.* Jeg sa at jeg hadde ringt til den og til den, tok listen sånn for han. Da rettet han seg mer og mer opp i ryggen. Han trenger rett og slett litt omsorg, at vi bryr oss om ham.

Trivsel som målestokk

Beboernes trivsel er en målestokk som personalet flere steder refererer til og reagerer på. Målestokken er uttrykk for en forståelse blant personalet om hva det er de skal avstedkomme med sin innsats for og overfor beboerne. I Brovegen, som var et nytt bofellesskap, skapte det bekymring og fokus at Borghild ikke fant seg til rette slik de andre beboerne der raskt gjorde, men at hun tvert i mot viste tydelige tegn på mistriksel og hjemlengsel. Bekymring var også personalgruppens reaksjon da Birger kom tilbake etter en ferie og var innesluttet og avvisende. ”*Folk ble lei seg, han var jo så fin før ferien, og de syns det rett og slett var trist at han trakk seg vekk og ikke ville snakke med oss*” kunne Pia fortelle. Lettelsen var stor etter hvert som man igjen fikk kontakt med ham: ”*Nå har han funnet seg til rette, nå har vi det kjekt.*” Beboernes trivsel og trygghet synes å være et viktig parameter i personalets egen trivsel i sitt arbeid. Trivselsfokuset

understreker også innlevelse og et affektivt aspekt ved relasjonene til personene som personale har et ansvar i forhold til.

Det er ikke tilstrekkelig for å skape trivsel, at de fysiske oppgavene (å sørge for mat, hjelp til hygiene og annen praktisk hjelp) blir ivaretatt. Ambisjonen om beboernes trivsel stiller også krav til personalet som innebærer et emosjonelt arbeid. Dette emosjonelle arbeidet handler om støttende relasjoner og solidaritet, om å gi ros og trøst, om å lytte og forholde seg til sinne og frustrasjoner, om å skape trygghet og nærhet. (Davies 1996). Det er et slitsomt engasjement for personalet, det krever tålmodighet og innlevelse, og det er innvevd i de andre oppgavene som det å yte tilpasset hjelp innebærer. Gamlevegen bofelleskap kan nyttes som eksemplifisering av dette.

”[V]i kjenner dem jo godt etter så mange år, ikke sant, og vi ser jo at de trives. Vi får en følelse av at vi gjør noe riktig i forhold til dem” mener Pia. Man kommer inn et sted som umiddelbart framtrer som hyggelig, lyst, rent og ryddig. Felleslokalet framstår som en familiestue. En stor vinkelsofa og to lenestoler skaper fjernsynskroken. Bilder fra fellesopplevelser og fra ferier er blant det som pynter på veggene; grønne planter og friske blomster lyser opp lokalet. Broderte bilder, hjemmesydde duker og heklete dekkservietter, bidrar til den hjemlige atmosfære. Fotoalbum med bilder fra felles opplevelser, og fint kaffestell til felles anledninger forsterker inntrykket. Felleskjøkkenet med spisekrok er ryddig og hjemlig. Også her er det bilder på veggene og ikke oppslag slik man ofte ellers ser. Bortsett da fra listen over ”innhøsting” fra agurkplanten man har som felles prosjekt ved vinduet. Vaskekluten henger pent foldet over springen, slik Gullestad (1989) beskriver det i forstadshjemmet. ”Her herjer kvinner”, kommenterte jeg da Pia spurte hva jeg syns. ”Husmødre vet du,” smilte hun.

Hos flere av beboerne, også hos Bård, står det friske blomster i en vase på sofabordet. Beskrevet utfra sin funksjonshemning er Bård en mann med alvorlig utviklingshemning, uten verbal språk, med hemmet motorikk og selvstimulerende, stereotyp adferd. ”Bård ber oss ikke bestille blomster (smil)... jo, vi har prøvd å få det hjemlig...” kommenterer Pia. Idealet for denne boformen er da også slik.

Pauline: Det var så utrivelig da vi flyttet inn her. Det var kalde nakne vegger overalt, det var ekko... Og det er jo et hjem ikke sant, leilighetene skal jo være litt... personlige.

Når man er på ferieturer, for eksempel, sørger personalet for at også Bård får suvenirer med hjem til leiligheten. Måten som de tre forteller om dette på i intervjuet, signaliserer likevel en grad av ambivalens.

Pia: vi var på [feriested] i fjor, og reiste ned på [tettsted] for å handle. Da tror jeg det var engler hun kjøpte, Pernille [som er Bård sin hovedkontakt] kjøpte engler med han. For det at *"nå hadde han samlet så lenge på lysestaker at nå var han luta lei"* (latter i stemmen) så nå hadde han *"lyst på å samle litt på engler."*

Petra: (latter)

Pia: *Han interesserer seg ikke så* [avbrytes]

Petra: *Han bryr seg da katten om det er engler eller lysestaker.*

Pia: *Ja...men det er jo sånn det er, sant, visst ikke vi på en måte går inn.....*

Personalet sørger for at Bård sin leilighet blir personlig i den forstand at den avspeiler et liv med opplevelser også utenfor boligen. Kollegene smiler med over formuleringene som tillegger Bård interesse for og valg av suvenirene. De medgir, vel vitende om at ingen slike initiativ kommer fra Bård, at det er dem som sørger for et hjemlig preg hos ham.

Bård unngår fellesskapet i stuen med unntak av korte besøk når det spises eller av at han vandrer inn og raskt ut igjen. Han oppholder seg i sin leilighet, ofte liggende på sofaen hvor han dyrker sin stereotype manipulering av en gjenstand som han stort sett bærer med seg. Personalet fokuserer bruken av leiligheten, og da tilskriver de sin innsats en betydning. *"Det er ikke sikkert han ville ha vært så mye i leiligheten sin hvis ikke han synes det var hyggelig der,"* kommenterer Petra. Samtidig er dette en tilskrivning som forandrer Bård sin adferd til handling. Det å tilskrive Bård at han *"bruker sin leilighet"*, å tolke inn intensjonalitet og mening i atferden, er å inkludere Bård i vår kulturelle forståelse av det å bo (jfr Ferguson & Ferguson 2001). Da er tolkninger om *"trivsel"* et meningsfullt fokus.

Handling i situasjoner krever at hendelsene der tilskrives mening. Et grep som bidrar til denne konstruksjon av mening, er det jeg kaller *karakterisering*.

Tilskrivning gjennom karakterisering

Da Petra ble utsatt for det hun synes var upassende seksuell

oppførsel fra en beboer, lot hun det likevel gå uten å gjøre mer med det enn slik hun hadde reagert i den aktuelle situasjonen.

Kanskje de er sånn. Jeg tenkte bare kanskje det er en del med jobben å gjøre. Det er ikke normalt, men jeg tenkte at jeg trenger ikke lage det noen stor sak av det. Jeg skrev ikke noe i rapportboken heller.

Han som oppførte seg upassende overfor henne er en av dem som er ”sånn”, fokuset er på annerledesheten, og omtalen er et eksempel på karakterisering. Jeg skal tydeliggjøre hva jeg mener med karakterisering, og ved hjelp av eksemplene som følger skal jeg vise noen nyanser i formen karakterisering kan ta. Karakterisering av en gitt beboer kan ofte være flertydig.

Blant annet i samtaler seg i mellom til daglig, omtaler personale beboere med kommentarer som er karakterisering av den som omtales. Karakterisering overleveres slik i en muntlig rapportering mellom personale, og når karakterisering av beboere går igjen, representerer det en sosial konstruksjon av personen som er i fokus. En slik konstruksjon kan på den ene siden være uttrykk for godt kjennskap til personen, på den annen side har den også sin konserverende virkning om den sementerer bildet av den som karakteriseres. Karakteriseringen bidrar til å kalibrere forventninger, og den kan inngå i kausale forklaringer for ting som skjer. Karakterisering er et ”stenografert” bilde som er bygd på observasjon, overlevering, moralske vurderinger og attribusjon. Det interessante er at karakterisering dermed også bidrar til å synliggjøre sider ved beredskapen personalet har i forhold til enkeltpersoner som bor i bofellesskapet.

Gitt fokuseringen på annerledeshet som ofte gis til kjenne, er det ikke overraskende at en måte å karakterisere personer involverer termer som assosieres med diagnoser. Bente ”*har kleptomatendenser*” heter det. Bakgrunnen for en slik karakterisering er tidligere episoder da hun skal ha tatt med seg ting fra Bjarnes leilighet hvor hun var på besøk. Personalet mener at Bente har ”*psykiatriske problem*”, men man har ikke klare formuleringer om hva det kan handle om. Bertil derimot ”*er psykotisk*”, eller rettere, man sier tidvis at han ”*er inne i en psykotisk fase*”. Blant personalet er det dem som synes dette er interessant og gjerne kunne tenke seg å vite mer om ”*det irrasjonelle*” ved hans måte å være på. Nå er diagnosepreget karakterisering av Bertil ikke den eneste, kanskje ikke en gang den mest framtreddende, beskrivelsen av ham. Ideen om faser er

imidlertid sterk, den dukker stadig opp når Bertils atferd oppleves som særlig problematisk. Diagnosebegrep er på sitt vis en årsakstolkning, samtidig innebærer det en ”unnskyldning” ved at man relaterer til uforskyldt sykdom fremfor til intensjonalitet.

Handlinger i enkeltepisoder blir også karakterisert med termer som minner om *den diagnostiske kulturen* (Løchen 1976). Der hvor beboere viste sinnereaksjoner er dette blitt rapportert som at personer var ”*hysterisk*.” I en diskusjon og rapportering etter en slik hendelse, undres man om Bodils væremåte skyldes at det er ”*psykiatribit*” involvert. Kanskje kunne hun ”*trengte en tablett å roe seg med*”?

Karakterisering som reflekterer problemfokus tar ikke alltid slike diagnostiske vendinger i bruk. Karakterisering kan stamme fra opplevelsen av arbeidsbelastning. Bodil ”*er ikke så enkel, nytter ikke å rikke*”. Bertil er ”*masete og krevende*” og han ”*trenger alltid være med noen*” av personalet. Denne formen for karakterisering legger mer av ansvaret på beboeren, den handlende personen som ved sin måte å være på skaffer personalet besvær.

En nesten motsatt tilskrivning skjer når karakterisering heller toner ned problemfokuset. Petra beskriver en mann som får en-til-en oppfølging på grunn av utfordrende adferd, som en ”*aktiv kar*”. En slik karakterisering har vanligvis positive konnotasjoner. Petra legger riktignok til at ”*du må være veldig konsentrert når du er med ham*” og signaliserer ved det at relasjonen ikke er problemfri. Hun karakteriserer i det hele tatt dem som bor i Bygdevegen som ”*høyt fungerende*”. På spørsmål om hva det vil si, utdyper hun at ”*de er forholdsvis flink til å kommunisere, og ingen trenger hjelp til å bevege seg – alle går*.” Med dette blir vi oppmerksom på det jeg vil beskrive som relativ karakterisering.

Selv om de to blant beboerne i Dalevegen som har minst forståelig verbalspråk, Bente og Bjarte, blir omtalt som dem ”uten språk”, heter det også at ”*alle her forstår... ikke sånn som noen utviklingshemmede som ikke forstår*”. Det som sies er at man, mer enn på andre tenkte steder, kan stole på verbalspråk i kommunikasjonen med beboerne i Dalevegen. Samtidig, og selv om Bjarne bruker et stort ordforråd, sier man at ”*han er den som forstår minst*.” ”*Noen krever mer enn andre*,” sier Pernille, ”*Bernhard er gjerne den som er lettest, han krever lite*”. Relativ karakterisering henter sitt sammenligningsgrunnlag fra andre beboere i det aktuelle bofellesskapet eller fra mer generelle forestillinger. De som bor i andre etasje er mer

”høyt fungerende” enn de som bor i første. De oppe protesterer og er ”akkurat som unger”. Når Birgit og Borghild er sammen, er det ikke plass til Bertha – de er ”akkurat som unger, tre er en for mye”.

Mye karakterisering henspiller på tilskrevne egenskaper. Bodil ”lærer så fort”, men sies også å være både ”nysgjerrig og krevende” samtidig som hun ”er litt lat”. Birgit er en ”sånn type som kan spise oss med hud og hår”, forstått på den måten at hun er ”veldig selskapsyk”. Bertil er ”intelligent” og ”får med seg mer enn du tror”. Han er også ”søren så sjarmerende”, i følge noen. Han er også den som ”leser personalet så godt” og ”sanser utrolig fort stemningen” og som da setter leven i gang.

Med utgangspunkt i Asplunds begrep *konkret sosialitet*, påpeker Wærness (1999a) hvor avgjørende det er at organisering av omsorgstjenestene skaper mulighet for at personale og tjenestemottakere får anledning til å oppleve hverandre som konkrete personer, som medmennesker.⁶³ ”Hjelpetrengende mennesker kan lett bli en grå masse for travle hjelpere som ikke greier å oppfatte dem som personer” (Wærness 1999a, 155), og da øker faren for krenkelser. Karakterisering er alltid tilskrivning til abstrakte kategorier. Men i den grad karakterisering fokuserer Bodil, Bertil og Bård, da handler det fortsatt om konkrete personer for personalet. Slik er det når Pia sier om Bertil at ”han er jo så sterk”. Hvor oppmerksomheten fokuserer på den abstrakte kategorien, og hvor man blott plasserer Bodil eller Bertil eller Bård inn som eksempler på den, da er det fare på ferde. Når Pias kollega sier ”det er det at de har sånne krefter”, er det ikke lenger personen Bertil man forholder seg til. Man bekymrer seg heller for situasjonen der en står overfor en av dem som er ”utviklingshemmet og aggressiv”. Fokuset flyttes fra Bertils situasjon og reaksjoner, til å handle om personalets sikkerhet i møtet med ”en av dem”. Dersom problemet kommer til å handle om hensyn til personalet, da blir andre løsninger tenkelige og tillatt enn om det fortsatt gjelder om god omsorg og relasjonen til Bertil. Man vender oppmerksomheten bort fra personen Bertil som har en ”konkret sosialitet”, og over på en stereotyp forestilling – en aktør med ”abstrakt sosialitet”. Da er en personlig relasjon ikke lenger mulig. Situasjonsdefineringsen blir vesentlig forskjellig avhengig av hvilket perspektiv som rår. Det kritiske handler om at situasjonsdefineringsen er et sentralt element i handlingsvalg som følger.

⁶³ Wærness henviser også til Baumans og Christies analyser av grusomhet, henholdsvis under Holocaust og i krigsfangeleir.

Faren er også tilstede når beboere karakteriseres på måter som synliggjør at de oppfattes som ”problematisk”, uten at dette har resultert i at personalgruppen kjenner seg interessert og faglig utfordret av dem. Personalet reagerer mer med frustrasjon enn med interesse overfor beboerne som de ikke ”fanges” av. ”De [personalet] ble rett og slett lei av henne” fortalte Pia om Birgit. I slike tilfeller kan beboere bli avvist, ignorert, og følgelig usynliggjort - de anses verken som ”interessante” eller blant dem man blir ”glad i”. Hilde bemerker om Bjørn at

Han er en person som kan bli sånn .. folk blir *fed up* for det at han aldri er takknemlig for noe, og han er svært uhøflig. (Hilde nyanserer straks med noen positive inntak, men fortsetter). Men, dessverre, den voldsomme snakkingen hans den overskygger jo alt. Det blir så negativt at vi blir dritt lei av det.

Det kan være personer som gjør mye av seg, slike som Bjørn, og det kan dreie seg om personer som personalet har problemer med å komme inn på.

Bertha og Borghild blir jeg ikke helt kjent med. [Hva går det i?] Jeg tror det går og på meg selv...og så har jeg valgt veldig mye Birgit og Birger. Birger syns jeg er spennende. Birgit er veldig kjekk og grei å ha med å gjøre – ting bare går..

Bildene som karakterisering tegner av den enkelte beboere, er imidlertid både flersidige og delvis motsetningsfylte og inkonsistente. Karakterisering kan være mer eller mindre av en felles konstruksjon blant personalet. Karakterisering kan både ta utgangspunkt i, og se bort i fra, beboernes status som funksjonshemmede. Det reiser spørsmål om hvilke aspekter ved bildene, sider ved beboeren, som har virkning på personalets handlingsvalg i situasjonene som forekommer. Hva er sammenhengen mellom karakterisering, kontekst og handlingsvalg?

Handlingsvalg i situasjoner

Eksemplene som følger vil illustrere hvordan personalets handlingsvalg er influert av karakterisering som trekkes fram i kontekster. Etersom det ofte finns flersidig karakterisering av den enkelte, er det interessant å merke seg hvilke sider det er som blir de framtrede og fokuserte i gitte kontekster. Hvilken karakterisering som er ”gyldig” avhenger av kontekstuelle forhold og blir synlig gjennom personalets handlingsvalg.

I sammenheng med at leilighetene i Gamlevegen bofellesskap har et personlig preg, snakket personalet om innredning av Bård sin leilighet. Min reformulering av deres historier var at det jo er dem som ”bestemmer og gjør”, og til det svarte de ”*klart det*”. Det er personalet som oppdager behov og problem og oppgaver, og som sørger for å ordne opp. Pia, i Brovegen bofellesskap formulerte det samme poenget. Slik noterte jeg episoden i feltdagboken:

I et nytt hus vil det oftest være mangler som først avslører seg når man er flyttet inn. Pia mener beboerne ikke selv formår å gjøre det – ”*det blir personalet som må oppdage og sørge for.*” Det lå for eksempel en beskjed i dag om at Borghild ikke hadde kunnet dusje her til morgenen på grunn av mangel på varmt vann. Pia og jeg gikk for å se om det var en tilgjengelig termostat vi kunne skru på, men fant ingenting. Det resulterte i en telefon til boligforeningens vaktmester som kom, skrudde opp kassen som berederen er i og oppdaget at kontakten ikke var satt i. Dette var ikke noe man kunne komme til uten verktøy. Vaktmesteren foreslo at personalet skaffer seg en verktøykasse, men Pia repliserer at dette er ikke slikt som personale vil ta seg av.

Den generelle karakterisering som ligger i det at beboerne alle har en psykisk utviklingshemning (det er jo så å si adgangskriteriet til bofellesskapet) er utgangspunktet for personalets program: *å oppdage og sørge for*. I Pias utlegning ligger det likevel at det å sørge for ikke nødvendigvis betyr å gjøre for. Uten at det her er klart hvor grensen går, påpekes det likevel at alt ikke nødvendigvis er ”vårt bord”.

Det finns mange eksempler på at personalet oppfatter det som sitt arbeid, at det er dem som må ”sørge for”. Da Borghild og en av personalet hadde tenkt seg i butikken for å handle, var det en annen som bemerket, mer humoristisk enn sarkastisk, at de måtte sørge for å kjøpe negleklipper ”*før neglene lager hull i skoene*”. Personalet sørger for å huske, de tilskriver ikke beboerne evnen og oversikten som trengs for å koble mangelen i utstyret på badet til en tur i butikken i annet ærende.

Pia og andre i personalet i bofellesskapet har en oppfattelse om at beboerne har vært vant til ”hotell i særklasse” hjemme hos foreldrene. I denne karakteriseringen legger de at beboerne har vært vant til at andre sørger for det som skal gjøres, og at de i noen grad forventer og stoler på samme slags service nå. Denne forståelsen har også gjennomslag i personalets handlingsvalg.

Man kommer i tanker om middagsmat for Borghild og Bertha. Pernille og Pia låser seg inn i leiligheten til Bertha og sjekker hva som er forberedt. De finner bare frosne matvarer, og sjekker hos Borghild uten å finne annet. Pia kommenterte at *"Så reddet vi den i dag da"*, og hun ber om at Perly ordner med "middagslister" for å unngå gjentakelse. Med utgangspunkt i menyer skal personalet kunne hjelpe beboere å ta ut kjøttvarer fra frysen om morgenen slik at middag kan lages ved middagstid.

Dette hendelsesforløpet står i kontrast til den understrekning som Pia ofte gjør overfor personalet, om at det her er tale om leieboere og deres leiligheter, og at *"Vi ringer på med den respekt og ærbødighet for hva de vil, som hos andre når vi jobber i andres hjem."* Behovet for å sørge for fikk forrang i denne situasjonen, og *"så reddet vi den i dag da"*. Med sitt handlingsvalg unngikk personalet at et problem ville oppstå da middagstiden nærmet seg. Med fokus på servicebehovet og "redning" unngikk de å måtte forholde seg eksplisitt til dilemma omkring inntreden på privat arena. Karakteriseringen som fokuserte på beboernes avhengighet av (og forventning om) service, ble gjort mer gyldig enn den karakterisering som satte deres vern mot invadering fremst, dvs merkelappen "leieboer".

Å redde situasjonen handler ikke bare om å yte direkte service. I noen sammenhenger handler det om å orkestrere hverdagen slik at ro og rutine opprettholdes. Temaene til slik orkestrering hentes også fra karakterisering. *"Det er ikke tilfeldig at hun dusjet med Brage tidlig i går og at jeg tok barberingen nå"* svarte Pia da jeg bemerket hvor stille og rolig ting gikk for seg i Gamlevegen. Brage er "kjent" for å skaffe seg oppmerksomhet. Han har epilepsi, og han tåler mas og stress dårlig. Pia og kollegene prioriterer sin innsats slik at det er mulig å unngå utålmodig søken etter oppmerksomhet og stresset gjennomføring av rutiner. *"Så blir det ikke så hektisk. Senere er de gjerne trøtte og sånn."* Brage er tilskrevet behov som rettferdiggjør personalets stille initiativ til å sørge for. Ved andre anledninger er det ikke mulig å gå like stille i dørene og oppfordre uten å gjøre "problemet" kjent for ham. En dag i uken, for eksempel, er det to beboere som samtidig har husrengjøring på programmet. Oftest er det to personale på jobb, og følgelig vil da begge være opptatt i perioder med den de hjelper. Det passer etter sigende Brage dårlig, de andre vinner da fram i konkurransen om oppmerksomheten. Det er i alle fall slik personalet oppfatter situasjoner som har utspillet seg.

(Pauline:) ...veldig oppmerksomhets-krevende, han blir fornærmet for eksempel når to stykker har leilighetsvask. Begge personale er opptatt, da går han og stiger i gangene og ser om ikke snart vi blir ferdige. Til å begynne med kom han gjerne inn i den leiligheten til den du var hos.

(Pia:) Jeg begynte å være spydig med han på mandagene, før vi begynte [med husvasken]: ”Stakkars deg i dag Brage, ingen har tid å være med deg.” Det var for at han bare skulle vite det med en gang. Da begynte han - for han har jo veldig humoristisk sans - ja så da begynte han å flire litt og.

Brage karakteriseres som ”oppmerksomhetskrevende” og, utålmodig, men altså også som innehaver av ”veldig humoristisk sans”. Denne tilskrivningen gjøres nå gyldig. Når personalet vet at situasjonen potensielt preges av stress for Brage og mas for personalet, tar man toppen av stresset med humor og håper å unngå maset.

Litt på samme måte prøver man i Dalevegen å komme Bodil i forkjøpet ved å gi informasjon: ”fortell om hva som skal skje om ettermiddagen. Slik unngår vi stadig mas om hva hun skal gjøre.” Det er likevel forskjell her, og den bunner seg i hva slags karakterisering av de to som tas med som begrunnelse for strategiene. I tillegg til at han krever oppmerksomhet, omtales Brage som ”lærevillig”. Å stille opp på hans vilje til å prøve nye ting krever imidlertid at personale kan prioritere ham. ”[M]en du kan ikke bare holde på med han heller, for det at det går jo litt på bekostning av de andre.” Problemet handler da altså om å dele sol og vind, og personalet velger å avvise på en så hyggelig måte som råd. I Bodils tilfelle, derimot, bringes det ikke inn kontrasterende karakteriseringer. Hun er ”ikke til å rikke” og ”hører det hun vil høre”. Hensikten med informasjonen er ikke hensynet til Bodil, tvert om, her fokuseres hensynet til personalet som vil unngå bryet med henne. Konteksten er for så vidt den samme: det er ikke tid til oppmerksomhet. Handlingsvalgene er forskjellige: humoristisk situasjonsdefinerings overfor Brage, avvisende fastslåing av programmet for Bodil.

Konfliktsituasjoner oppstår tidvis og må håndteres. Karakterisering får betydning for hvordan dette forløper. Slik beskrev Petra en situasjon der Bertil og Bodil var involvert:

... og det var ikke han, men det var henne som var den mest fremtredende personen akkurat der og da. Hun var altså så sint at. Jeg

har ikke opplevd henne så sint tidligere altså, ikke sett henne så sint. Men jeg har hørt at det kan gå an. Da skulle jeg ha fått henne inn i leiligheten sin, men det gikk ikke an. Bertil var helt hysterisk og hang i armen på meg. Så det jeg gjorde i den situasjonen var at jeg måtte følge han inn i leiligheten hans, mens hun satt igjen i stuen og ropte og skrek. Det var et sånt forferdelig leven av henne alene inn i stuen. Jeg klarte å få roet han ned i leiligheten sin, og jeg gikk derifra for å prøve å få henne inn i sin leilighet. Men det gikk ikke, hun var framdeles rasende. Det resulterte i at nr3 [Bjørn] begynte å rasere leiligheten sin. Han kastet sko ut på gangen, klær og det han måtte ha for hånden - og ropte og skrek og slamret med dører. Det ble et forferdelig leven der inne. Da kom Bertil inn igjen og begynte å skrike og hyle samtidig med Bodil. Det var et styr fra alle kanter. I den situasjonen hadde det vært greit om det hadde vært en ekstra person tilstede som kunne tatt en av dem. Det jeg måtte gjøre først var rett og slett gå til Bjørn og få han inn igjen i leiligheten og lukke døren, for hadde han og kommet ut og var på vei inn i fellesstuen, da vet ikke jeg hva som hadde skjedd. Jeg måtte først få han inn igjen i leiligheten og lukke døren. Jeg følte det var det mest rette der og då. Så fikk jeg Bertil inn i sin leilighet, og måtte så gå inn i fellesstuen og prøve å roe Bodil ned. Da måtte jeg først sette meg ned med henne. Det er jo sånn at hun kan skrive lapper - for det nytter ikke å rope høyt, hun vil ikke høre heller og da blir det liksom feil - jeg prøvde å roe henne ned ved å skrive lapper. Det gikk for så vidt greit, Hun roet seg til slutt. Da var det gått en halvtime med dette, og så kom Bertil inn igjen til meg. For ikke å ha han i fellesstuen sammen med henne som hadde roet seg, så valgte jeg å ta han inn på kontoret så jeg fikk skrive rapport. Dette ble ikke løst på riktig vis av meg i og med at det var den som begynte som skulle gått i sin leilighet og ikke fått vært i fellesleiligheten. Jeg vet at det ville være mer rett, men det er ikke gjennomførbart egentlig i en sånn situasjon med den personen.

Bodil er ”ikke til å rikke”, og da andre også var involvert, valgte Petra ikke å begynne med henne. Bertil er lettere å få med. Så skjedde en eskalering av situasjonen som gjorde det hele mer komplisert. Bjørn er sjelden sint, men ”kan kamme over om det skjer”. Petra handler i tråd med bilder hun har av de enkelte. Får man Bjørn skjermet fra bråket, vil han roe seg. Bodil nærmer hun seg først når andre er borte, da er en del av utgangspunktet at ”hun hører det hun vil”. Til slutt, i det hun opplever som en fortsatt labil situasjon, benytter hun seg av Bertils interesse for å være med personalet. Hun tar ham med inn på det som ellers er personalets revir og holder ham borte fra Bodil. Opp i det hele uttrykker hun ambivalens for å ha valgt

andre løsninger enn det hun mener er det moralsk riktige: det var den som begynte som skulle vært ”utvist”.

Bente bor også i Dalevegen bofellesskap. Hennes leilighet ligger slik til at hun ikke trenger å trafikkere områdene i og rundt felleslokalet. Hun deltar i måltider med fire andre beboere, de fem spiser middag på omgang hos hverandre, hos den som ”har middagen”, en uke hver. Personalet tar initiativ til, og står i all hovedsak for, matlagingen i kjøkkenet hos ukens vert. Bente oppholder seg for det meste i sin egen leilighet, hun besøker også til tider sin nærmeste nabo. Kontakten med personalet er gjerne initiert av personalet og koblet til skjemalagte hverdagsoppgaver i leiligheten – rengjøring, klesvask osv. Bente oppsøker felleesen når det er noe hun vil. Det er ikke alltid at hun oppnår kontakt med personalet da, og det er ikke alltid at personalet besvarer hennes ønsker. En episode fra feltnotatene kan tjene som eksempel.

Bente sitter og spiser, Vilde kommer hen til bordet. Bente sier noe og Vilde svarer [bruker tegn til ordene], ”mamma ringer til deg” og kommenterer at Bente sparer til langt hår. Men Bjarne tar over praten med Vilde. Bente lager gråtende lyder, Vilde spør « hva er det?» . Bjarne henvender seg igjen til Vilde. Pia kommer tilbake. Hun ser Bente og sier , ” Neih! har du fått deg klemme i håret? Hvor fin du var der, nå er det blitt langt altså!” Pia bruker en noe pludrende stemme, og det går fram at Bente ville bare ha farget, ikke klippet håret sist hun var hos frisør. Så henvender Pia seg til Bjarne. ”Hei Bjarne, hvordan går det i dag?” [Bjarne svarer og de har en kort samtale]. Bente har satt seg i sofaen og lager gråtelyder, til å begynne med får hun ingen respons. Pia spør ”hva er det?” Bente svarer med ”mam” + tegn for ”telefon”. Pia: ”Skal du ringe til mamma? Kan ikke du gå opp og strikke litt og så komme ned litt senere og ringe?” Pia skal ordne med penger og medisiner som er hentet, hun lukker seg inne på kontoret. Bente blir sittende og lage gråtelydene. (...) Bente har ventet i stuen i mer enn en time for å få ringe. Pia vet hva det gjelder, hun har kommentert at Bente skal få ringe ”litt senere”. Da Pia nå går inn igjen på kontoret, reiser Bente seg fra sofaen (har sittet og sett på TV, uten å lage lydene) og går etter... til døren. Så går Bente litt rastløst rundt i stuen og lager lydene. Vilde kommer inn og spør ”Skal vi finne medisinen din?” Bente blir med til døren til kontoret igjen, så til kjøkkenet sammen med Vilde etter vann å drikke til tablettene. Jeg ser ikke at Bente får ringt denne dagen.

Pia utsetter det å gi Bente hjelpen hun indirekte ber om, og prioriterer oppgaver som de andre som er på jobb ikke har autorisasjon til å utføre. Wilde hadde oppfattet snakken om telefonen som innbydelse til prat. Da hun ble avsporet av Bjarne, fikk hun ikke med den oppklaringen som Pia bidro til, og vet da ikke at Bente går og venter på å få hjelp til å ringe. Bente henvender seg ikke til Wilde da hun kommer tilbake, men går omkring i stuen og ”lager lyder”. Wildes initiativ overfor Bente følger rutiner i forbifarten - det er tid for medisin. Handlingsvalget er i tråd med tidsskjemaets oppgaver, det stilles ikke spørsmål om eller til Bentes lyder. Men ved å velge å se bort fra lydene, fratrar Wilde dem også betydning. Bente har ”psykiatriske problem” og ”lite språk”, og får ikke ringt denne dagen.

Kollektive konstruksjoner og individuelle perspektiv

Personalet er i bofellesskapet for å gi beboerne den hjelp de trenger for å klare dagliglivet. Personene som bor i bofellesskapet er mennesker med utviklingshemning – det er selve inngangskriteriet for en plass her. Personalet ser sin oppgave som ”å sørge for”. Blant personalet råder det en forståelse om at ”gode miljøarbeidere” er de som er engasjert i beboerne og som evner situasjonstilpasning i sin omgang med dem. Det er både instrumentelle og affektive aspekter ved personalets forhold til beboerne og i samhandling med dem. For noen har det utviklet seg sterke affektive relasjoner.

Beboeres trivsel framheves som målestokk på personalets innsats. Dette fokus er ikke eksklusivt for dem som understreker de affektive relasjoner til beboerne, like lite som det er ekskludert av dem som fremhever det yrkesmessig utfordrende og interessante ved sitt arbeid i bofellesskapene. Vi kan ikke forutsi hvilke handlingsvalg personale vil gjøre i gitte situasjoner ut fra en kategorisering av dem som affektivt eller instrumentelt innrettet mot beboerne.

Karakterisering er uttrykk for hvordan beboerne oppfattes og forstås. Karakteriseringen bidrar til å kalibrere forventninger, og den kan inngå i kausale forklaringer for ting som skjer. Karakterisering er et ”stenografert” bilde som er bygd på observasjon, overlevering, moralske vurderinger og attribusjon. Det interessante er at karakterisering dermed også bidrar til å synliggjøre sider ved beredskapen personalet har i forhold til enkeltpersoner som bor i bofellesskapet.

De overleverte bildene av beboerne som karakterisering representerer er en del av vurderingsgrunnlaget når personalet står overfor handlingsvalg i situasjoner. Hong (2001, avsnitt 20) beskriver hvordan et nytt medlem av en lokal kultur får tilført kollektivets måte å se "verden" på, dvs "*collectively constructed and sanctioned perspectives*". Men det er ikke slik at nykommeren (*the neophyte*) opptar disse som de allerede er, nykommeren tolker og omformer disse retningslinjene og omgjør dem til sine egne.

Thus, personal culture and collective culture share commonality, but neither is isomorphic with or a completely nested subset of the other (avsnitt 20)

På denne måten blir den daglige relasjon mellom personale og beboere preget både av kollektive konstruksjoner og individuelle perspektiv – innenfor en ramme forholder folk seg ulikt. Arbeidskonteksten for personalet er det levende livet i bofellesskapet. Selv om dagen på flere vis følger program, rutiner og sedvaner, så oppstår det situasjoner som personalet "her og nå" må ta stilling til og handle i forhold til. Slike situasjoner omhandler ulike oppgaver, ulike beboere og/eller konstellasjoner av beboere, og ulik grad av tidspress og nødvendighet. Det er i slike konkrete kontekster, når prioritering er nødvendig eller beslutninger kreves, at karakteriseringen blir et sentralt element i forhold til de valg som foretas. Karakterisering blir dermed også, som vi har sett, gjort gyldig gjennom bestemte handlingsvalg.

All speech, written or spoken is a dead language, until it finds a willing and prepared hearer.

-Robert Louis Stevenson

(*Reflections and Remarks on Human Life*)

8 **“Du kan ikke bare komme her og forstå dem.”** - om hvordan personale og beboere ”med dårlig språk” får til kommunikasjon.

Det slo meg, særlig i begynnelsen av feltarbeidet, at noen av de samtalene mellom beboere og personale som jeg var vitne til, kunne sammenlignes med det å høre en side av en telefonsamtale. Man forstår, og kan kanskje høre, at det er en stemme i den andre enden, men det er ikke mulig å forstå hva som sies. Likevel kan en slutte noe av det som blir sagt ut fra det som en overhører av det den sier som snakker i telefonen i rommet hvor man selv er. Tilsvarende, jeg kunne høre og se at beboerne sa noe, men jeg forsto ikke hva det var. Jeg hadde sjelden problemer med å forstå personalets ord. Meningen i samtalen kunne jeg da følge, i den grad jeg resonnererte tilbake til hva beboeren nok hadde sagt, gitt de responsene og utsagnene jeg hørte og mente jeg skjønnte. Bare en sjelden gang i begynnelsen, da jeg overvar eller overhørte slike samtaler, var jeg sikker på hva beboeren faktisk sa. En stund undret jeg på om det “normale” ved boformen (og det som for tiden er det rådende ideologiske klima) stiller implisitte krav til personale om ”normal” omgangstone. Det kunne selvsagt være at personalet faktisk forstod det som blir uttrykt, at man bare har å venne seg til uttrykksformene. Men det kunne også være at personalet *trodde* eller *lot som om* de forstod. Gav personalet en respons (også) selv om de ikke hadde forstått beboerens utspill? Dreiet det seg i mange situasjoner rett og slett ”bare” om å snakke etter tur? Det er slik vi jo

alminneligvis ter oss i samtalesituasjoner.⁶⁴ Kanskje personalet på noen måte tilskrev beboere en mening, eller at de rett og slett injiserte sin egen meningskonstruksjon i "samtalene" med beboerne, for på den måten å få det til å framtre som at de snakker sammen? Kanskje er det slik at deres forventninger ut i fra hva beboeren pleier å ville snakke om gir personalet grunnlag for å svare eller delta. Jeg kan ikke utelukke at det noen ganger er slik. Men etter hvert ble jeg oppmerksom på innsats, både fra beboere og personale, som i praksis bidro, mer eller mindre, til at vanskelig tale ble forstått. Dette kapitlet skal handle om hva det er beboere og personale gjør for å overkomme forståelsesproblemene.

Disse måtene å snakke sammen på er ikke "spesielle" bare ut i fra det at de beskrevet på grunnlag av observasjoner i situasjoner som involverer "spesielle" mennesker. Det er nok heller slik at kommunikasjonsbestrebelsene blir lettere å få øye på, når utviklingshemning og dårlig formalspråk innebærer vansker for den som sier noe, og stiller store krav til den andres evne til å begripe det som sies.

Hva er problemet?

I artikkelen "*Who is Bobby*" beskriver David Goode (1992) møtet med en 50-årig mann med Downs syndrom som bodde i en gruppebolig for personer med utviklingshemning. Bobby var definert som "lavt fungerende", og framstod også slik. Goode "oppdaget" hvor kompetent Bobby var i kommunikasjon da han studerte videoopptak av han. Da han først ante at Bobby uttrykte seg, avspilte han videoopptak flere ganger og manipulerte med hastighet og lyd for å kunne komme til å forstå hva det var som ble sagt. Når tale på lydbånd fra intervjuer er for hurtig eller for utydelig, bruker forskere lignende teknikker ved utskriving av intervjuene. Tidvis oppdager man da at man har misoppfattet det informanten faktisk sa i situasjoner under selve intervjuforløpet (Biklen & Moseley 1988; Folkestad 2000b). Man kan oppleve at feilen som man gjorde under intervjuet (som altså ikke ble lagt merke til i selve situasjonen) kommer for en dag ved gjenhøringen på kontoret, og at dette fører til en ny forståelse av det som ble formidlet. Personalet som har sitt arbeid i

⁶⁴ Nå er også hverdagsamtaler en komplisert og kompetansekrevede aktivitet (Goffman 1981), uten at jeg skal gå videre inn på det her. Her er det tilstrekkelig å være med på at snakke etter tur er noe som vi i alminnelighet "bare gjør".

hverdagssamhandlingen kan derimot ikke ”trekke seg tilbake til tegnebrettet” på denne måten. De må finne mening i situasjoner og samhandlinger slik de utspiller seg, og de må delta i situasjonene slik de forstår dem i sammenhengen der og da – her gis ingen *time out*.

Da Goode (1992) forstod at Bobby sa noe meningsfullt, skapte det grunnlag for en ny konstruksjon, en ny forståelse, av hvem Bobby er. ”*It did not take long for us to understand that familiarity and intimacy were key determinants in viewing Bobby as competent to communicate and think*” (s205). Etter hvert som han lærte seg å forstå Bobby sin måte å kommunisere på, begynte Goode å snakke med ham ”*as a person like ourselves*” (s207). Anerkjennelse av hans evne til å kommunisere var avgjørende. Medlemskap - det å være ”en som oss” - henger helt vesentlig sammen med det å kunne forstå og bruke språk (Heritage 1984).

Det er ikke uten videre gitt at mennesker med utviklingshemning tilskrives slik evne. Grove *et al.* (1999) sier det slik:

Many people with intellectual disabilities have difficulties in making their wishes and interests known unambiguously, and are likely to manifest some or all of the following characteristics:

- high dependence on the interpretations of others to make themselves understood;
- a level of awareness of their own intentions which is low, or difficult to determine;
- a level of comprehension which is low, or difficult to determine;
- *limited* independent ability to use a formal language code in any modality: speech, signs or graphic symbols (they may have a few words or signs);
- *inconsistent ways of communication leading to ambiguity of meaning*;
- a tendency to acquiesce to the suggestions of others;
- inability to contradict an interpretation and tell you ’No, that’s not what I meant’. (s190-191)

Denne tilnærmingen til kommunikasjon fokuserer nettopp manglende evner i forhold til ”a formal language code”. David Goodes analyse av Biancas hverdag (Goode 1994) gir oss en alternativ innfallsvinkel.

Om å forstå uten ord

Først beskriver Goode Bianca på denne måten:

Bianca had been born with Rubella syndrome and was, at the time of this study, thirteen years old, deaf, blind, profoundly retarded, and without language; and because of her cerebral palsy, she could not walk or grab objects normally. (...) She wore leg braces, had to use a walkette to ambulate, and did so in parachute position (that is, with knees together to help support her weight). She wore thick glasses and bilateral hearing aids. Bianca displayed no oral or sign language. She had few self-help skills and had to be fed, dressed, and taken to the toilet. She appeared to the naïve observer to lack the most rudimentary of social skills, preferring to self-stimulate and rock off in her own world. (...) My first impression of Bianca was that she was not, by conventional standards at least, a very pretty child. She had, in addition to the apparatus she wore, a somewhat misshapen body, scoliosis, and irregular teeth and hair. Along with these attributes she had a rather nasty habit of manually transferring large amounts of saliva to objects or persons before touching them. She was a wet affair, and this may have been responsible for Bianca's awful (and underground) nickname at school – "the slug" – a name given her by her teacher, who actually cared quite a lot for her. From a human services point of view, Bianca was a very low functioning, multihandicapped, alingual, and nonambulatory child with poor cognitive, social, and medical prospects. To the average person on the street, she might appear a pitiful, hopeless, monstrous child, to be feared or resented. She was not seen this way by her family. (Goode 1994, 52-53)

Det var klar konflikt mellom foreldrenes og skolens bilder av Bianca. Skolens vurdering av Biancas evne til å kommunisere bygget på kartlegging av hennes evne til å anvende formalspråk av noe slags (konsekvent bruk av ord, tegn eller symboler), dvs av hennes evne til å kommunisere med "hvermannen", med enhver. Her hadde ikke Bianca mye å stille opp med. Foreldrene, derimot, måtte kommunisere med Bianca fordi hun var et verdsatt medlem av familien. De var ikke opptatt av å evaluere, for så å trene på det som manglet. Deres praktiske tilnærming bestod i å tilskrive hennes handlinger mening på bakgrunn av godt kjennskap og erfaring. Alt i alt var det slik at

Bianca was socially constructed, and antithetical claims were made by

school staff and family members. They disagreed *in detail* about Bianca's capabilities and appropriate treatment of her (s55)

Motorisk funksjonshemming gjorde det vanskelig for Bianca å benytte et "handlingsspråk", for eksempel å vise at hun vil ha noe på bordet ved simpelthen bare å ta det. Andre uttrykk, slikt som lyder og/eller uro, ble gjenstand for tolkning. Goode får fram hvordan særlig familiens rutiner har skapt et bakteppe som Biancas handlinger kan forstås på grunnlag av. Rutinene var en så viktige bakgrunn for forståelsen, at Goode måtte gis kjennskap til dem før også han kunne begripe Biancas gester og handlinger. For eksempel, da Bianca ble urolig og lagde lyder under måltidet, oversatte moren hennes at nå ville Bianca ha sin melk. Til spørsmål om hvordan hun kunne vite dette, svarte moren at Bianca vanligvis får melken innen de var kommet så langt i måltidet som nå, og at hun (moren) hadde glemt å gi henne det i dag. På det grunnlag at de begge (både moren og Bianca) kjenner rutinen (denne vedrørende måltidet i tillegg til mange andre), blir Biancas uttrykk tilskrevet betydning. Uttrykkene antas her å referere til noe ved rutinen, og blir dermed "*indexical expressions*" hvis betydning avhenger av "*background expectancies*". På denne måten blir det også ellers skapt en mulighet for å forstå hva det er Bianca "sier". "*This process of reading Bianca's expressions as indexical expressions was the foundation stone of communication with her*" (Goode 1994, 72).

Begrepet "*indexical expressions*" er hentet fra Garfinkel (Heritage 1984). Han mener at det å forstå språk ikke handler om å løse en kode bestående av etablerte termer og grammatikk som styrer setningsbygning.

Understanding language is not, in the first instance, a matter of understanding sentences but understanding *actions* – utterances – which are constructively interpreted in relation to their contexts. This involves viewing an utterance against a background of *who* said it, *where* and *when*, *what* was being accomplished by saying it in the light of what possible *considerations* and in virtue of what *motives* it was said. An utterance is thus the starting point for a complicated process of interpretive inference rather than something which can be treated as self-subsistently intelligible (Heritage 1984, 139-140).

Garfinkels poeng er at alle utlegninger bare kan forstås med referanse til det usagte og tatt-for-gitte, og på denne måten er forståelse avhengig av

hvilken kontekst utsagnene blir produsert i. Uttrykkene står ikke i et en-til-en forhold til det de refererer til, men peker (er indeksikale) hen mot en mening som bare kan sluttes på grunnlag av konteksten og det han kaller ”background expectancies”:

(..) the socially standardized and standardizing “seen but not noticed”, expected background features of everyday scenes. The member of society uses background expectancies as a scheme of interpretation. With their use actual appearances are to him recognizable and intelligible as appearances-of-familiar-events (Garfinkel 1987, 36).

Hva Bianca ”sier” er derfor forståelig for den som vet hvordan man skal ”høre” og som er villig til å gjøre det i den aktuelle situasjonen. For at kommunikasjonen skal fungere stilles man her som ellers overfor et krav om å utføre ”’contextualizing’ work by the hearer which is aimed at interpreting what is meant ” (Heritage 1984, 147).

Det er denne tilnærmingen jeg velger her, heller enn å gjøre vurderinger som fokuserer på beboernes formalspråklige ferdigheter. Jeg er interessert i å studere hvordan beboere og personale sammen får kommunikasjonen til å fungere der hvor dette innebærer en ekstra utfordring til dem begge.

Om å se etter signaler

Ofte må man være kjent for å fatte. I ”Who is Bobby?” påpeker Goode det som han kaller en ”ecological specificity of his competence.” Han forklarer dette slik:

Bobby’s competence did not travel well because it was limited to a particular cohort of intimates within a closed residential system (Goode 1992, 205)

Taylor og Bogdan (1998) fokuserer på relasjonene mellom (pleie)foreldre og deres alvorlig utviklingshemmede barn. De peker også på det som ”strangers cannot see”, og de henviser de til Goodes Biancaanalyse, og til at

Gubrium (..) reports how family members or caregivers of people diagnosed as having Alzheimer’s disease ”sharpen their perception so that whatever clues there are to the patient’s inner intentions can be captured”. (s 248)

Beboere med liten språkferdighet har en høy avhengighet av personalets evne til å tolke og begripe hva det er de vil si. Det følger at det er en fare for at personalet antar for snart, og at personalet kan komme til å tilskrive en mening som mer stemmer over ens med deres egne ønsker om det videre forløp enn med beboerens hensikt og mening (Grove *et al.* 1999).

Penny forteller at mange situasjoner forløper på et velkjent vis.

Det er mye det samme som skjer hver eneste dag. Jeg har tenkt at det meste ser vi jo i sammenheng. Vi ser det jo på kroppsspråket, men ofte mer av sammenhengen – jeg ser hva han vil oppnå, jeg vet hva han kommer til å si.

Hun har øye for stegene i rutinen og innrømmer: ”*Jeg tar meg ofte i å ha foregripen hva [det er] de vil*”.

En rettet oppmerksomhet synes likevel nødvendig for å kunne fange opp de tegn og signaler som presenteres. I intervjuer og samtaler har flere av personale kommentert om hvordan de skjønner hva det er en beboer vil. De rapporterer at de ”*ser det på øynene hennes*” eller på kroppsspråket, og at det kan handle om tonefallet i lyder som kommer.

[Pernille forteller om Brita at] (..) du kan høre hvis Brita sitter og drømmer omtrent, så kan du høre en type lyd, sant. Irritert, så har hun andre lyder igjen. Veltilpass – så har hun noen andre lyder. Det der er sånn som man har lært seg til [å forstå].

Godt kjennskap er da en del av grunnlaget for muligheten til å forstå. Paolo sier det slik:

[D]et er de tingene som er hans verden, da må du liksom kjenne den personen - hva er den personens interesser, hva er det han liker, hva er det han ikke liker .. ja du må ha jobbet med han en del.

Vilde sier at hun noen ganger får med seg hva en beboer sier ved å se på beboerens øyne og hender, for på den måten å se etter om det kommer antydning til retning mot det hun/han vil si noe om. Petter forteller at han i noen grad skjønner ordene som uttales, men at han må legge til kunnskap om hva personen vanligvis sier og gjør, og så prøve å se det hele i en sammenheng med den aktuelle konteksten for å være mer sikker på hva det

er det er tale om. Igjen: oppfatning av konteksten er sentral for forståelsen av det som sies.

Kontekstens betydning

Det er ikke vanskelig å skjønne hva Bjørn vil når han kommer med jakken på framdeles og mimer (hånden i pinsettgrep og han vrir handlededet) at han dreier en nøkkel: han vil ha hjelp til å låse opp døren sin. Andre henvendelser eller spørsmål kan være vanskeligere å fatte. Det kan skyldes, som Pernille beklager, at *”Bente har så lite språk...og vi kan så få tegn.”* Når personale ikke har del i den måten beboerne kan kommunisere på, er det selvsagt et problem.

Anstrengelser som beboere gjør, kan både fremme og utfordre kommunikasjonen. Petra bemerker at:

Bjarte er så oppfinnsom... bruker 10 forskjellige måter å gjøre seg forstått på. Sånn er det ikke med Bente, henne må du forstå med en gang.

Det er på enda en annen måte med Bertil, Pernille forteller: *”Bertil har et begrenset repertoar. Det går bare litt tid før en begynner å forstå gjentakelsene”*. Det synes som om hun kan ha rett i det, for selv om Vivi bare har vært her *”et par ganger”* virker det som om hun responderer til Bertils tilfredshet. Hvordan vet hun hva det er han sier? *”Han sier det så ofte. Første gang forsto jeg ikke, han tok meg i hånden og viste meg ute”*.

Når kommunikasjonsframstøt er vanskelig å forstå, er det til hjelp om personalet kjenner til hva det er beboeren er opptatt av, personens fokus eller dagsorden. En vikar som bare er i bofellesskapet en gang i mellom forklarte det slik:

I dag har Bjørn handlet, og så skal han på klubb. Da er det det han snakker om. Det er lettere om en er her ofte. Det ville være vanskeligere om vi bare var vikarer her. De gir seg ikke om jeg ikke forstår. Noen ganger må vi gå og hente noen andre til hjelp. Det er stor forskjell når de er her ofte og vet hva som foregår.

Man er selvsagt mer “stemt” til å oppfatte hva det er den andre sier om man vet hva det er som opptar ham. Oppmerksomhet på den andre og en viss åpenhet for å forstå synes også nødvendig om enn ikke alltid tilstrekkelig.

Jeg har spurt etter hjelp fra personale i situasjoner hvor jeg selv ikke klarte å forstå hva beboere sa til meg. En slik hendelse kan synliggjøre kontekst som nøkkelen til å skjønne hva det er tale om. Jeg skrev denne episoden i feltnotatene:

Det ligger en lue i stuen. Jeg spør Bertil hvem sin det er. ”*Bertil*” sier han. Jeg plukker den opp og ser at det står hans navn inni. ”*Bruker du den når det er sol da?*” ”*Ja*”. Så sier han noe mer som jeg ikke forstår. Jeg prøver å gjenta, men treffer ikke og må be Pia om hjelp. Bertil gjentar ordet til henne, men heller ikke hun forstår. Bertil løfter fingre til ene øyet og gjentar. Pia: ”*bilde. Skal du ta bilder? Skal du ha fotoapparat?*” Bertil blir noe hektisk og gjentar, men peker nå på Pia sine briller. Pia: ”*Å! Briller*”. Og nå forstår jeg: jo visst, solbriller, både hue og solbriller når det er sol. Bertil er tilfreds. Som typisk ved mange andre anledninger sier Bertil noe og fortsetter til det gjentas ordrett, han gir seg ikke ved at man bare svarer ”ja.”

Legg merke til hvordan mangelen på kontekst – Pia ble hentet inn i samtalen – kan ha vanskeliggjort hennes vei til forståelse. Legg også merke til hvordan Bertil stegvis øker sin innsats for å hjelpe henne ringe inn meningen med det han uttaler. Først sier han det, så gjentar han det han sier og legger til miming, og tilslutt gjentar han det igjen og støtter ved å peke på konkrete briller. Han ”ankrer” det han vil referere til i noe konkret for å støtte Pias mulighet til å fatte.

Ankring

Når Bjørn innleder til snakk ved å nevne navn, da tilbyr han også det jeg kaller *ankring*. Man må kjenne Bjørns uttale for å skjønne hvilke navn det er han nevner, eller at det i det hele tatt er navn han kommer med. Når Bjørn nevner flere navn, samtidig som han teller på fingrene, kan personalet ta det til å hentyde til en aktivitet (i fortid eller fremtid) der disse personene var eller skal være med. Navnet på stedet de skal til, eller aktiviteten de skal med til, kan være for vanskelig for Bjørn å si eller det kan ligge utenfor hans ordforråd. Navnene evner han å formidle til dem som er kjent med hans måte å si dem på. Ved å peke på ting eller steder, ved å ta på eller holde fram gjenstander, ved å nevne steder eller personer som ikke er tilstede, kan beboere dermed invitere personalet til å bruke sin kjennskap til en større kontekst og gripe ledetråden.

Bjarte bruker tegn og lyder som kan tas som stavelser fra ord. Han bygger ikke setninger, men kan tilby tegn og lyd i sammenheng ⁶⁵ (eller et par lyder sammen, eller et par tegn) Noen av tegnene han benytter er hans egne, andre er hans ”forkortelser” av formelt norsk tegnspråk. Han bidrar med ankring når han kommer med avisen, slår opp på programsidene, peker og sier ”*ti*”. Personalet svarer gjerne på slikt ved å si når det er et program kommer på som det er kjent at han liker å se. Samme slags respons får han om han peker på tavlen med bilder av personale, eller han peker i turnusboken på kontoret: personalet svarer i overensstemmelse med det de oppfatter spørsmålet eller initiativet gjelder ut i fra den avgrensning han tilbyr ved ankring i disse artefaktene. Bjarte sier ”*Ma*” og tilbyr med det første stavelse i en rekke ord: ”mandag”, ”mat”, ”mann”, og for eksempel forskjellige personalenavn som begynner med denne stavelsen. Ved å peke på avisen, menyen, personaltavlen/boken og kalenderen gir han personalet en begynnende avgrensning blant valgmulighetene. Dette er ankring. En forutsetning for å forstå henvendelsen i slike situasjoner er en hvis kjennskap til den aktuelle beboers hverdagsliv, bakgrunn, rutiner, interesser og/eller planer for den nærmeste framtid - og til hvilke personer som befolker situasjonene og historiene.

Beboere tilbyr også ankring i situasjoner hvor andre midler (for eksempel gjentakelse) slår feil. Det var det Bertil gjorde for å føre oss fram til ”solbriller”. Tilsvarende, en situasjon hvor Birgit og Pernille var i gang med å skrive handleliste, da gikk det slik:

Da det blir snakk om middagsmat, sier Birgit noe som Pernille ikke oppfatter. Pernille er tydelig: *Hva sier du nå?* og da peker Birgit på pastaglasset på kjøkkenbenken. Det avklares at spaghetti skal på listen.

Ankring er vanligvis tydelig og tilbudt. I noen situasjoner er godt kjennskap til den det gjelder en forutsetning for å kunne forstå at ting som bringes inn i situasjonen faktisk representerer ankring. Bård er en mann som verken bruker ord eller formelle tegn og som bruker lite lyd til kommunikasjon. Han hadde med seg en brusflaske og et glass da han kom og satte seg ved siden av meg i sofaen. Jeg oppdaget selv ikke at han hadde noen interesse for meg, men Pernille grep inn med en oversetting basert på

⁶⁵ Jeg har fått referert at han ’spurte når jeg kom igjen’ med å si: *Ma* + tegn for bok (hendene med håndflater sammen åpnes som en bok) + *ti*. Dette ble forstått som ’kortid (når) kommer han med notatboken?’

godt kjennskap til Bård. Hun visste at han bare kommer nær når det er noe han ønsker, og at han tidvis hadde problem med å få flasken åpnet. ”*Han vil ha hjelp til å åpne.*”

Slik godt kjennskap, men også den karakterisering som jeg var inne på i forrige kapittel, får betydning for hvordan kommunikasjonen håndteres, for hvorvidt initiativ anerkjennes, og for hvordan utsagn/initiativ tolkes.

Kryss-sjekking ved gjentakelse og kryss-sjekking med spørsmål

Noen ganger misforstår personalet, eller de fatter ikke hva beboeren sier. Jeg skal gi et eksempel. Bjarne har en tidsbryter (brannforebygging) koblet til kaffetrakteren sin. Da denne observasjonen ble gjort, lå tidsbryteren frakoblet på benken og kaffetrakteren hans var plugget i en vanlig kontakt. Pia var i Bjarnes leilighet for å hjelpe ham med å gjøre husarbeidet. Bjarne hadde satt på en kanne kaffe innen Pia og jeg ankom. På et tidspunkt arbeidet Pia i kjøkkenet og Bjarne, som gjorde rent et annet sted, kom forbi døren for å si noe. Mens han stod i døren, så han hen på kaffetrakteren på kjøkkenbenken.

Bjarne: Brenner det der borte ... med kaffien?

Pia: Renner? Den er rent ned.

Bjarne (lavt): Brenner det? .. Han slukker seg ikke selv.

Men Pia fanger ikke opp hva det er Bjarne er opptatt av. Han sier ikke mer, og går igjen. De fortsetter med hver sitt arbeid og snakker med hverandre fra ett rom til ett annet, inntil Bjarne igjen kikker inn på kjøkkenet og gjentar ”*han slukker seg ikke selv*”. Så gjør han noe med det, han tar kaffen på termokannen og slukker trakteren. Det ser ikke ut til at Pia registrerer at han er bekymret og hva han er bekymret for, og Bjarne løser selv sitt problem. Men selv om det altså viser seg at Pia misforsto hva det var Bjarne sa (og altså heller ikke fikk med seg hans korrigerings), ser vi innslag av en måte personale benytter for å forstå hva det er beboerne sier: hun kryssjekker hva hun har forstått av kommunikasjonsutspillet (brenner/renner).

Gjentakelse av det man oppfatter at beboeren sier er en hyppig brukt måte for å sikre seg at en har forstått. Når for eksempel noen hjelper Bjørn på badet om morgenen, kan jeg høre at han oftest er pratsom. Jeg har vanskelig for å få med meg hva det er han sier, men Gunn snapper opp

hans initiativ og prater med. Bjørn lager en lyd (noen ganger støttet av tegn) og Gunn gjentar signalordet og samtaler ut fra det.

Denne vekslingen er velkjent for beboerne. Da Per ikke forsto Bertil, bidro Bertil med initiativ til at framgangsmåten kom i bruk. Bertil spurte først: "*Hjem nå?*" og Per svarte: "*Ja, jeg skal hjem nå.*" Bertil sa noe mer, men da svarte Per: "*Nå forstår jeg ikke...*" Bertil gjentok da første ledd av det han ville si, og ventet til Per gjentok noe av det. De to hadde oppmerksomheten tydelig rettet mot hverandre. Bertil gjentok neste ledd som Per også gjentok en del av, og slik fortsatte de til Bertil var fornøyd med at Per hadde fått det med seg.

Stort sett er kryss-sjekking ved gjentakelse noe personalet gjør uten at dette er formulert ut som en felles arbeidsmåte. Det er bare i Brovegen jeg har sett at det er en formulert og vedtatt måte for personalet å delta i kommunikasjonen på. Pernille gjorde meg oppmerksom på instruksjonen om hvordan man skulle samhandle med Birgit:

Vi snakker litt om at alt er nytt og litt om beboerne. På mitt spørsmål om alle har verbalspråk, forteller Pernille om Birgit at "*hun er sein*", og hun tilføyer "*vi skal gjenta for henne, da vet hun hva vi har forstått*". Dette er interessant og i tråd med en måte å gjøre ting på som jeg jo har destillert ut andre steder - her er det første gang jeg har hørt det formulert som strategi. Jeg sier det og spør hvor denne ideen kommer fra. Pernille henviser til en mappe på hyllen hvor har miljøterapeuten (vernepleier) har skrevet: "*Når vi er sammen med Birgit er det viktig at vi tar hensyn til hennes funksjonsnivå og hennes hjelpebehov. Med dette menes at vi må tilpasse vår adferd og medvirkning i forhold til det hun selv mestrer. Det virker som om Birgit har relativ høy mestringsgrad på flere områder, og det er da viktig at vi stimulerer til å ivareta dette. Her er det da særlig viktig at vi er avventende og lar henne finne ut av ting selv, før vi går inn med råd/veiledning (...). Birgit har et velutviklet ordforråd og en god språkforståelse. Hun har imidlertid problemer i forhold til uttale. Det er i denne sammenheng særlig viktig at vi lytter aktivt til henne og er konsentrert om situasjonen vi befinner oss i. Gir vi Birgit nok tid til å formulere ord og snakke ferdig, vil vi lettere kunne forstå hva hun kommuniserer. For å vise at vi har forstått henne kan vi bekrefte det hun har sagt ved å gjenta sentrale ord (må vurderes fra situasjon til situasjon)*".

Kryss-sjekkingen har også karakter av tilbakemelding ("*feed back*") til den som prøver å si noe.

Noen ganger endres denne måten å melde tilbake på, enten ved tonefall eller formulering, til å bli spørsmål: kryss-sjekking med spørsmål. Bruken av spørsmål i samtaler har problematiske sider, men er langt fra uvanlig. Borisoff og Purdy (1991) siterer Bolton:

[W]e often rely on questions excessively and we use them poorly. Questions usually focus on the intent, perspectives and concerns of the listener rather than on the speaker's orientation (s50).

Når dette skjer, overtar dermed den som stiller spørsmålene initiativet i kommunikasjonen. Skiftet mht hvem som fører an i den videre samtale får følger. Når spørsmålstilleren blir den aktive part i kommunikasjonen, tvinges partneren i samtalen til å bli reaktiv, til å bli den som skal bidra med respons. Selv ved aktive forsøk på gjenvinning kan samtaleinitiativet gå tapt. En samtale forløp for eksempel slik:

Bjarte: *Ba* [og gjør sparke bevegelse]

Perly: *Fotball?*

Bjarte: *Ja. Bi.*

Perly: *I byen?*

Bjarte: *Bi.*

Perly: *Er det bussen du snakker om?*

Bjarte: *Ja.*

Perly: [fotball lagets navn], *er de så gode da?*

Bjarte: *Ja.*

(Perly vender oppmerksomheten bort fra Bjarte og mot en av kollegene og prater om noe annet, Bjarte snapper opp og fortsetter:)

Bjarte: *Ba.*

Perly: (delvis til kollegaen) *Ja, av og til er barna mine her om morgen.*

Bjarte: *Ma.*

Perly: *Ja, da kommer mannen min innom med de.*

(Igjen vender Perly oppmerksomheten bort fra Bjarte og prater med kollegaen, men Bjarte han tar fatt igjen:)

Bjarte: *Ba.*

Perly: *Barn? Er det barn?*

Bjarte: *Ti.*

Perly: *Er det bussen du snakker om fortsatt?*

Bjarte gikk og pratet med noen andre.

Det første utsagnet fra Bjarte er en kombinasjon av lyd og tegn. Perly kvitterer, men i et spørrende tonefall (i motsetning til en konstaterende

kvittering) på det hun oppfatter. Med det understrekes usikkerheten. Bjarte kvitterer på at hun har forstått, og fortsetter ("ja, bi"). Igjen spør Perly ("byen?"), men treffer ikke. Bjarte gjentar ("bi") og Perly responderer med et nytt spørsmål ("Er det bussen...?"). Denne gangen kan Bjarte bekrefte ved å svare "ja" (bussen = rutebilen). Men initiativet er nå overtatt av Perly som bringer fokus over på fotball laget ("er de så gode da?") Det svarer Bjarte på, men Perly tar heller opp samtale med en kollega enn å snakke mer med Bjarte. Han vil fortsatt prate og legger inn i deres samtale. Nå kvitterer Perly og fyller ut (ba[rm]/barna mine). Bjarte følger opp og Perly forstår (ma[nn]/mannen min). Men Bjarte utelukkes fra samtalen igjen. Da han så heller prøver å komme tilbake til det han begynte med ("ba" var da "fotball"), følger Perly opp med å stille spørsmål uten å treffe/fatte. Ved å formulere seg i spørsmålsstillinger, blir det å etablere mening avhengig av Perlys ferdighet og flaks mht hvilke spørsmål hun stiller. I denne situasjonen gav opp Bjarte med henne og forlot situasjonen.

Mekanismen bak skifte fra aktiv lytting til spørsmålsstilling kan vel handle om tålmodighet og om styring av kommunikasjonen.

As speakers we have a "missionary zeal", an often less than conscious desire to propagate our ideas in the mind of the other. We want to express our own points of view. When our communication role changes from speaker to listener we find it difficult to stop imposing our own ideas long enough to listen. (Borisoff & Purdy 1991, 24-25)

Dette kan illustreres med en historie jeg fikk høre som kommentar til et tidlig utkast til dette kapitlet:

Den døvblinde kvinnen lå til sengs med influensa og læreren fra voksenopplæringen kom på besøk. Da kvinnen ble klar over hvem som var kommet, ble hun aktiv med gester og egne tegn. Læreren oppfattet at hun hadde noe å fortelle, men forstod ikke hva det gjaldt. Kvinnen tok fatt i en kulepenn fra nattbordet, tok den ned gjennom halslinningen på nattkjolen og opp i armhulen. Læreren svarte med tegn "syk" og "bedre nå", og kvinnen roet seg. Kvinnen hadde tidligere fortalt det samme til en annen av personalet som oppfattet at "noen har tatt temperaturen" på henne, og kvittert med å gjenta det. Da fortsatte samtalen, mens lærerens overfortolkning og snakk stoppet samtalen. Med døvblinde er det viktig å utveksle tegn, ellers mister du rytmen. (Døvblindekonsulent Lone Folkestad, privat kommunikasjon).

Læreren snakket i stedet for å kvittere eller kryss-sjekke med gjentakelse, og da stoppet samtalen. Responsen hvor læreren legger til "[du er] bedre nå" lukket for kvinnens fortelling ved å gå videre enn hennes initiativ. Personalmedlemmet, gav en kvitteringen i form av gjentakelse. Dermed fikk kvinnen informasjon om hva personen hadde forstått, og ble en utveksling som opprettholdt "rytmen" - en bekreftelse uten å overta initiativet.

Borisoff og Purdy (1991, 44-45) påpeker at et klima preget av at en er i forsvar, skaper vansker med å konsentrere seg på hva den andre sier. En slik forsvarsholdning skapes ifølge forfatterne av at man søker å kontrollere samtalen eller situasjonen, at man opptre strategisk eller har skjulte motiver, eller av at man vil unngå å bli involvert. Situasjonen mellom Bjarte og Perly kan muligvis også fortolkes slik, som manglende vilje hos Perly til å involvere seg med Bjarte akkurat i situasjonen. Perly vil heller snakke med kollegaen, "forsvarer" seg mot Bjartes fortsatte framstøt, og kommunikasjonen mellom dem bryter sammen.

Poenget er først og fremst at spørsmålsformulering, i motsetning til gjentakelse, lett overtar styring og flytter initiativ i samhandlingen. Kryss-sjekking med gjentakelse fungerer som tilbakemelding til beboeren om hva det er man har forstått, uten at initiativet overtas fra den som har noe å si.

Oversetting

Noen ganger slutter samtaler fordi personalet ikke makter å forstå hva beboeren ønsker å si. Det skjedde da Bjørn bare pekte på Pia (hun svarte: "Meg?") og pekte ut (Pia: "Ute?"), det ble likevel ingen videre samtale av det. (Pia brukte - ved tonefallet - kryss-sjekking med spørsmål, men Bjørn gav seg ikke til å svare.) I flere slike situasjoner har jeg observert at andre intervensjoner med *oversettelse*. Et eksempel kan illustrere dette. Bjørn viste en dag tegnet som vanligvis betyr "fest" – og som med en videre slutning forstås også som "fødselsdag", men den han sa det til forstod ikke hva det gjaldt. Paulo, som overhørte samtalen, kom til og innskjøt at Bjørns mor hadde hatt fødselsdag på søndag og kunne ikke komme på besøk den helgen. Innskuddet fungerer som en oversettelse, og en slik oversettelse krever bakgrunnskjennskap. Paulo sier:

Av og til sier Bjørn bare sånn [viser et tegn og sier:] "bursdag". Jeg visste at moren hans hadde bursdag på søndag, fordi jeg hadde snakket med henne. Hun skulle komme hit, men hun klarte ikke å komme fordi

hun skulle til et pensjonistmøte på mandag. Han vil forklare det [viser igjen tegnet], så for å gjøre enkelt for personale sier jeg at moren hadde bursdag.... og han sier ”ja ja”, han bekrefter. Du kan si at jeg hadde informasjon fra før for å kunne gjette det.

Paolo la merke til usikkerheten hos personalet, og/eller frustrasjonen hos Bjørn, og grep inn med oversettelsen. Andre ganger skjer det samme ved at et personale oversetter et nøkkelord, en frase eller angir temaet, slik at den som står i samtalen med beboeren kan fortsette ut fra det. Det skjer også at personale påkaller hjelp fra kolleger til slik oversettelse i situasjoner der de ikke selv makter å forstå. Arbeidet som innebærer ”kontekstualisering” og forsøk på tolkning, er vanskeligere når man har lite å gå ut ifra. Oversetting ser, på den ene siden, ut til å kreve større bakgrunnskunnskap for at oversetteren skal kunne oppfatte den aktuelle konteksten. Og, på den annen side, allerede en begrenset oversetting (et ord/frase) kan minne den som får slik hjelp på den bakgrunnskunnskapen hun/han selv har.

I bunn og grunn handler det om at man finner grunn til å tilskrive beboerne intensjon – ellers har det jo ingen mening i å søke å forstå intensjonene, eller å se hendelser som kommunikative utspill. Goode (1994) beskriver en situasjon hvor Bianca begynner å være urolig og virre med hodet. Sammen med foreldrene diskuterer han hva det kan være at Bianca nå vil. Til slutt kommenterer faren, Joe: ”*I don't know now, but we'll figure it out if she keeps it up*” (s61). Foreldrene beskriver dette som ”gjetteleker”, og får med det fram hvor problematisk kommunikasjon med Bianca er. Et tilleggsproblem for personalet i bofellesskapene er det periodiske i deres tilstedeværelse – de går i turnus. Mens Biancas foreldre har vedvarende kontakt med henne og har hatt det hele hennes liv, har personalet ikke slik langvarig og intim kontaktbakgrunn.

Interessen som noen av personalet viser for den enkelte beboer reduserer behovet for oversetting i kommunikasjon mellom disse personale og beboere. Samtidig øker dette personalets evne til å bidra med oversetting til kolleger eller andre beboere.⁶⁶ Likevel er det altså ofte slik som Paolo sier: ”*Du må gjette*”. Slik ”gjetting” baserer seg på det

⁶⁶ En observasjon fra Gamlevegen bofellesskap ble notert slik: Senere henvender han seg til Birgit i stuen og peker på armen. Birgit sier til Petra: *Nå forstår jeg ikke hva han sier...han peker på armen sin.* Petra: *Klokken hans er ødelagt.* Brage: *øølatt..* Birgit til Petra igjen: *Å, er den ødelagt? Knust eller?*, og til Brage: *Da må du kjøpe en ny en. Det er dyrt det.*

personalet vet har skjedd, som nok skal skje, og på en oppmerksomhet om detaljer i selve situasjonen. Man må slutte seg til hva meldingen er.

The process of inferencing involves the activation of prior knowledge, as well as feelings and attitudes influenced by the participants and the context in which they operate. (...) As the amount of explicitly encoded information goes down, the level of inference must increase (Grove *et al.* 1999, 194)

Tidvis bruker Bjarte det samme tegnet for å indikere forskjellige ting. Det tegnet han bruker for ”jakke” kan Paolo forstå når Bjarte skal ut. Men Bjarte bruker også det samme tegnet for å si ”skole”. Det er det lettere å forstå den dagen Bjarte skal på voksenopplæringen etter arbeid, enn det er om han tar dette opp på helt andre dager hvor konteksten dermed kan være uklar.⁶⁷

En kort historie fra en times tid i fellesrommet

Selv om konteksten i og for seg skulle være tydelig skjer det misforståelser og ignorering. En kort historie kan illustrere dette:

I stuen sitter Bertil. Han sitter langt oftere her enn i sin egen leilighet. Bertil er en liten mann, men han lager noen ganger store bølger. Tidligere har det vært ”opplegg” for hvordan man skulle takle uønsket adferd hos han, men nå er man innstilt på å tolerere mer og ikke tilspisse situasjoner unødig. Bertil krever mye oppmerksomhet fra personale, og han liker ikke å bli utelatt ved at andre snakker seg i mellom. I dag har han hentet inn kassetter fra sin egen leilighet og spilt musikken i fellesen, både før og etter middagsmåltidet. Da Pia på et tidspunkt hadde fått nok og fikk han til å ta kassetene med inn til seg selv og spille der, tok det 10 minutter før han kom tilbake og spurte henne ”*komme du!?*” Paulo har også tidligere samme kvelden på et tidspunkt vært utvetydig avvisende fordi han skulle gå og hjelpe noen andre i deres leilighet.

Denne kvelden sitter Pia og Paolo og skriver handleliste over matvarer som må kjøpes for den kommende uken. De tar utgangspunkt i menyen som de har satt opp, og de har sett etter hva som finnes i matboden og fryseren. En gang i mellom sjekker Paolo i skap og skuffer på kjøkkenet for hvordan beholdningen er av varer de er kommet i tanker om. Pia fører

⁶⁷ Jfr det vikaren trakk fram om Bjørns gjøremål og sannsynlige samtaleemner: ”*Da er det det han snakker om*”

listen etter hvert som de blir enige om hva som trengs. De sitter ved spisebordet mellom kjøkken- og stuedelen i fellesarealet knyttet til bofellesskapet i Dalevegen. Pia og Paolo drøfter handlelisten uten å involvere andre. Da Bertil hører forslaget om kaffe, springer han til bordet og samstemmer "*kaffi, kaffi, kaffi!*". Ingen av de to svarer han, og han setter seg i sofaen igjen. Fra sin plass der har han oppmerksomheten tydelig rettet mot det som foregår ved spisebordet. Da diskusjonen mellom Pia og Paolo kommer til å handle om pålegg, springer han til igjen og sier: "*Fiss, fiss*". Paolo ser på han og avviser han med at "*Vi har fisk ute i fryseren*". Igjen er det ikke annet å gjøre for Bertil enn å sette seg. Litt lenger ut i drøftingene om handlelisten, foreslår Paolo for Pia at de kan kjøpe "*makrell i boks. Bjørn, Bodil og Bertil liker det.*" Det skrives på listen som etter hvert blir gjort ferdig uten at Bertil blander seg mer i diskusjonen.

Noe senere hjelper Pia Bertil med å lage seg kveldsmat. Da hun spør hva han vil ha på brødet, svarer han "*fiss*". Pia undrer seg: "*Skal du ha fisk nå?*" Paolo har oppfattet hva det er Bertil vil, og oversetter: "*Vi har sånn makrell i tomat*". "*Det kan du få*", sier Pia. "*Fiss no!*" forlanger Bertil. Pia svarer: "[Jeg] *har forstått . Du skal få det.*"

Hindringer for at Bertil skal bli hørt

Bertils innspill var et hensiktsmessig innspill til beslutninger om hva slags pålegg som skulle føres på handlelisten. Det er tydelig, når vi ser på fortsettelsen i historien: Paolo vet at makrell i tomat er blant Bertils favorittpålegg. Paolo begrunner nettopp innkjøpsforslaget med dette argumentet. Vi ser også at Pia ikke husker, eller kobler Paulos opplysning, til Bertils konkrete ønske om pålegg på kveldsmaten, men at Paolo da kan oversette til henne. Det kommer til syne en slående forskjell på bare å høre og det å lytte, for senere viser Paolo at han forstår hva "*fiss*" betyr som pålegg. Han protesterte på min gjengiving av Bertils uttale da (dagen etter handlelisteepisoden) jeg spurte han om hva Bertil mener når han sier "*fiss*". "*Fiss?*" undres Paolo, "*Han sier fisk ordentlig.*" Gunn protesterte ikke på måten jeg siterte Bertil da jeg spurte henne om det samme. Begge svarte at det betyr "*Fisk. Han vil ha, eller vi skal ha, fisk til middag.*" Jeg spurte hva det kan bety i samband med et brødmåltid, og begge svarte "*Makrell i tomat, sardiner eller slikt.*" Det er altså ikke grunn til å tro at denne forståelsen var noe Paolo lærte/oppdaget for første gang gjennom

utvekslingen omkring handlelisten. Snarere er det felles kunnskap blant dem som kjenner Bertil godt.

Flere forhold kan ha vært til hinder for personalets beredskap til å lytte og forstå. En deling mellom *dem* og *oss* gjør seg gjeldende – Paolo arbeider her mens Bertil bor her. Det ser ut til at handlelisten er noe som ligger til dem som arbeider her. Dette var en jobb for Pia og Paulo. At han hørte, men ikke anerkjente Bertils forslag, kan ha sammenheng med at Paolo var opptatt med sitt, og at han verken ventet eller forventet innspill fra Bertil. Hans svar om at fisk fantes i frysen kan tolkes som en kvittering på at han så at Bertil var der, samtidig som den manglende lydhørhet kan skyldes at Bertil ikke skulle være med i arbeidet som pågikk. Personalet har praktisk arbeid å ivareta og *andre* arbeidsoppgaver vis a vis beboerne, slik later situasjonsdefinisjonen til å være. Det kan også tenkes at *tid* var en faktor i det hele, praktisk arbeidspress (eller vaner skapt av en generell opplevelse av arbeidspress) kommer i veien for lydhørhet.⁶⁸

Åpninger for at beboerne skal bli hørt

Paulo kommer fra et land langt fra Norden. Han har lært seg å snakke norsk godt, og han har arbeidet i Dalevegen en tid. *“Jeg er trygg på beboerne, og de er trygg på meg. Vi kjenner hverandre”*, sier han. Det at Paolo protesterte på min måte å sitere Bertil (*“Fiss”*) fikk meg til å tenke på min egen opplevelse som student i Danmark. Min bestilling av *“Grøn Tuborg”* i lokale butikker resulterte mer enn en gang i at jeg fikk *“grape tonic”*, mineralvann i stedet for øl. Men det skjedde aldri hos den lokale bakeren. Jeg undret over det, inntil jeg oppdaget at damen hos bakeren opprinnelig var polsk. For henne var min *”dansk”* kanskje ikke verre enn de andres. Det er tenkelig at Paulo har en slik lavere terskel for å oppfatte hva beboere sier. Jeg har ofte hørt ham oversette til andre blant personale i situasjoner der de ikke har fått med seg hva en beboer sier. På den annen

⁶⁸ Presset på personalet er så stort at avdelingslederen (etter at saken var drøftet på personalmøte) har sendt brev til kommunen om arbeidssituasjonen. De opplever at de er for få til å klare de oppgaver som nærmest venter på innsats. *“De ansatte ved [stedsnavn] har i lengre tid følt frustrasjon i forhold til arbeidsforholdene i bofellesskapet. Frustrasjonen går på at man føler og mener at man ikke får gjort jobben på en god og tilfredsstillende måte. Årsaken til dette mener man ligger i det faktum at rammevilkårene ikke samsvarer med kravene som egentlig stilles til den enkelte arbeidstaker. Resultatet blir at beboerne ikke får den hjelp og støtte de har krav på.”*

side, i den perioden jeg har vært i Dalevegen har Paolo vært hyppigere på arbeid enn de fleste andre. Betydningen av kontekstuell kunnskap kan være det som gjør seg gjeldende.

Det kan også være at Paolos oppfatning om å kjenne, og være kjent av, beboerne er clouet. Det vil ha avgjørende betydning for hvordan han ser på og samhandler med beboerne om han har lært seg å forstå hva det er de sier (jf Goode 1992; Traustadottir & Taylor 1998). Dette kan være et tilfelle av det Bogdan og Taylor søker å fange inn med en *sociology of acceptance*. De fastslår at:

Typical people who are in caring relationships with people who are different de-emphasize the negative aspects of the person and stress the positive (Bogdan & Taylor 1987, 39).

Det er mulig å oppfatte Paulos protest på denne måten. Dette at “*caring relationships*” ikke bare dreier seg om familiemedlemmer og nære venner, men også om personale, kan ha å gjøre med en forandring i krav og vilkår knyttet til omsorgssystemene, mener Bogdan og Taylor.

Increasingly some human service workers, specifically many who work in community-based residential programs, are expected to form meaningful ties with their clients, challenging old definitions of human service professionals in terms of “affective neutrality”(..). In some branches of human services, accepting relationships may be replacing detached objectivity as the norm of practice (Bogdan & Taylor 1987, 37).

Selv om dette kanskje ikke er typisk for praksis i all alminnelighet, kan det karakterisere praksis til noe personale, i alle fall i en del av tiden.

Platespilling – snakk i stedet for kommunikasjon

Noen ganger kan man legge merke til en heller rutinisert form for samtaleforløp mellom personale og beboere. Det jeg kaller *platespilling* er et vanemessig spill hvor ”jeg sier – du sier” følger et mønster som begge kjenner vel. Det er mye på samme måten som når man kjenner tekstene og rekkefølgen av sangene på en gammel plate og synger med. Det tilføres ikke noe nytt og få feil begås, spillets gang er velkjent og innarbeidet. Bertil snakker, for eksempel, om sitt arbeid. Slikt kan være initiert av han, og de kan være initiert av personalet som spør om arbeidet. Praten (og altså

”platen”) går da slik:

Bertil: Lillebå

personale: Du liker jo å kjøre trillebåre og arbeide med ved.

Bertil: Motosa

personale: Har du brukt motorsag?!

Bertil: Mannen, haha. Sol, sol.

personale: Ja (nei), det har (ikke) vært fint vær ute i dag.

Bertil: Fint og grønt.

personale: [årstidsavhengig respons mht trærne ute].

Et del av utgangspunktet for slikt er det som Pia i Gamlevegen sier om Brage: ”.. *det er begrensede tema han snakker om – det er det som gjør at vi kan ta det så godt.*” Flere beboere sier lite, mens det de sier, sier de ofte – utsagn går igjen. Noen har en gjentatt historie å fortelle, personalets medspill i slike fortellingsforløp er ofte da også blitt tilnærmesvis ”standardisert”. Slike utvekslinger fører i seg selv egentlig ingen steder – selv om deltakerne syns å være enige om tema og altså deltar i utvekslingen.

Likevel, platespilling kan ha sin misjon for beboere. Bertil bruker platespilling effektivt til å fange inn personalet. Han plasserer seg i sofaen i fellesen og fanger personalet i samtaler ved å starte med platespilling. Ikke sjelden bryter han inn i samtaler mellom andre ved å kreve oppmerksomhet for sitt ”jeg sier” og ved tydelig å kreve at ”du sier”. På denne måten spiller platespilling en sosial rolle, den skaffer ham oppmerksomhet og kan skape utgangspunkt for videre interaksjon. Bodil bruker også platespilling som en måte å spøke på. Hun sier det hun pleier å si, men venter ikke på at medspillet som ”hører til” skal nå å komme (*”Ondt i beina og trøtt.” [”Du får gå inn til deg selv og hvile litt da.”] ”Må hvile litt nå (hehe).”*). Spøken inneholder invitasjon til videre snakk.

Begge disse beboerne bruker platespilling for å slippe unna samtaletema de av ulike grunner ikke ønsker å gå inn på. I den grad de kan avspore personalet til å ta del i platespilling kan de gjenerobre kontroll i situasjoner som ellers er avslørende, pinlige eller plagsomme. Det kan for eksempel dreie seg om kritikk for noe de har gjort eller ikke har gjort etter avtale, eller om initiativ fra personalet om å komme i gang med noe de nå vil unngå å måtte ta fatt på. Fanger de inn personalet i platespilling i slike situasjoner kan det resultere i en avsporing, eller i det minste om en utsettelse.

I platespilling oppstår få misforståelser og få overraskelser, man kan betrakte det som interaksjon med lav involvering – et vanemessig spill. Personalets deltaking i og/eller initiering av slik utveksling synes tidvis som unødig, nedlatende eller til og med som nedverdiggende dersom det spilles opp til beste for et publikum. Det er slik som når Bernhard oppmuntres av personalet til, for eksempel, å begynne med en utlegning om en person fra hans fortid, og hvor han lokkes til å bli ”underholdende” i andres påhør. Eller han spores til å fortelle: ”*Gammel luring, han er en gammel luring, han Bernhard, sier jentene. Haha. Ha!*”⁶⁹

På den annen side, velvillig bruk av platespilling kan også ses. Med alderen er Bernhard blitt noe forvirret. Det å være sammen med han på andre måter enn å yte service og hjelp, det bare å sitte og snakke med han, kan kreve at personalet deltar i det jeg kaller platespilling. Til og med om personalet prøver å prate om andre ting, går han tilbake til ”de gamle sangene” om en han kjente som ble syk, om fargen på brorens gamle bil, osv. Å spille med ham da har en sosial funksjon. For det er ikke alltid hva som sies som er det viktige, uansett hva det snakkes om følger det selskap med samtalen. Platespilling kan i noen tilfeller være inngang til å komme i gang med en dialog, det vil si at platespilling kan fungere som en overgang til noe annet som er relevant i situasjonen.

En sammenfatning

Det slår meg at beboerne har tre hovedmuligheter i sin kommunikasjon med personalet. For det første kan de kommunisere *til* personalet - gi en beskjed i en eller annen form. Bjarne, for eksempel, henvendte seg slik: “*Gro, er du klar over at det ligger to bukser oppe som må fikses?*” Han melder en forventning om service til personalet. For det andre kan beboerne kommunisere *med* personale. Jeg oppfatter noen slike utvekslinger er repetitive, platespilling, men også da er beboer og personale overens om hva man kommuniserer om. Situasjoner hvor man ”snakker med”, kan være basert på initiativ både fra beboeren og fra personalet. For det tredje kan det noen ganger bli slik at om kommunikasjonen skal fortsette, må beboeren gå inn på det personalet har oppfattet at samtalen dreier seg om. Beboeren må ”snakke personalet *etter* munnen”. Petra bemerket at hun etter hvert har lagt merke til hvor lett man misforstår hva det er en beboer vil formidle. Da kan det skje, mener hun, at

⁶⁹ I flere slike situasjoner har det vært uklart for meg om folk da ler *med* eller *av* Bernhard.

beboeren må ta til takke med det misforståtte utgangspunktet til personalet om det skal bli noen samtale av det, *“mens det egentlig er noe annet de kunne ha lyst til å snakke om.”*

Beboere tar ulike initiativ til kommunikasjon med personalet. En blanding av ord og tegn kan være en måte å snakke til personale på, en måte som kan synliggjøre eller innebære en forventning om service. Initiativ kan gjerne føre både til samtaler og til platespilling (som også kan være initiert av personalet, og som da altså er medspilling fra beboerens side). En strategi for å bli forstått med sin henvendelse er ankring. Det er dette Bjarte bruker når han peker ut programsiden i avisen eller bilder av personale på tavlen som akkompagnement til sine spørrende lyder. Og det er det samme Bjarne gjør når han har med seg et gammelt menighetsblad og forteller om turen i går, da kan man forstå hvem han har vært på tur med (og som han gjerne omtaler som *“de du vet”*). Bjarte og Bjarne bidrar gjennom slik ankring til at personale kan bruke sin kjennskap til kontekst for å forstå hva det skal handle om.

Personalet kan *“høre”* beboeren og delta i samtaler, for eksempel ved oppfølging av det en beboer har sagt. Personalets utgangspunkt for deltakelse er en oppfatning om mening som baseres på beboerens initiativ og personalets eget kjennskap til konteksten. Andre ganger ser en mer vanemessig tilskrivning om mening som resulterer i at samhandlingen får preg av platespilling. Platespilling kan da være et uttrykk for at beboeren overhøres, de vanemessige utvekslingene fører ingen steds hen. Misforståing kan føre til overhøring dersom det ikke oppdages og korrigeres. Manglende kontekst kan ha en del av skylden for at beboeren ikke blir hørt, men vi ser også at personalet kan avvise beboerinitiativ. Noen ganger kan det syns som om tidsknapphet har noe med dette å gjøre, andre ganger kan det handle om at personale av andre grunner ikke ønsker kontakten.

Mange situasjoner er preget av usikkerhet. Å tildele en mening til det beboeren uttrykker, ved å ta utgangspunkt i karakterisering av beboeren og kjennskap til kontekst, er da en utvei . Noen oppfatter selv at dette er en utvei som er basert på godt kjennskap til personen. Situasjonsoppfatning og tolking bidrar til å håndtere usikkerheten og skape utgangspunkt for forsøksvis medspill i kommunikasjonen. En typisk strategi, som også beboere kan bidra til å få i bruk, er kryss-sjekking ved gjentakelse. Beboeren blir gjort oppmerksom på hva personale har oppfattet og kan

fortsette ut fra det. En variasjon av denne strategien er kryss-sjekking med spørsmål, men da gjør man samtalen avhengig av hvor dyktig eller heldig man er med sine spørsmål for å få avdekket meningen. Samtidig overtar man med denne strategien initiativet i bestrebelsene for en avklaring. Der gjentakelsen gir den andre anledning til å styre videre ut fra hva en har oppfattet, tar spørsmålsstilleren over initiativet, ansvaret og føringen.

Sluttmerknader

In interpreting a message we naturally make sense of that message in terms of our own experience. This means each message understood is a creative process; it also implies that we are limited by our experience (Borisoff & Purdy 1991, 9).

Nå er det ikke bare i møte med de av beboerne som i liten grad bruker formalspråklige ferdigheter at personalets særlige tolkningsinnsats viser seg å være nødvendig. Bjarne, for eksempel, har et tilsynelatende stort ordforråd. Men det skal ikke så mange samtaler til med han før man aner at han langt fra alltid har begrep om ordene han sier så tydelig. Bjørnar, derimot, har på grunn av cerebral parese en uttale som er vanskelig å forstå, men han har god språkforståelse og et stort ordforråd. Og det kan være dem som sier ordene tydelig nok, men som likevel ikke formidler seg klart. Et utsagn på personalmøtet i Lien kan illustrere dette:

(..) Vidar hadde ikke villet skrive noe om det i rapporten. Petra påpekte at det hadde vært bedre om det stod noe, ”for Bo kommer gjerne og vil snakke, men han snakker litt sånn halvkvedet. Hadde det stått noe kunne jeg ha snakket med ham om det”.

Hun utdypet dette problemet i et intervju hvor hun var inne på hva en god miljøarbeider er:

Den dyktige snapper opp at dette er viktig for personen, og prøver å vikle det inn i en dialog som kan bli mer samhandlende. Selv om de kaster ut noe, så er det ikke akkurat det de mener. Den dyktige skjønner at de kan være inne på en annen ting som de har lyst til å formidle, men som er vanskelig. [Griper det som ligger bakom?] Ja, det blir jo kastet ut en del ting som ikke er direkte sånn som ordene er sagt ... Når du kjenner dem, så vet du at du må inn fordi at det er egentlig noe annet de mener. Dette er ikke noen jobb hvor du står ved samlebåndet og bare putter ned i (haha). Skal du gjøre en god jobb her,

kan du ikke gå og tenke på alt du skal gjøre når du kommer hjem – du er nødt til å være 100% konsentrert.

Vår innsats for å forstå det som blir sagt preges også av hvem vi samhandler med, hvilken sosial sammenheng det er tale om, hvor samtalen foregår. Rollen vi spiller i sammenhengen er særlig betydningsfull (Borisoff & Purdy 1991, 27). Konstruksjoner av beboerne, som kommer til uttrykk i både i lokal karakterisering (kap 6) og i deres status som beboere i bofellesskap, og det asymmetriske forholdet mellom personale og beboere spiller da inn. Og som eksemplet med Bianca viser, må det foreligge en tro på at personen med utviklingshemning har noe å si for at noen skal anstrenge seg med å finne ut hva det er.

På flere vis er mange av beboene avhengige av personalet, også mht kommunikasjon. Som Furehøed (1997) observerer: *"Här finns stora åtbörder som knappast kan mistolkas av någon och små tecken som bara den mest observante uppfattar och förstår"* (s118). Bartlett og Bunning (1997) viser at det især i ustrukturerte samtalesammenhenger kan registreres et misforhold mellom språket personale bruker og beboernes språkferdigheter. De bekymrer seg for at tidens diskurs om og i tjenestene, med fokuset på det "normale" og "vanlige", kan føre til for store forventninger til beboernes kommunikasjonsferdigheter.

I dette kapitlet har fokuset vært rettet på det at personalet skal forstå hva beboere "sier". Godt kjennskap til den enkelte persons historie og hverdag har stor betydning for at personalet skal klare å forstå meninger i uttrykk beboere kommer med. Dette kan problematiseres i lys av det periodiske i personalets kontakt med personene som er beboere. De fleste turnusplaner lister opp mange navn på personale i små stillingsbrøker som følgelig ikke er innom så ofte. I en "vaktplanbok" jeg så var det i tillegg slik at det var en eller flere endringer i den oppsatte turnus på hver eneste dag i de fire måneder boken rommet. Da er det trolig som Pernille sier: *"De blir veldig avhengig av oss, vi som forstår."* Mange steder finns det permer med tegn-"ordlister" som skal hjelpe vikarer og nytt personale *"hvis det skulle bli utskiftninger, eller vi som forstår forsvinner"*, som Petra uttrykte det. Og Pernille tror nok at: *"de kommer alltid til å ha det sånn, at det er gjennomtrekk med folk som arbeider med de. Det må vi bare vedkjenne"*. Manglende kontinuitet på denne måten gjør det vanskeligere for beboere å bli forstått om de sier noe nytt. Nytt personale lærer å forstå som sies "til vanlig", det som finnes i ordlistene de får lese eller blir fortalt

gjennom oversetting. Det er en risiko for at platespilling erstatter kommunikasjon mellom beboere og personale som ikke når å bli så godt kjent med hverandre at de har bakgrunn for å oppdage annet. Men det er også en risiko for at kommunikasjonen med det erfarne personalet stivner som følge av karakterisering.

Asymmetri i kommunikasjonsferdigheter aktualiserer også makt i relasjonene. Noen av beboernes anstrengelser med å gjøre seg forstått kan også handle om motmakt. Motmakt er tema i neste kapitel.

[A]ny effort on the part of an individual (..) to call attention to his or her uniqueness is a form of resistance. (Croft 1999)

9 “.. ellers blir det protester.” - om beboernes styring og motmakt i relasjoner til personalet.

Personalet i Dalevegen har, i rapporten som de skriver, beskrevet en episode med Bodil på denne måten:

Har ferie denne uken. Vi bad henne inn til lunsj, men da hun kom inn i fellesen var hun både sur og sint. Kommanderte Bernhard til å flytte seg. Ble rasende da hun fikk beskjed om at hun ikke kunne oppføre seg sånn inne i fellesen. Hun hisset seg ytterligere opp, hun fikk derfor beskjed om å gå inn til seg selv. Pia gikk inn til henne etterpå for å se om hun hadde roet seg og om hun var klar til å gå på [butikkssenter]. Hun var fremdeles svært sint og begynte å kjefte høylytt, og Pia valgte bare å forlate hennes leilighet. Hun har derfor ikke vært på [butikkssenter], vi kunne ikke vente til hun hadde roet seg fordi Bernhard måtte kjøres til tannlegen.

Bodil hører dårlig, og hun oppfattes (jf. kap 7) som en ”vanskelig dame”. I situasjoner hvor det kommer til konflikt, finner personalet det ofte vanskelig å kommunisere med henne og få henne til å høre og forstå hva de sier til henne. Dersom Bodil går med på det, kan det brukes en ”Hørat” – et høreapparat med mikrofon og hodetelefon. Men Bodil er ikke alltid

begeistret for å bruke denne innretningen.⁷⁰ Hun kan lese, så det hender at personalet skriver på en blokk til henne mens de sitter og snakker sammen. Bodils egen versjon av hendelsene som personalet skrev rapport om er noe annerledes. I mine feltnotater står det:

Pia, Pernille og Paolo er inne på kontoret, de to første skal snart hjem, Paolo skal arbeide i kveld. Pernille skriver rapport på PC, de to andre ordner med vikar og pengesaker. Bodil og jeg sitter i sofaen slik at vi ser inn på kontoret. Før vi satte oss hadde Paolo hilst på henne på sin vei inn på kontoret, og hun hadde fortalt meg at de hadde spurt henne før i dag om hun var sur. *”Men det var ikke meg, det var de andre som gjorde det.”* Jeg spurte hva det var som var hendt. Bodil: *Jeg var ute et øyeblikk og da jeg kom inn igjen, da satt det noen og fikk mat her – Bernhard og Bjørn – og jeg fikk ikke noe. Det var ikke meg, det var noen andre som gjorde det. Jeg sier ikke mer om det. Jeg er så trøtt, ond i magen... kan ikke slappe av* (Ler og ler, det er glimt i øyet) *Pernille skrev på lappen om jeg var sur og sint eller noe, at jeg fikk gå inn til meg sjøl. Jeg ble så paff at jeg fikk ikke opp munnen. ..Nå hører hun Pernille at jeg sier det, men det var du som spurte. Du må ikke si noe. Nå ser du hva som foregår her på avdelingen!*

Det er ikke det at det finns to versjoner av historien, det er heller ikke noen av de to versjonene i seg selv, som er det interessante her.⁷¹ Det som vekket min interesse var et inntrykk av at personalet på kontoret smilte av (moret seg over) Bodils utlegning av situasjonen. Personalet sier ofte at Bodil er ”hissig” og ”vanskelig”. Det er gitt at hun har en utviklingshemning og et stort hørselstap. Jeg fikk inntrykk av at de her tilskrev henne den knapt så smarte ideen om at hun, der hun jo satt i stuen like ved kontoret, kunne fortelle meg sin historie uten at personalet hørte den. Dersom mitt inntrykk var korrekt, kan vi betrakte dette som at de bekreftet overfor seg selv at Bodil nok ikke vet bedre – at hun oppfører seg

⁷⁰ En episode til illustrasjon: Flere av beboerne skal på en ”klubb” i kirken en kveld. Det står i boken at de må være der presis. Pernille henvender seg til Bodil og spør om hun skal i kirken (viser også tegn/foldede hender). Bodil vifter det hele vekk. (..) Pernille henter ’Hørat’, Bodil bråker: *”Nå skal jeg ha den der på!”* Pernille forklarer at de som skal i kirken skal kjøres nå. Bodil blir arg og sier hun skal da ha kaffe og en røyk først. Pernille er tålmodig, rolig og forklarer at der er kaffe og vafler i kirken også. Bodil blir straks roligere. Hun tar hodetelefonen av.

⁷¹ Det er interessant at Bodil omtaler bofellesskapet som ’avdelingen’. Forholdet til hus og hjem var tema i kap4. Ordbruken kan være en tilspissing av Bodils protest. Det er protesten mer enn ordbruken som fokuseres her – se teksten videre om dette.

”utviklingshemmet”. Det later også til å være, som Goodley (2001) skriver, ”a tendency to assume incompetent behaviour on the part of people with ‘learning difficulties’”. Men da overses muligheten for at hun bare brukte meg som en resonansflate for å nå fram med sin klage uten igjen å risikere utvisning. I stedet for at situasjonen bekrefter personalets konstruksjon av Bodil, kan hennes valg av samtalepartner, tid og sted forstås som *motmakt*.

Personalets ambivalente forhold til makt (jf kap 6) har utgangspunkt i en instrumentell forståelse av makt - et intensjonelt maktbegrep. Ut fra en slik forståelse kommer vi snart til at personalet representerer overmakten, og at beboerne enten kan resignere og innordne seg (og beskrives utenfra i en offerrolle), eller yte motmakt og synliggjøres som aktører. Jeg ønsker å vise at beboerne ikke er passive og resignerte, men tvert i mot handlende subjekter. Men vi kan likevel ikke se bort fra strukturene som omgir personale og beboere. Omsorgsrelasjoner handler hele tiden om makt. Men makt er ikke en særlig form for relasjon, makt finns i alle slags relasjoner. Med det relasjonelle maktbegrepet får vi øye på både de handlende subjekt og de historiske maktstrukturer som gjelder (Franzén 2000). Relasjonen mellom personale og beboere er allerede i utgangspunktet en ujevn maktrelasjon. Ikke minst det at beboerne skal ha hjelp, enten de selv ber om det eller om de tilskrives hjelpebehovet, er utgangspunktet for ”klientrelasjonen” og den grunnleggende dikotomien som bofellesskapet er tuftet på. Men makten er ikke absolutt, maktforskjeller avhenger av sammenhenger. Beboerne kan yte medspill i samsvar med implisitte forventninger innen rammen av det institusjonaliserte hverdagslivet her, men også motstand eller krav ut fra egne ønsker. Det siste er risikabelt fordi det kan resultere i sanksjoner fordi det bryter mot forventningen til beboerrollen (klientrollen). ”I praktiken utformas klientrelationen som et taktiskt spel från båda sidor mellan dessa båda ytterligheter ” (Franzén 2000, 87). Det viktige i denne forståelsen av makt er at der det finns makt finns det også motstand. Noen er overlegne, andre i underlegenhet i relasjonen, men dette er relative tilstander som kan forandres gjennom motstand. Denne motstanden trenger ikke være åpenbar og synlig for å ha effekt, heller ikke må den være bevisst og aktiv – manglende interesse kan fungere som motstand.

Makt og motstand handler blant annet om ressurser, og ressurser er mer eller mindre bundet til bestemte sammenhenger. Med *motmakt* vil jeg

vide hva slags ressurser beboerne har og gjør bruk av som motstand i relasjonen til personalet i sammenhengen som bofellesskapet representerer.

Dette er muligheter som litteraturen på feltet også i stor grad overser. Hvor man har intervjuet personer med utviklingshemning er det flere forfattere som peker på at respondentene er forsiktige med å uttale seg på måter som kan tas som kritikk av personalet (se for eksempel Tøssebro 1990; Wyngaarden 1981). Tendensen til ”ja-siing” – det å svare ”ja” uavhengig av spørsmålets innhold (Folkestad 2000b; Sigelman *et al.* 1981) – er mye omtalt. Dette oppfattes å være uttrykk for ”*a general tendency to avoid responses that might be interpreted as negative, resistive, or rebellious*” (Matikka & Vesala 1997, 76).

I dette kapittelet skal jeg synliggjøre noen av de måter som beboerne bruker for å ta styring i situasjoner og hvordan de i situasjoner møter personalets makt med motmakt. Jeg vil vise fram hvordan beboerne ikke alltid tar på seg ”forpliktelsen” til å være medspillere til personalets mange initiativ og alminnelige styring. På denne måten viser beboerne seg som noe mer enn blott ”omsorgsmottakere”. Det er åpning for at beboerne er aktivt med på å prege relasjonene med personalet, og de influerer på personalets handlingsvalg og praksis.

Noen skandinaviske bemerkninger

Også i noen andre skandinaviske undersøkelser bemerker forfatterne dette fenomenet. Ringsby Jansson (2002) bruker ikke selv betegnelsen ”motmakt”, men i sine betraktninger om hvem som kontrollerer fellesarealet (träfflokalen) synliggjør hun likevel spillet om kontrollen der. Det er, i boformene hun undersøker, klart at personalet styrer og regulerer i lokalene som vi hos oss kaller ”fellesen”. En av hennes informanter sier det slik:

Det är personalen som bestämmer i träfflokalen och jag som bestämmer i min lägenhet. Det finns regler om att man måste uppföra sig och så får man inte vara arg därnere i lokalen. Då får man gå upp till sig. Är man sur och grinig får man gå in till sig. Sen får man inte röka eller dricka sprit där heller, det får man göra i sin egen lägenhet i så fall (s168).

Ringsby Jansson beskriver hvordan noen beboere søker å innlemme fellesen i sitt private område – gjøre den til en del av sitt hjem. Begrepet

hun anvender er ”territorialisering” (s169). Beboere etablerer og forsværer sin faste plass, og de setter inn eller glemmer private effekter i lokalet. Ved å annektere og forsvare dette som sitt territorium, overskrider de lokalets hensikt.⁷² I den forstand kan dette også forstås som uttrykk for motmakt. Videre beskriver hun hvordan beboerne markerer private grenser gjennom å holde sine dører stengte og låste, og hvordan de ikke alltid slipper personalet inn når de kommer – spesielt ikke om de ikke kommer nøyaktig til avtalt tid.

Mallander (1999) understreker motmaktspotensialet hos beboerne ved å påpeke at regel- og rutinebrudd som beboerne iverksatte kunne bli ”*störande innslag som försatte personalen i stress*” (s174). I bofellesskapene (*gruppbostederna*), som er hans andre arena for feltarbeid, legger Mallander merke til et uttrykk for motmakt i det han kaller ”motkontroll”. Eksemplet han gir er slik:

A (personal) och jag går mot dörren. ”-Går ni på rast nu?” undrar Åke.
”-Nej vi skall först gå till de andra lägenheterna, den vanliga runden”
säger A. ”-Skall vi gå till de andra lägenheterna?” säger jag förvånat
efteråt. ”Der är ju personal i alla.” ”-Det vara bara som jag sa”, svarar
A., ”Dom håller annars reda på allting, våra paustider och sånt” (s188).

Poenget er at beboernes oppmerksomhet på og kjennskap til turnus, og deres oversikt over personalets ”kommen og gåen”, får personalet til å føle seg kontrollert.

Sandvin *et al.* (1998) ser ”vegring” som den mest typiske motmaktsform: ”*en passiv motstand, eller at en aktivt unnlater å imøtekomme personalets anmodninger*” (s130). Personalet, skriver de, møter oftest slik motstand med overtalelse. Det er derfor vegring gjerne lykkes, fordi ”*det eksisterer også en klar uvilje fra personalets side mot å ta tvangsmidler i bruk*” (samme sted).

Hvordan skal vi forstå slike motmaktsuttrykk? Beboeres forsøk på å handle på tvers av forventninger, regler og rutiner risikerer å bli møtt med sanksjoner fra personalet. Hva kan motmaktsuttrykkene tjene til?

⁷² Det Ringsby Jansson gjør til sitt hovedpoeng i denne sammenhengen er at beboerne som prøver å territorialisere lokalet bidrar også til å utelukke andre. Det behandles som inntrengning om andre beboere prøve å ta plassen, og da blir det konflikt. Med et slikt fokus handler dette mer om relative maktforskjeller mellom beboere, og motmaktsfokusset går tapt.

Handlinger og vesen

Goffman ([1961] 1974) påpeker at de bånd som knytter individet til en sosial enhet både består av tilskyndelser (som får en til å føle samhörighet og emosjonell tilknytning) og av forpliktelser (fastlagte alternativ for handling). I den implisitte sosiale kontrakt ligger det også forutsetninger om deltakernes karakter – det at de er personer som både kan og skal oppfylle sine roller og forpliktelser. Så,

[h]vis man kan si, at enhver pakt implicerer en bred oppfattelse af den person, der er bundet av pagten, bliver næste spørgsmål, hvordan den enkelte tager sig af en sådan definition af ham selv. (s129)

Her finns flere tenklige svar. Deltakeren kan rive seg løs og ikke bry seg om forpliktelsene. Han/hun kan avvise tilskrivningens implikasjoner for hvordan han/hun skal se på seg selv, men likevel spille med. Og man kan akseptere tilskrivningene og bli den som andre ser en for å være. Men

[i] virkeligheden vil individet oftest opgive disse yderligheder. Han går ikke helt ind for alt, hva situationen indebærer for hans personlighed, og han lader en smule af denne oprørsånd skinne igennem, selv om han opfylder sine væsentligste forpligtelser. (s130)

Her tar Goffman sitt utgangspunkt for å analysere ”tilpasninger” i den typen sosiale enheter han kaller ”formelle hjelpeorganisasjoner” – ”*system af bevidst koordinerede aktiviteter, der skal frambringe visse nærmere angivne resultater*” (s130). Bofellesskapet kan omfattes av en slik definisjon. Beboerne har fått plass her for å få og å ta imot den hjelpen de trenger til å leve sitt dagligliv, personalet kommer her for å yte denne hjelpen. Det er implisitte forventninger til hvordan en beboer skal te seg i bofellesskapet, og det er implisitte forståelser om hva som gjør en person

til ”beboer”, hvem en slik person er.⁷³ Motmakt kan forstås i sammenheng med dette.

”Brukermedvirkning” som motmaktsmulighet

Selv om beboerne har hjelpebehov, er muligheter til selvråderett og innflytelse på eget liv nå sentrale offisielle målsettinger (jf for eksempel NOU 2001:22). ”Brukermedvirkning” søkes satt ut i livet ved at hjelpeinnsatsen gjerne avtales med beboeren selv. I Lien bofelleskap, som eksempel, har man laget ”samarbeidsavtaler”⁷⁴ som en kontrakt mellom beboere og personale om hva slags hjelp skal ytes, når den skal ytes, og om hva som forventes å være beboerens innsats i sammenhengen. Petra, som beskriver sitt arbeid som å yte service i overensstemmelse med planen, sier det slik: ”..det er aldri noe som er skrevet ned av personalet, som så går ned til han og sier: sånn, dette har vi gjort. Sånn blir det aldri.” Beboeren skal være med i beslutningene, men ”forplikter” også ”å gjøre noe selv” (jf kap. 6). Dette åpner i sin tur for at motstand, utsetting og forhandlinger kan iverksettes av beboerne. Jeg har sett flere slags motstand knyttet til rutiner og prosedyrer. Jeg skal utdype dette i det som følger.

Krav om forutsigbarhet

Personalets arbeidstid tilsier at den enkelte er langt mer borte fra enn

⁷³ Det samme gjelder selvsagt også for personalet. I vår sammenheng her, er det likevel viktig å se en vesensforskjell: personalet blir, på grunn av det periodiske i deres tilstedeværelse og på grunn av den veksling av personalet som følger av ’turnover’, lett en type/slags aktør mer enn en person. I den asymmetriske relasjonen er personalet mindre kjent som personlig person for beboerne enn omvendt. Det er også slik at overfor de kognitivt og verbalt sterkeste beboerne holder personalet bevisst igjen med personlige opplysninger om seg selv. Poenget er da at mye taler for at de som er personale mest oppleves representanter for en kategori av medlemmer, og ikke så mye/like lett blir oppfattet som individuelle personer. Konsekvensen av dette er i tråd med det Næss Næss, S. (1999). Utskjelling - et arbeidsmiljøproblem i den hjemmebaserte omsorgen. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2, 3-18. skriver: ”Selv om analysene tyder på at en del av utskjellingen er rettet mot de ansatte som personer, synes utskjellingen først og fremst å være rettet mot dem som representanter for tjenestene”.

⁷⁴ Slike planer settes opp i en samtale med den aktuelle beboeren, og de signeres av avdelingslederen Pia og den aktuelle beboeren. ”Vi har kalt det forskjellig opp i gjennom: målplaner, tiltaksplaner og jeg vet ikke. Nå kaller vi det i alle fall for samarbeidsavtaler,” forteller Pia. Det er interessant hvordan betegnelsene på slike planer/avtaler synes å ha utviklet seg på samme vis som gjeldende diskurs før, under og etter reformen.

de er tilstede i bofelleskapet. Det er en av grunnene til at aktivitetsplaner og rutiner finns. Man begrunner slike med beboernes behov for hjelp til å klare hverdagens mange gjøremål, og i behovet for å organisere tjenester med kontinuitet. Rigiditeten som kan ligge i dette, skaper også muligheten for en motmaktstrategi. Dersom personalet av noen grunn vil fravike rutiner, men boboeren holder på det vante, da har vi en konfliktsituasjon hvor vi kan si at beboeren utnytter reglene/rutinen som et middel til motmakt. Her er det et krav fra beboeren om forutsigbarhet, om at rutine og prosedyrene følges. Flere av personalet som jeg har intervjuet påpeker slik fokusering på avtaler og rutiner fra beboernes side. For eksempel: *”Bjarte er med på ting på det tidspunkt det skal skje...akkurat det tidspunktet, ellers nekter han. Han er veldig obs på at vi holder avtale,”* forteller Paulo. Petra forteller hvor vanskelig det da ofte er å få beboere med på endringer i programmet og på spontane initiativ.

Beboerne har sin plan, sant, så vi skal bare følge etter det. Det er litt vanskelig å forandre på det. For eksempel Bo, han går på tur hver tirsdag og onsdag, og du kan ikke si til han: ”Jeg har god tid i dag, kan ikke vi gå på tur i stedet for onsdagen”. Fordi de har fast plan, og det er vanskelig å forandre det der.

Det er selvsagt mulig at det vi har med å gjøre her er mytedanning (Sandvin 1998), og at slike myter bidrar til å vedlikeholde en legitimering av rutiniseringen. Men utlegningene står til troende ut i fra det at personalet også beskriver den motsatte måten som beboere forholder seg til rutinenes krav på.

Avvisning av rutiner/prosedyrer

Det er vanlig at man tar en kopp kaffe sammen, eller bare en prat innen man går i gang med arbeidet som personalet hjelper beboerne i Lien med. For, *“vanligvis skal [det] alltid lirkes,”* som Pernille sier det. Hun påpeker med det en grad av motstand hos enkelte mot å holde seg til prosedyrene. Det er avtale om et varsel, dvs at man ringer til Bo innen man går til hans leilighet [krav om forutsigbarhet]. *“Han skal bare i dusjen først, ringer når han er klar,”* meldte Pia til Pernille etter en slik telefonsamtale med Bo. Han oppnådde her noe utsettelse, og med det avviste han i første omgang personalets styring eller initiering av aktivitetene.

Bjarte, som bor i Dalen bofellesskap, er til tider mye mer direkte. Om nødvendig, nekter han plent å følge opp baderutiner. Feltnotatet her beskriver en slik situasjon:

Før Pernille går opp til Bjarte for å få han til å dusje i kveld, en notorisk vanskelig oppgave, kontrollerer hun med Petra. Pernille: *"Du prater med han sånn litt løst og fast før du foreslår dusjing?"* Og slik er strategien. Hun tar med avisen hans (som Bjarne tidligere hadde hentet i postkassen og lagt inn i fellesen). Pernille ringer på døren, og han er i første omgang avvisende. Pernille rekker fram avisen og fortsetter å prøve å bli invitert inn. Bjarte noe vennligere stemt, vi slipper inn. Tv står på, og Pernille tar utgangspunkt i det for å få i gang prat. Spurte om det var det som var "Offshore." Bjarte: *"ne ne"* og finner fram programsidene i avisen og holder fram til Pernille. Pernille: *"Åå, er det det som er Hotel Cæsar?"* Prat videre ut fra delvis initiativ fra Bjarte som peker ut saker i rommet. Etter hvert nevner han *"ma"*, matpakken som Pernille så vil se *"om du har fått smør på og sånn"*. Matboksen trenger til rengjøring, bemerker Pernille, og sørger for det samtidig som Bjarte får ros for maten han har smurt. Pernille nevner muligheten for adventsselskap og Bjarte nevner familiemedlemmer (*"bo"*= bror iflg Pernilles svar). Vi returnerer til hans stue. Etterhvert går snakken om morgendagens ute-kveld. På et tidspunkt er det Bjarte som nevner dusj (tegn = hånden over hodet med fingrene spredd som dusjstråler, og *"shh"*) Pernille roser initiativet, forteller at Perla har skrytt sånn av hvor flink Bjarte var på lørdag, lokker med at broren skal få vite hvor "flink" Bjarte er blitt. Tross direkte følgende oppfordring vil Bjarte ikke i dusjen, og Pernille repliserer at hun blir sittende her i stuen til han er klar, *"godt du har så mange blad jeg kan sitte og se i"*. Bjarte foreslår først i morgen tidlig (tegn for dusj + *"mo ti"*), men Pernille avviser det med henvisning til hvor travelt det er om morgen (underforstått: for nattevakten, all den tid Bjarte må ha hjelp). Så hevder Bjarte at han skal til å legge seg (tegn). Men klokken er 1930, Pernille avviser med at han jo aldri legger seg så tidlig. Det blir til at Pernille går og tar seg en røyk på altanen. Da romsterer Bjarte litt og går ut til henne med en ren polo som kan brukes i morgen. Pernille er enig, spør samtidig etter annet rent tøy som skal til. De to går sammen inn på soverommet for å finne sånt fram. Jeg hører at Bjarte igjen oppfordres til dusjing, og at han svarer *"ne ne"*. Pernille: *"Nå er jeg så trøtt av det der at jeg legger meg her på sengen."* Bjarte blir på soverommet sammen med henne en stund, prøver å få i gang prat om annet uten å lykkes med det. Pernille vil bare prate om dusjing, sier hun. Etter hvert kommer han tilbake til stuen, tenner og slukker TV. Pernille kommer også inn, og igjen spør Bjarte *"shh ti"*. Pernille sier det skal skje i kveld, at det bare tar minutter. Litt etter går Bjarte og tar

av seg skoene, men returnerer til godstolen. Han tenner TV igjen. Det er ingen bevegelse i posisjonene da jeg går 2030. 2040 kommer også Pernille ned i fellesen igjen. *”Det var bare nei, nei.”*

Flere strategier for å unngå å måtte bade på avtalt tidspunkt ble prøvet underveis. Det som Sandvin *et al.* kalte ”vegring” inneholder altså mange strategier: ikke slippe personalet inn straks, snakke om noe annet når de er inne, foreslå ett annet tidspunkt for dusjing, og, da ikke noe av dette fikk Pernille bort fra ideen om dusjing, nekting. I noen tilfeller resulterer slikt, som her, nærmest i handlingslammelse fra personalets side (*“..godt du har så mange blad jeg kan sitte og se i”*). I flere tilfeller har personalet måtte gi opp og godta utsettelsen fordi *“det var bare nei, nei”*.

Forhandling

Personalet kan ikke vente å få aksept for alle sine initiativ, og de må ta hensyn til at beboere utnytter mulighetene for å inngå i utsettende forhandling:

“Avdelingslederen mener at Bo bør gå mer ut, på tur eller gjøre noe ute,” forteller Petra. “Så må vi bruke mye tid for å snakke med han, bruke tid for å bestemme om vi skal gå eller ikke. (...) Vi sier de kan bestemme, vi kan komme med forslag sånn at de kan bestemme om de vil være med eller ikke.”

I dette eksempelet har personalet et ønske om å initiere aktivitet, det er altså ikke kun tale om en invitasjon og så ferdig med det. Man har en motiveringshensikt, men et diskursivt trykk på verdien av selvbestemmelse åpner for et spill omkring forhandling. Forhandling, når Bo kaster seg inn i den, blir en motmaktstrategi - særlig dersom det handler om noe hvor resultatet oppleves som viktig av personalet. ”Aktivering” av Bo, det at han ikke bare skal bli sittende i sin leilighet, er et slikt tema.

”Demokrati – spill”

I Lien søker man også å inndra beboere i noen beslutningsprosesser som gjelder kollektivet gjennom å arrangere ”husmøte”. Det er et møte mellom beboerne og noen personale der fellesanliggender drøftes og besluttes. Når det skal være husmøte, pleier man å starte med en fellesmiddag. Det er ellers stort sett bare ved festlige anledninger og ved søndagsfrokoster med påmelding at man spiser sammen. To beboere

rekrutteres til å være kokker for fellesmiddagen, et par andre til oppvasken etterpå. Hvem som tar på seg hva, skrives på listen på kjøkkenet i fellesen, og det gir i sin tur et utgangspunkt for forhandling for den av personalet som neste gang blir rekrutteringsoffiseren.⁷⁵ Slik ble det gjort også da jeg skulle være med til møtet, Bjarne og Bo var rekruttert og stod for kokingen med innspill og støtte fra personalet. Da middagen var spist ved et hyggelig bordsete, nærmet det seg tid for å starte møtet. Bjarne påpekte at det jo var dessert også. Pia spurte da hvordan folk ville ha det, is til dessert eller is til kaffen under møtet. Bjarne ville ha dessert, Bo var rask til å ønske alternativet. Det var fire beboere med til middagen, og Pia innhentet stemmer fra resten etter tur. Birger og Bård stemte hver i motsetning til den forrige, og resultatet ble *stalemate*, ingen beslutning var fattet ved 2:2 avstemningen. I dagboken skrev jeg:

Jeg har inntrykk av at dette er et spill, demokratiet blir utnyttet til å skape uavgjort. Ingen ser ut til å forvente at personalet eller jeg naturlig har "say in the matter". Det blir bedt om våre stemmer under latter. Per vil i alle fall ut og ha en røyk før møtet. Bo, Bjarne, Birger og jeg er med på det. Det er klart for meg hvem som skulle ta oppvasken: de som ikke koker. Men Pia initierer en runde om hvem som skal vaske opp. Bjarne påpeker at det er dem som ikke var kokk. Birger sier at det er lenge siden han har gjort det, så det kan han godt. Likevel holdes snakken om dette litt til.

Det at personalets (og min) stemmer blir bedt om under latter, antyder at dette er et spill som beboerne iverksatte. Personalet synes også å ha en implisitt forståelse av at det er slik, sett ut i fra det at man løste "knoten" med en avledning i stedet for at noen tok del i avstemningen. Demokratispillet kan ses på som en motmaktsstrategi til personalets forsøk på å få beboerne med på en formalisert beslutningsprosess om slikt som vel er uvesentlig (i dette tilfellet *når* isen skal spises i løpet av kvelden). Da personalet ba om et svar, fikk de en respons fra beboergruppen som ikke gav den forventete avklaring, verken i form av en enighet eller i noen flertallsavgjørelse som personalet kunne ha håndhevet og rettfærdiggjort overfor et evt mindretall. Avstemningsformen ble utnyttet av beboerne til å unngå å spille med.

⁷⁵ Det finns en norm om arbeidsdeling og et monn av frivillighet. Personalet er dem som skal initiere en løsning. Med det blir det deres problem å få det til å gli, og man opprettholder en tilskrivning til beboerne om at de trenger slik starthjelp.

Goffman ([1961] 1974) definerer det han kaller ”sekundære tilpasninger” slik:

et hvert vanlig arrangement, hvormed et medlem af en organisation benytter sig af ikke-autoriserede midler eller opnår ikke-autoriserede mål – eller begge dele. (s138)

Poenget er at:

Ved sekundære tilpasninger omgår den enkelte organisationens antagelser om hva han bør og ikke bør gjøre, og hva han bør have – og følgelig hva han bør være. Sekundære tilpasningsformer gir individet muligheter for at ta afstand fra den rolle og den personlighet, som institusjonen tillagde ham. (samme sted)

Det aktuelle eksemplet kan utlegges som at beboerne opponerer på at beslutninger om småting forventes å være verdige deres seriøse stemmegivning. Avstemmingens forløp oppnår det ”ikke-autoriserte målet” om å sende ballen tilbake, latteren viser at situasjonen også hadde en hvis underholdningsverdi. Personalet fortsatte sin linje ved å ”forhandle” om oppvasken, selv om alle visste det som Bjarne påpekte – det skal være dem som ikke var kokker. Alle visste at oppgaven etter regelen tilfalt Birger og Bård. Man kan da betrakte avstemningen om isen som en *anledning* til å utrykke avstand til inndragning i ”liksom”-beslutningsprosesser eller i diskusjoner med allerede gitte konklusjoner. Demokratipillet ble et motmaktstrekk mot slik inndraging.

Beboerne i Gamleveggen bofellesskap har ikke det samme nivå av verbalspråklige og kognitive ferdigheter som de i Lien har. Her søker man å inndra beboerne i beslutningene omkring den kollektive menyen. Spillet her er noe annerledes enn i Lien. Personalet fortalte innen et slikt møte at ”kokkemøtet” gjerne var en situasjon preget av ”*mye taushet og idetørke*”. Personalet gjør en innsats for at hver og en skal få velge. Den aktuelle dagens ”kokk” har første forslagsrett, og så bestreber personalet seg på å få etablert tilstrekkelig konsensus om dette forslaget. Beboeres motstand uttrykkes ved at de deltar på noe tilbakeholdende vis i denne prosessen. Et møte startet slik:

Petra : *Da er det onsdagen vi skal begynne på.*

Birgit: *Det er onsdag i dag.*

Petra: *Onsdag den 7ende. Da er det du Birgit som er kokk.*

Birgit (snar): *Jeg vet ikke hva vi skal ha.*
Petra: *Ingen ideer? Vi kunne jo hente de bøkene...*
Birgit: *Jeg gidder ikke.*
Petra: *Jeg skal hente* (henter noen kokebøker).
Birgit: *Jeg vil ikke ha fisk, jeg er lei fisk* (blar i en av kokebøkene).
Petra: *Finner du ingenting inn i der?*
Birgit: *Jeg vil se selv* (blar).
Petra foreslår at Bjørn også ser etter i en kokebok.
Birgit finner bilde av paëlla: *Hva er dette? Reker og...*
Petra begynner å nevne andre av ingrediensene
Når ingrediensene er klar, avviser Birgit retten: *Det skal vi ikke ha.*

Da søker personalet å overkomme motstanden ved å spørre fram forslag:

Petra : *Skal det være noe med kjøtt eller pølser eller...*
Birgit: *Vi kan godt ta pølser.*

Med støtte fra de andre kan pølser skrives på menyen.

Personalet vil gjerne at beboerne skal velge, og da kan det komme opp flere forslag samtidig. dermed kan beboere presse personalet på deres implisitte målsetting om at alle skal få velge noe - ved å støtte forslag på tvers av denne målsettingen i situasjoner hvor det har kommet opp flere forslag. For eksempel: ved en tidligere utveksling ”tapte” Britas forslag for Birgits, ved en siste anledning fantes det igjen to forslag:

Petra: *Nå blir det vanskelig igjen. Bjørn foreslår fruktsalat og Brita foreslår gelé.*
Birgit: *Jeg syns vi kan ta fruktsalat.*
Petra: *Men Brita sitt forslag da...?*

Personalet må intervensere for å holde den ønskede balanse. Birgits synlige interesse var størst i slike situasjoner under møtet, ellers var hun en av dem som gjentatt spurte om møtet snart var slutt. I motsetning til tydeligheten i spillet slik vi så det i Lien, kan det være uklart hvor intensjonelt Birgit presser mot personalets målsetting. Likevel, hennes handlinger ”stresser” personalet (jf Mallanders merknader) og beveger dem til å gjenopprette balansen.

Enda en annen form for avvisning av møteprosedyrer ser man i Dalevegen. Her har møtet ikke (lenger) noe tydelig formål ut over det å samles og ”å få i gang en samtale”. Møtet er innkalt til å foregå like innen ”lørdagskosen” med den gruppen som bor i første etasje. Da man (på et

personalemøte) diskuterte den praksis som man hadde hatt med å føre referat etter beboermøter, kom det flere anekdoter som klart beskrev hvordan beboerne utmelder seg ut: Bodil er utålmodig, Bjørn vil hjem til seg selv og se fjernsyn, Bertil vil til maten (lørdagskosen) og Bernhard sier lite. Ingen deltar egentlig i møtet som personalet prøver å avstedkomme. Her ser vi ”*åndelig udvandring*” (Goffman [1961] 1974, 138): beboerne sitter der, men de er ikke med. Resultatet av personalets drøftinger ble at de droppet referatet og ”møte-preget” for disse samlingene. Den ukoordinerte, men likevel kollektive motstand fikk effekt.

”Vi” og ”de”

I demokrati-spillet ble det også synliggjort den *vi/de*-konstruksjon som menneskene i Lien bofellesskap nok tar for gitt. Selv om det tidvis også gjelder andre inndelinger, snakker ofte både personale og beboere om seg selv som *vi* og den andre gruppen som *de*. Spillet omkring desserten viser hvordan beboerne brukte sin *vi*-posisjon til å yte motspill til personalets formalisering av avgjørelsesprosedyren.

Da dette møtet kom i gang, ble det klart at bare personalemedlemmene kjente sakslisten, beboerne hadde ved “en glipp” ikke fått den. Informasjon var ulikt fordelt mellom gruppene. Pia gikk for å kopiere opp sakslisten, og Bjarne kommenterte at hun kunne ta en kopi til hver. Sakslisten ble utlevert og lest opp. En av sakene var ført som en rekke datoer uten overskrift på sakslisten, Pia forklarte at det var alternative datoer for felles kinoutflukt, og hun innledet drøftingene med: “*..om det passer dere, det passer best for oss*”. Ingen var i tvil om hvem *dere* og *oss* var i denne sammenhengen. “*The social landscape is filled with stereotypes that are everyone’s creations*” (van Hoonaard 1997, 24). *Vi/de*-delingen vises tydelig i Birgers referat fra husmøtet. Tilstedelisten var ikke skrevet etter hvordan vi satt rundt bordet, men i en gruppert form: beboernes navn først, så personalet, og jeg til sist. Jeg har sjekket referatboken og ser at det konsekvent har vært slik det siste året, mens tidligere kom navnene i blandet rekkefølge med referenten selv til sist. Men selv om alle ser to grupper, så hører de tydeligvis likevel sammen. Det er tydelig da Pia i en telefonsamtale refererer til Bård som “*en av våre*”, og når Bjarne omtaler personalet som “*de vi har her*”.

Perla fortalte om en observasjon som viser at også de ”svakere”

beboerne oppfatter og forholder seg til en vi/de-delning. Hun sa:

Jeg syns de snakker *mer* sammen når vi ikke er der. Hvis vi får de til å sitte her, og jeg kan sitte inn på kontoret, så kan jeg høre de prater sammen. Men vi ødelegger litt det der da. Det blir som regel vi som holder i gang samtalen. Vi har en som erter og gjentar og tøyser spesielt med en av de andre beboerne. Han snakker med de andre beboerne på en sånn ertende måte. Det blir kringling mellom de, og så sitter vi der og er konfliktløse.

Beboerne forholder seg annerledes til hverandre når de er ”alene” enn når personalet er tilstede. De snakker mer sammen uten personalets oppsyn, og beboerne lar personalet styre (”holde i gang”) samtalen når de er der. Det er også oppspill til personalet at anledninger benyttes til å initiere kringel og konflikt som personalet så må forholde seg til.

Reviring og utestenging

Fellesleiligheten er, tross navnet, mest revir for den ene av gruppene i Lien bofellesskap. Pernille forteller at hun ”går opp igjen til mitt” når arbeidet som hjemmedag nede hos Bo innebærer er gjort. Fellesleiligheten ses som personalets pauserom og møterom, både Bo og Bjarne omtaler den som ”*personalet sin*”. De er også samstemt om at ”*ellers, om kveldene og sånn, kan vi være der så mye vi vil*”. Da Bjarne kom oppom og så at personalet hadde møte, gikk han, som han sa, bare ”*inn til meg selv igjen*”. Beboerne har leilighetene, og personalet har ”fellesen”, hver sitt revir. Dette skaper en mulighet for den enkelte av beboerne til å øve motmakt mot personalets påtreenhet:

Hos Bård kan jeg komme når jeg vil,” forteller Petra, ”*men hos Birger: ”Hva vil du?” Jeg føler meg veldig dum.... Heller ikke hos Bo kan jeg komme for å snakke med han.*

Til Bo og Birger kommer hun bare når det er noe hun skal hjelpe dem med, og det syns hun er problematisk.

Jeg ville hatt mer kontakt, men det er så vanskelig. Hva skal jeg gjøre? Jeg kan ikke bare ringe på døren og spørre: skal jeg hjelpe deg med noe? Jeg prøver så godt jeg kan, men føler litt sånn utestenging.

Utestengingen som Petra påpeker, kan resultere i at personalet til tider blir sittende i en slags beredskap, for som Pernille sier: *“det er klart at du kan ikke gå og bryte deg inn på dem på en måte”*. Resultatet blir at hun oppholder seg for det meste i fellesleiligheten på “kveldsvakten”, beboerne bestemmer når og hvor mye kontakt det skal være. Når stedets ethos er slik at man skal arbeide ut fra den relasjon man får til den enkelte, blir det noen ganger *“kjedelig å jobbe aleine. Noen ettermiddager kan du sitte her og se en leietaker,⁷⁶ det er det hele. (...) Det er kjedelig, fryktelig kjedelig”* i følge Pernille. Petra, på sin side, har funnet en strategi:

Så hvis jeg har ledig kan jeg jo rydde litt på kjøkkenet her eller jeg kan spørre om beboerne vil ha kaffe eller kake, og så lager jeg det. Kan ikke bare sitte sånn i tre timer.

Motmaktstrategien ”utestenging” kompletteres/utvides fra tid til annen med enda en variant, nemlig ”differensiering”, dvs at beboerne behandler forskjellige personale ulikt. Pernille aner at det er slik:

Kl.20 satt Pernille alene i fellesstuen og så på TV. “Sånn er det av og til. Det avhenger av hva de har å gjøre, støttekontakt og sånn. Det avhenger sikkert litt av personale, hvem som er her noen ganger.”

Paulo, som arbeider i Dalen bofellesskap, forteller om hvor mye bråk det kan bli når det kommer nytt personale der. Sett fra hans ståsted handler det om at de nye ikke har nok informasjon om, og ikke er blitt nok kjent med, beboerne til å vite hvordan de skal håndtere situasjonene som oppstår. Men han legger også til at *“den nye skal være godkjent av beboerne”*. Det er tenkelig at det på sin vis handler om den samme motmaktstrategien. Det er ikke alle blant personale som er like populære hos Birger, i følge Pia. Det viser seg blant annet på den måten at han aksepterer innblanding og initiering av aktiviteter fra noen, mens andre raskt møter motstand og kritikk om mas.

Utestenging kan formuleres helt eksplisitt. Da jeg kom til møte med beboerne i Lien bofellesskap for å informere om forskningen og be om å få være der noen uker, var noen av beboerne skeptiske. Bjarne syns det var greit at jeg skulle være der, men *“mitt problem og sånn, det*

⁷⁶ I bofellesskapene brukes en ulike betegnelser på dem som bor der når man omtaler gruppen; beboere, brukere, leietakere, men ingen steder jeg har vært brukes én betegnelse konsekvent.

taushetsbelagte”, det skulle jeg ikke ha innsyn i. På den annen side, selv om utestengingen er tydelig nok, kan den ”offisielt” nedtones. Bo var skeptisk til min antydning om å bruke fotoapparat. *“Jaaah.. jeg syns det er bedre å prate”*, sa han og avtalte at han skulle komme til fellesleiligheten neste kveld da det også var avtalt at jeg skulle komme. Jeg kom neste dag og fikk høre at Bo hadde ringt inn og kontrollert når det var jeg skulle være der. Men han holdt seg unna så lenge mitt første besøk varte. Senere gjorde han et poeng av at han hadde tenkt seg inn, og at da han kom, var jeg gått. Bo bor slik, at han kan ha oversikt over hvem som kommer og går i bofellesskapet.

En situasjon jeg observerte i Dalevegen bofellesskapet byr på en interessant kobling mellom utestenging og andre motmaktsuttrykk:

Bjarte skulle ”ha middagen” oppe, men nektet Petra og meg adgang da vi kom med matvarer. Petra spurte om bare å få legge varene inn, så kunne vi sitte oss ned og prate litt først. Bjarte nektet. Petra går bort og ringer på hos Bente. Hun kommer ut, og Petra spør om hun har lyst å lage middag i dag. Bente vinker i retning av Bjarne sin dør og rister ellers på hodet, trekker seg inn igjen og lukker døren. Petra: *”sånn er det”*. Hun ringer på døren hos Bjarne med samme spørsmål. Bjarne: *”men her er brød som skal skjæres”* [Han har hatt hjemmedag, da har han også handlet.] Vi får komme inn. Mens Petra starter kokingen, skjærer jeg brød på en elektrisk skjæremaskin og Bjarne legger skåret brød i porsjonsposer og inn i fryseren. Jeg spør om han kan med maskinen. Bjarne: *” har ikke vært så mye bort i den ...trenger mannfolk til det. Hehe”*

Bjarte avviser rutinen, og understreker det hele med utestenging. Bente ser tydeligvis ingen grunn til at hun skal stille opp, hun holder på rutinen og forutsigbarheten i den. Og hun lukker oss ute. *”Sånn er det”*, og Petra må gå videre. Bjarne gjør en underforstått handel om hjelp til brødet mot å stille opp som ”kokk” for dagen utenom tur. Utestenging (og potensialet for det) er en virksom motmaktsstrategi.

”Se på meg!”

Bertil benytter en helt motsatt strategi for å få noe styring på kontakten med personale i Dalen bofellesskap. Bertil krever mye oppmerksomhet fra personale, og han liker ikke å bli utelatt ved at andre snakker seg i mellom. Han sitter langt oftere i fellesstuen enn i sin egen leilighet i huset, og fra denne posisjonen har han kort vei til å fange inn personale som er i

fellesen eller er på vei til og fra kontoret. Det han indirekte sier er “se på meg”. For eksempel, da mange av beboerne var ute på fritidsaktiviteter, spurte jeg Pia hvem som ellers var hjemme. “*Ellers på huset?*” hun tenkte seg om, “*Bjørn og Bjarne.*” Bertil var snar: “*Hjemme jeg!*” Pia smilte, “*Ja, du er hjemme også*”.

Bertil er en liten mann, som noen ganger lager store bølger. Tidligere har det vært “opplegg” for hvordan man skulle takle uønsket adferd hos han (bortvisning fra fellesen og ”time-out” når han gjentatt roper opp og/eller truer), men en tid har man vært innstilt på å tolerere mer for ikke å tilspisse situasjonene unødige. Da resulterer hans utbrudd i en innsats fra personalet for å snakke om noe annet, eller til å snakke rolig om at “sånn gjør man ikke”. Bertil er likevel “kongen på haugen”, få av hans rop blir oversett.

Under måltidene som Bertil, Bjørn og Bernhard spiser sammen (i fellesen eller hos Bjørn),⁷⁷ kan det oppstå konkurranse om personalets oppmerksomhet. Særlig Bertil og Bjørn henvender seg aktivt til personale, Bernhard sier lite så lenge han spiser. Bjørn bruker personers navn som agn for respons fra personale:

Bjørn: *li..a!*

Petra: *Du! Hva har jeg sagt om det?*

Bjørn: *Nei, nei! hahaha!*

Petra: *Hver gang du ser meg sier du Pia.*

Utvekslingen har karakter av spøk og vennlighet. Bertil er mer aggressiv i tilslaget, men kravet er det samme: ”se på meg!”

(...) Bertil gir seg til å konkurrere om oppmerksomheten med : *Snill nå. Spise mat nå*, men Pernille og Pia snakker sammen og med de andre mens de hjelper dem.

Bertil prøver igjen, henvendt til Pernille: *Snill nå.*

Pernille: *Ja, kos deg med maten.*

Bertil *Kokvarm!!*

Pernille: *Da får du vente litt.*

Pernille og Pia snakker med hverandre og til de andre. Bertil gjør

⁷⁷ Det heter seg at de tre spiser sammen på omgang en uke hos hver. Jeg har bare sett det én gang hos Bertil (en ‘lørdagskos’), og et par ganger hos Bernhard. Svært ofte spiser de tre ved spisebordet i fellesen. En annen gruppe av beboerne spiser stort sett på omgang hos hverandre. Det skjer at alle spiser i fellesen, og det kan ha praktiske forklaringer eller det kan være ved festlige anledninger. (jf kap.4)

stadig framstøt.
Bertil *Kokvarm!!*
Pernille: *Skal jeg skjære opp?*
Bertil: *Nei!!*
Pernille: *Hvis du skjærer litt mindre, så blir de kalde.*
Bertil: *Åå! Kokvarmt!*
Pernille: *Da får du vente litt, det pleier jeg å gjøre.*
Pernille og Pia gjenopptar samtale, Bertil begynner å rope igjen.
Pia: *Det blir ikke forttere kaldt om du roper og skriker. (...)*

Denne situasjonen kan rapporteres mye lenger, men poenget er at selv om noen av personalets svar er avvísninger, lykkes det Bertil å monopolisere i hvert fall Pernilles oppmerksomhet – til sist får han også Pias.

Bertil viste at dette er en valgt strategi ved, mot normalt, *ikke* å benytte den ved en helt særlig anledning. Det har vært et dødsfall i tilknytning til bofellesskapet. Da personalet skulle hatt møte, ble det i stedet en minnestund om den avdøde. Bernhard, Bjarne og Bertil var hjemme og fikk være tilstede. Kun når det oppstod det som lignet pauser (noen reiste seg og gikk til kontoret, noen hjalp Bernhard av gårde til toalettet), henvendte Bertil seg med et forsiktig “*hei*”. Et par ganger reiste han seg fra sin plass i sofaen, rundet hele bordet uten å si noe til noen på sin vei inn i leiligheten sin og tilbake. I slike situasjoner vekslet personalet (det jeg tok for å være) overraskede blikk. Bare en gang henvendte han seg direkte til noen, da gikk han helt rundt bordet og henvendte seg til meg som satt litt tilbaketrasket. Det resulterte, fordi jeg ikke klarte å forstå hva det var han ville, i at personalet ble involvert. Men han oppførte seg i det hele tatt merkbart mer stille og tilbaketrasket enn jeg har sett ellers. Senere var igjen alt som det ofte er, og han framsatte igjen kravet om oppmerksomheten: ”se på meg”.

Motkontroll

Da jeg intervjuet beboere, kom det fram at flere var i stand til å skaffe seg informasjon. Rebecca hadde funnet en forbindelse mellom noen hun kjente og meg (Folkestad 2000b, 14). Også i samtaler med andre informanter kom deres oversikt og kjennskap til personalets forhold til syne. Mallander (1999) bemerker at slike informasjoner og oppmerksomheten på personalet er et grunnlag for motmakt uttrykt som ”motkontroll”. I konfliktsituasjoner i bofellesskapene har jeg hørt beboere si at det ”skal si det” til avdelingslederen. Bjarne ringer gjerne et familiemedlem som så

straks tar kontakt med personalet om det som det er konflikt om. Petra er oppmerksom på ”faren” for motkontroll, hun sier at hun ville advare nye personale: ”Du må være forsiktig med beboerne, du kan fortelle om deg, så de kan fortelle det videre.” Pernille understreker også dette: ”Jeg gir veldig mye av meg selv, men jeg har og denne grensen på hva som er mitt - for her vil du jo få ting brukt mot deg, og kan bli feiloppfattet..” Direkte motkontroll rapporteres også:

Så kan man få seg, sånn i gåseøyne, en på tryne når du er ny og sånn. Så kan de jo gjerne si forskjellige ting. Ja, kanskje hvis du vil avspasere, og du ikke er helt trygg på det du skal, så kan de si sånn at sånn som Bo. Han kan si det at ”Du må bare ikke gå. Jeg skal si det til Pia. Det er ingen her som har lov å gå.” En som er helt ny blir fryktelig usikker. Dette er Bo sin måte å kontrollere på.

Bjarne presser på en annen måte.

Kjønnspressing

Personalet har funnet grunn til å diskutere, og formulere tommelfingerregler for hvordan de møter Bjarne når han prater om sex. Det er også en rutine å ringe til han for å høre om han er klar til den hjelpen han skal ha om morgenen. ”Klar?” er et underforstått spørsmål om han har tatt på seg undertøy under slåbroken. Pia forteller:

Han mener han kan gjøre som han vil, gå naken for eksempel - det er hans leilighet og han bestemmer. Men vi er ikke alltid enige i det, for samtidig er det vår arbeidsplass, og vi behøver ikke utsettes for det.

Petra fortalte om episoder med det hun opplever som upassende oppførsel (demonstrativt åpen gyf). Hun hadde spurt om han ter seg slik også overfor mennene blant personalet, men det gjorde han ikke. Sexsnakk og demonstrativ mangel på bluferdighet framstår som en maktstrategi her hvor personalet ofte er kvinner og beboeren her er mann. Sudmann (1999) påpeker ”[s]eksuell oppmerksomhet [rettet mot kvinnelige behandlere] fra mannlige pasienter kan forstås som en måte å oppheve en situasjonsbetinget mannlig underlegenhet” (s250). Trusselen om nakenhet som ville ligge i et ”ikke klar ennå”-svar på morgenenens telefonforespørsel, kan være en motmaktsstrategi til personalets administrering av morgenrutiner.

Petra fortalte at hun ikke hadde rapportert episodene til avdelingslederen (jf kap.7), fordi hun tenkte at det nok fulgte med det å jobbe med ”sånne”.⁷⁸ Det dreier seg altså, slik hun velger å se det, om dårlig impuls kontroll som kan innpasses i et diagnosebilde. Motmaktsuttrykket forklares bort ved at handlingen passes inn i et eksisterende bilde av Bjarne som ”sånn”. Her lurte en fare som Goffman ([1961] 1974) beskriver som ”*den ondes cirkels proces*” (s225). Han sier det slik:

Den offisielle psykiatriske doktrin plejer at definere afstandstagende handlinger som psykotiske handlinger. Dette syn forsterkes af de processer af ”den onde cirkels” art, som fører pasienten til at udvise afstandstagen i stadig mer og mer bizarre former (s226).

Det kan synes vel sterkt å ta utgangspunkt i elementer fra Goffmans analyser av den psykiatriske totalinstitusjonen for behandlingen av liv og praksis i bofellesskapene. Men poeng et er at dersom ikke motmaktsuttrykkene anerkjennes, skaper man samtidig vilkårene for skjerpning av slike uttrykk. Det gjelder selvsagt ikke bare det jeg her har kalt kjønnspressing.

To dimensjoner

Vi kan analysere motmaktsuttrykkene langs to dimensjoner. Den første handler om *synlighet*: motmakt kan uttrykkes åpent slik at konflikten kommer klart tilsyne, og den kan være mer skjult i uttrykt som tilbaketrekking. Her er det tale om et kontinuum av uttrykk. Den andre dimensjon handler om *endring*: om måten motmakten uttrykkes på kan ses å være medspill og motspill innom rammen av den rådende situasjonsdefineringen og vanlige relasjon mellom beboere og personale, eller om motmakten har potensial til å endre relasjonen på grunnleggende vis. Denne måten å betrakte motmaktsuttrykkene på, har noe slektskap med Goffmans analyser av ”sekundære tilpasninger”. Han skriver at man kan:

skelne mellem to typer af sekundære tilpasninger: for det første de *splittende*, d.v.s. hvor deltagernes virkelige hensikter består i at forlade

⁷⁸ Sitatet gjengitt i kap.7 var slik: *Kanskje de er sånn. Jeg tenkte bare kanskje det er en del med jobben å gjøre. Det er ikke normalt, men jeg tenkte jeg trenger ikke lage noen stor sak av det. Jeg skrev ikke noe i rapportboken heller.*

organisationen eller avgjørende ændre dens struktur. I begge tilfælde fører det til et brud i organisationens rolige gang. For det andet er der de *samlende* eller *behærskende* sekundære tilpasninger, som ligner de primære deri, at de indpasser sig i eksisterende institusjonelle strukturer uden at indføre krav om radikale ændringer (Goffman [1961] 1974, 145).

Mitt fokus handler om relasjonene mellom beboere og personalet. I vår sammenheng da, først dette med synlighet. Det mest synlige uttrykk for motmakt er konfliktsutspill. Et eksempel: Bodil har i det siste gått bekymringsverdig ned i vekt. Personalet er opptatt av dette. I en konfliktsituasjon svarer Bodil med å si: *”Jeg spiser ikke kvelds og smører ikke matpakke...ikke tale om”*. Motmaktstrategien ”se på meg” bruker beboere for å tilkjempe seg oppmerksomhet fra personale. Bertils uttrykk i denne forbindelse er langt mer direkte og tydelig enn Bjørns bruk av personale sine navn som agn for en samtale. Brage bruker gjerne en direkte form som får personalet til å svare: *”Du sniker deg alltid en klem du”*. Brita, derimot gir seg til å hoste. Det kaller personalet for ”stresshoste” og mener det handler om utålmodig venting på ting som snart skal skje etter planen. Brita sørger likevel for at hun ikke glemmes.

Det er også slik at det som overfor noen er en opplagt tydelig strategi, er ennå skjult og virker godt overfor andre igjen. Brage har prøvd:

Han blir fornærmet hvis at for eksempel to stykker har leilighetsvask begge personalene er opptatt. Så tidligere var det unnskyldning, då brukte han den unnskyldning at han ble dårlig, sant for å hanke inn personale. (...) Spille syk har han gjort i flere år frem til ... ja, vi begynte jo å gjennomskue han sånn etter hvert. Han tok jo gjerne helgevikarene da, da lå han på sofaen når en av oss [de faste] kom på arbeid. Han var så syk og dårlig han kunne ikke stå på beina. Og da kunne vi bare liksom se på han, og da visste vi at det bare var tull. Sant, da okkuperte han jo et personale, da hadde han jo et personale med seg – og da var jo han fornøyd.

Avvisning av rutiner/prosedyrer uttrykkes klarest av Bjarthe som plent nekter å dusje, det er ikke problem for noen å oppdage motstanden der. Mer skjult er det når Bjarne får utsatt morgenbesøket ved ikke å være helt klar enda, eller når Bo ”bare skal noe først”. Disse avvisninger kan (slik ”se på meg”-strategien også kan det) forstås innom rammen av den relasjonen som tas for gitt mellom beboere og personale. Personale skal

”oppdage og sørge for” det som må gjøres, de må motivere og iverksette, og de skal yte omsorg. Det har de utviklet strategier for (jf kap 6).

En analyse langs den andre dimensjonen (*endring*) vil vise at noen motmaktsuttrykk har potensial til å endre relasjonene. Utestengingen som personale i Lien satte navn på, har et slikt potensial. Wærness (1999b) gjør en distinksjon mellom omsorgsarbeid, hvor mottakeren er statusmessig den underlegne, og personligjenesteyting (service) hvor mottakeren har høyere status. Med det er maktforholdene i endring på grunnleggende vis. Dersom beboerne kan holde personale på avstand og bare slippe dem inn når beboeren selv vil ha hjelp, da endres relasjonen fra den typiske i omsorgsarbeid til noe som ligner mer en servicerelasjon. Slik er det da Bo med selvfølgelighet ber Pernille hente moppen som skal brukes til gulvet, og får det som han bestiller. Det er forskjell på hvordan Birgits ”rop om mer hjelp” (jf kap 5) og Bo sine krav om service virker på personalet i situasjonene. Bjørnar gir hvert nummer av et blad han kjøper til Per, når han selv har sett det. Bjørnar er den av beboerne der han bor som har minst kontakt med personalet, Per er den ”mest voksne” av mennene blant personalet.⁷⁹ Vi kan si at delingen av bladet er en ”se på meg”-strategi i en form som har relasjonsendrende potensial: vi/de-delingen endres ved at ”vi” blir dem som har bladet sammen.

Motmaktsuttrykk som ikke har noe endringspotensial mht den rådende omsorgsrelasjonen kan nok oppleves som forstyrrende og ”stressende” (jf Mallander 1999). Uttrykk som innebærer et slikt endringspotensial, kan, på den ene side, leses som en fare som må møtes med sanksjoner og mottrekk. På den annen side kan de leses som steg mot større selvstendighet hos beboeren og muligheter for endring av praksis. Hvordan motmakten da oppfattes langs denne dimensjonen, får betydning for hvordan reaksjoner overfor en gitt beboere blir og for hvordan praksis framtrer i fortsettelsen. Endringspotensialet kan ”avverges” eller ”forløses” alt etter hvordan situasjonen defineres, alt etter hva slags linse en fokuserer med.

Til slutt

I dette kapitlet har jeg fokusert på det som, gitt makthierarkiet, kan kalles motmaktstrategier. Men som Goffman skriver:

⁷⁹ Han har kone og barn, og han er noe eldre enn de unge mennene som, for det meste, er vikarer i bofellesskapet, og som er på Bjørnar sin alder.

[N]år vi nøye iagttager, hva der foregår i en social rolle, i et forløb af social interaction eller i en social organisation, er det ikke alene en ”omfavelse”, vi får se. Vi vil altid finde, at den enkelte med alle midler søger at bevare en vis afstand – et rimelig albuerum – mellom sig selv og det, som andre mener han burde identificere sig med. (Goffman [1961] 1974, 324)

Så det er ingenting særskilt merkelig i det at beboere ikke har samme forhold til alle rundt seg, og behandler folk ulikt. Det er ikke noe eller ”særlig” i at man krever en sakliste for møtet man skal være med til, eller at man forventer at avtalt hjelp kommer til tiden. Personlig vil jeg avvise at det er noe som helst merkelig i å føle ubehag ved for stramme rutiner. Det er naturlig nok at ”vi” ikke omfatter også ”de”. Det som likevel først gjør disse tingene interessante er den innebygde dikotomien som bofellesskapene er tuftet på: noen bor der for å få nødvendig hjelp og omsorg, andre kommer på arbeid der for å yte nettopp det. Det er oftest de siste det fokuseres på når vi tenker på makt og bekymrer oss for hvordan den kommer til uttrykk. I dette kapitlet ble motmakten synliggjort. Den mest interessante ved dette er det at motmaktsstrategiene påvirker personalets handlemåter i situasjonene. Enda viktigere er det at noen av motmaktsuttrykkene bærer i seg et potensial til å endre de rådende relasjoner og altså kan bidra til en forandring av praksis.

Likevel, motmakten som uttrykkes på måter som jeg har fått fram her, handler om muligheter som bofellesskapet implisitt medfører eller skaper. Boligens utforming og ideologier knyttet til ”en ny omsorg” åpner for de former for motmakt jeg har fått øye på. Nøkkelen til egen leilighet gir beboerne muligheter til ”utestengning”, ”differensiering” muliggjøres av at det sendes forskjellige mennesker til å hjelpe dem. ”Demokratispillet” er en mulighet skapt av skinndemokratiet som husmøter ofte nøyer seg med. Og selv om motmakten kan avstedkomme endringer i relasjonene i situasjoner, endres ikke den grunnleggende dikotomien på avgjørende vis.

Once we have the phrase, the label, we get the notion that there is a definite kind of person (...) [t]his kind of person becomes reified. (Hacking 1999)

10 *”Det er ikke tilfeldig at..”*⁸⁰ -om karakterisering, konstruksjoner og sosiale representasjoner

I denne avhandlingen har jeg presentert en kvalitativ studie som fokuserer på samhandlingen mellom personale og beboere i bofellesskap for personer med utviklingshemning. Denne boformen er blitt det typiske tilbudet som avløste den tradisjonelle institusjonsomsorgen. En kollektiv tilnærming gjør seg fortsatt gjeldende, jeg har innledningsvis beskrevet bofellesskap som den nye typen fellesskapsløsning. Studien er en fortsettelse på et arbeid jeg har holdt på med en tid, og i utgangspunktet var det ”praksis” på denne arenaen som opptok meg. Da er særlig personalet i fokus.

Det er vanskelig å løsrive seg fra den grunnleggende dikotomi som allerede er gitt ved innflytting til et bofellesskap. Såvel de stedlige aktørene som omgivelsene og det meste av forskningen, fokuserer på inndelingen i ”beboere” og ”personale” som også jeg har tatt utgangspunkt i. Videre, det er beboernes ”annerledeshet” som er det gitte utgangspunktet for møtet mellom dem og personalet. Forestillinger om utviklingshemning, og det daglige fokus på hjelpebehov og på det som beboerne ikke selv kan, har konsekvenser for den praktiske organiseringen av hverdagen som personalet legger opp til. Beboernes hjelpebehov er selve legitimeringen for personalets tilstedeværelse. Det tas for gitt at personalet er merkompetente - noen av dem har spesiell utdanning rettet inn på arbeidet, men også de ”ufaglærte” anses i utgangspunkt som mer kompetente enn

⁸⁰ Tittelen er tatt fra et utsagn som er gjengitt i kap.7, og som synliggjør at det som forstås som godt kjennskap til beboere preger hvordan personalet velger å handle overfor dem.

beboerne. Møtet mellom dem går for seg i det som er arbeidstid for personalet og hverdagsliv for beboerne. Det har ikke vært skrevet så mye om hva som foregår i dette møtet. Avhandlingen legger sitt fokus her.

Innen jeg går videre og forsøker å trekke trådene mine sammen til en avsluttende drøfting og konklusjon, skal jeg kort rekapitulere så langt. Huset som er rammene for hverdagslivet i bofellesskapet, bærer med seg signaler til omgivelsene og til dem som bruker huset. Inngangen til analysene av livet i bofellesskap (kap 4) handlet om den materialiserte hensikt, om hjemlighet og om det kjennetegnende faktum at noen bor der mens andre kommer og går. Dette er en spesiell boform hvor personalet aktivt regulerer tilgang til, og bruk av lokalene, såvel som form og innhold i hverdagslivet her. Regler og rutiner utvikles likevel i et samspill mellom beboere og personale. I dette samspillet har personalet mest makt. De definerer problemer, formulerer reglene og iverksetter rutiner. Resultatet er et institusjonalisert hverdagsliv (kap 5) som er typisk for denne boformen. Det finnes på en og samme tid en ambisjon om tilpasset hjelp og en tendens til overtaking. Dilemmaet mellom formynderi og unnlattelse preger arbeidssituasjonen (kap 6). Personalets forståelse av arbeidsoppgavet, arbeidsoppgavene og av beboerne (både som kategori og som enkelt personer) preger deres arbeidsmåter (kap 7). Samtidig er også beboerne aktive aktører i skaping og vedlikehold av det vi kan forstå som ”praksis i bofellesskap”. Dette kommer særlig til syne i analysene knyttet til kommunikasjon (kap 8) og om motmakt (kap 9).

Vi/de-delingen, som både beboere og personalet synes enige om, er ikke bare en gruppeintern, kollektiv identitetsskapende prosess eller en gjensidig kategorisering som skaper oversikt og nøytral orden. I flere av avhandlingens kapitler har jeg vist at beboerne ikke bare er passive objekter for personalets praksis. Men, basert på at personalet i langt større grad enn beboerne opptrer som kollektiv, og med utgangspunkt i deres legitime makt som hjelpere og ansatte, er det oftest deres situasjonsdefinisjoner og forstillinger om beboerne som har størst gjennomslag i hverdagen. ”Noen forestillinger [om den andre] blir mer hegemoniske, ettersom enkelte posisjoner gir mer definisjonsmakt enn andre” (Ytrehus 2001, 12). De mest interessante innfallsvinkler er likevel ikke slike som fører til at vi gjenoppdager maktforholdene og atter problematiserer dem. Jeg bestrider ikke at personalet har mest makt.

Beboerne er like fullt aktører i samhandlingen. Da er det også interessant hvordan denne samhandlingen innvirker på personalet.

Jeg har nærmet meg dette feltet utfra perspektivene til Grounded Theory. Jeg prøver å bygge opp en forståelse av praksis gjennom å identifisere sentrale arbeidsmåter som personalet benytter seg av. Med disse som utgangspunkt, søker jeg å få grep om hvilket problem det er personalet implisitt har for seg som kjerneoppmerksomhet.

Karakterisering

Personalets oppfatninger av beboerne tar sitt utgangspunkt i den grunnleggende dikotomien, men er samtidig fasettete og flertydige. Den daglige relasjonen mellom personale og beboere preges både av felles konstruksjoner og av individuelle perspektiv. Det viser ved at den enkelte blant personalet kan handle i tråd med sin situasjonsdefinisjon i møtet med en beboer, men at denne situasjonsdefinisjonen likeved er avgrenset av noen felles referanserammer. Disse referanserammene består av en forståelse av arbeidsoppdraget i stort, av lokal fokusering, rutiner og regler, og av ”bilder” av beboerne det handler om.

Da jeg skrev om utviklingen av regler og rutiner i bofellesskapet (kap 5), påpekte jeg at personalet hadde tilgang til informasjon om beboerne innen de selv ble kjent med dem. Personalets første inntrykk var at den overleverte informasjonen ikke gav noen god beskrivelse av beboerne, men også dette førsteinntrykket måtte snart justeres. Denne justeringen ble en følge av at den enkelte blant personalet selv fikk økt kjennskap til den enkelte beboer. Dette innebar samtidig en begynnende felles konstruksjon, skapt av at opplevelser og inntrykk ble formidlet mellom personalet, og av at bilder av beboerne ble tegnet om og gav retning til rutiner og regler.

Jeg brukte først betegnelsen karakterisering da jeg skrev om rapportering som en del av uttrykket for personalets makt (kap 6). En muntlig overlevering i form av karakterisering innebar, skrev jeg, en fare for sementering av forventningene til beboeren, og en fare for rutinisering av personalets måte å forholde seg til henne eller han på. Da det handlet om hvordan personalet forstår beboerne (kap 7), begynte karakterisering å bli mer tydelig eksemplifisert med tilskrivinger til enkelt beboere. I den sammenheng skrev jeg at karakterisering blir en sosial konstruksjon som også viser fram noe av personalets beredskap i forhold til den enkelte. Karakterisering er ikke forstått som tilstrekkelig forklaring på gitte

handlingsvalg i situasjoner. Karakteriseringer blir likevel brukt i ”kausale” forklaringer på beboeres handlemåter, og de trekkes fram i personalets legitimering og begrunnelser for sine handlingsvalg. Forventninger til beboere, det er i grunnen det karakteriseringen impliserer, spiller selvsagt også inn i hvordan kommunikasjonen forløper (kap 8) og på hvordan motmakt blir oppfattet og møtt (kap 9).

Karakterisering, slik jeg har utlagt det, er handlingen som personalet foretar når de tegner et forenklet (”stenografert”) bilde av beboere. I den utstrekning at karakteriseringene som formuleres oppnår en grad av kollektiv status gjennom kommunikasjonen, blir de til felles ”bilder” av beboeren. Da setter de sitt preg på personalets innstillinger til personen, og handlemåter i møtet med henne/ham. Karakterisering er tilskrivninger til den enkelte beboer, men slik bilder formuleres likevel innen rammen av generaliserte forestillinger om personer med utviklingshemning.

Sosiale representasjoner

Rammen for karakterisering er *sosiale representasjoner*. Dette er hverdagsteorier som hjelper mennesker å tolke og forstå fenomener i sine omgivelser. Teorien om sosial representasjoner (Chaib & Orfali 1995; Moscovici 1981 og 2000) handler om hvordan slike hverdagsteorier oppstår på grunnlag av forestillinger og holdninger. Duveen (2000, 12) gjengir en formulering fra Moscovicis avhandling, der en sosial representasjon defineres som:

a system of values, ideas and practices with a twofold function: first, to establish an order which will enable individuals to orientate themselves in their material and social world and to master it; and secondly to enable communication to take place among the members of a community by providing them with a code for social exchange and a code for naming and classifying unambiguously the various aspects of their world and their individual and group history.

Sosial representasjoner blir deler av ”verdensbildet” som preger reaksjons- og handlemåter til medlemmene i den gruppen som holder dem for sanne. De danner bakteppet når personalet forteller hverandre om hverdags-hendelser og om beboerfokusede observasjoner. De er referanserammer også for hvordan problemer formuleres og oppgaver prioriteres. På dette viset er de sosial representasjonene en hjelp til å tolke omgivelsene, de gir

gruppemedlemmene en felles identitet som gjør dem tryggere på at de tolker og handler riktig. Moscovici (1981, 181) sier det også slik:

By social representations, we mean a set of concepts, statements and explanations originating in daily life in the course of inter-individual communications. They are equivalent, in our society, of the myths and belief systems in traditional societies; they might even be said to be the contemporary version of common sense.

Det medlemmer av en gruppe betrakter som sunt vett (common sense), er den innforståtte tolkningshorisont som i deres sammenheng grunnleggende innebærer ”*knowing chalk from cheese, a hawk from a handsaw, or your ass from your elbow*” (Geertz 2000, 93). Hvordan oppstår representasjonene som er bakteppet for differensieringene og bildene som personalet i sin sammenheng betjener seg av? Teorien om sosiale representasjoner legger to prosesser til grunn: *forankring*⁸¹ og *objektivering*.

Forankring handler om å klassifisere, og dermed også om å sammenligne med det typiske i den gitte kategorien. ”*Classifying means to impose a certain stock of behaviors and rules on somebody*” (Moscovici 1981,194), hvilket innebærer visse forventninger til denne personen, ut i fra i hvilken grad personen passer med det typiske for kategorien (for eksempel ”utviklingshemmet” i vår sammenheng). Klassifiseringen innebærer samtidig navngivning. Moscovici (2000) mener at navngivning har en katalyserende effekt som har flere konsekvenser: navnet (for eksempel ”beboer”) gjør det mulig å beskrive og å tildele personen egenskaper (”hjelpetrengende”), og hun/han blir gjenstand for forståelse og praksis (*convention*) til dem som deler slik forståelse og praksis. Forankring er ikke bare å sette merkelapper på noe eller noen. Målet er å skape seg et grunnlag å vurdere karakteristika ut i fra, og å gjøre det enklere å forstå intensjoner og motiv bak folks handlinger – kort sagt, å skape en mulighet for gjøre seg opp en mening om dette ”noe”. Forankring setter tingene i forhold til det vi allerede vet og kjenner.

⁸¹ ”*It is rather like anchoring a stray boat to one of the bouys in our sosical space*”, skriver Moscovici (2000, 42). Det er den samme metafor som jeg siktet til da jeg ennå ikke hadde lest Moscovici, og valgte ’ankring’ som betegnelsen på en bestemt handling i kommunikasjonen (jf. kap8). Min ’ankring’ er noe enklere enn den ’forankring’ det her er tale om.

Objektivering handler om å gjøre det abstrakte begripelig ved å gjøre det konkret, skape et bilde av det. Her er det to delprosesser som gjør seg gjeldende. *"To begin with, to objectify is to discover the iconic quality of an imprecise idea or being, to reproduce a concept in an image"* (Moscovici 2000,49). En av beboerne jeg møtte i løpet av denne studien synliggjorde dette da han skulle fortelle om at beboerne et annet sted var (mer) utviklingshemmede. Han holdt albuen inn til kroppen, løftet underarmene og lot hendene henge slapt nedover igjen. Posituren var et bilde av at utviklingshemning er udugelighet. Det neste trinnet i objektiveringen handler om at *"what is perceived replaces what is conceived"* (Moscovici 2000, 51 utheving i originalen). Når først en forestilling gjør seg gjeldende, vil observasjoner eksemplifisere forestillingen og bildet blir til en realitet, noe man kan oppfatte.

If images exist, if they are essential for social communication and understanding, this is because they are not (and cannot remain) without reality any more than there can be smoke without a fire. Since they *must* have a reality we *find* one for them, no matter what. Thus, by a sort of logical imperative, images become elements of reality rather than elements of thought (Moscovici 2000, 51).

Sosiale representasjoner finnes i tjenestene, fagfeltet, politikken - i samfunnet. De oversettes og omformes til lokal gyldighet i kommunikasjonen blant personalet, og fra personale til beboere. Den vanlige hypotesen er at gruppens felles erfaringer og integrering i felles sosiale relasjoner, skaper oppkomst av likeartet representasjoner (Doise 1995). De sosiale representasjonene er en form for praktisk viten (Jodelet 1995), og som Billig *et al.*(1988, 3) påpeker: *"Our concepts and our ideas reflect our own times, and they reflect the history which has produced these current moments"*. Forståelsen av hva utviklingshemning innebærer og krever er ikke alene preget av tidens offisielle tjenesteideologier.

Personalets karakterisering av enkeltpersoner skjer innom rammen av sosiale representasjoner som inneholder motsetningsfulle "sannheter". Beboerne er personer med utviklingshemning. Personer med utviklingshemning skal ha sin egen bolig som alle andre, men det er nødvendig å bygge inn mottrekk mot faren for isolasjon. Individuelle tjenester er ambisjonen med en kollektiv boform. Vi påpeker selvbestemmelsesrett og forutsetter personalinnsats.

Karakterisering farges av sosiale representasjoner, men er en partikularisering, en nyansering som gjelder individet, innenfor denne rammen.

Ideologiske dilemma

Forstått på denne måten er karakterisering også påvirket av historien og de rammer personalet beveger seg innenfor. Konteksten for personalets arbeid er, i et nært historisk perspektiv⁸², reformens intensjoner om en ny omsorg: understrekingen av at hjelpen skal gis i den enkeltes eget hjem og at personer med utviklingshemning skal ”*slippe å bo på andres arbeidsplass*” (Rundsskriv I-0647/1990). Bofellesskapet lest som materialisert hensikt avspeiler dette, mens ambivalensen som skaper felleslokalene til en slags materialisert reservasjon også kommer til syne. Og det spørres om det i det hele tatt er mulig å tenke seg bofellesskapet som en helt ut ”normalisert tilværelse”. Vi kan ikke se bort fra hjelpebehovet som er en del av begrunnelsen for at beboeren får sin adresse her. Og vi kan ikke se bort fra maktforholdene som både er en forutsetning for, og en følge av møtet mellom beboere og personale. Personalet er der nå som redskap i normaliseringen, og normaliseringsarbeidet har også karakter av disiplinering (Sandvin *et al.* 1998). Når jeg har undersøkt hva det er som foregår i dagliglivet i bofellesskap, får jeg øye på hvordan hjelpen gis og på hvordan disse forutsetningene slår ut i hele livet i bofellesskapet.

Personalet står i et krysspess i møtet med krav som følger av å være ansatte i et tjenesteapparat, av medmenneskelige imperativ i møtet med beboerne og deres problemer og behov, og eventuelt av profesjonsbaserte ambisjoner og forståelser. Ulike ideologiske utgangspunkt er innbakt i dette og presser fra hver sin retning. For det første, det økonomiske språket som taler om kostnadseffektivitet, prioritering og ”kvalitetssikring”, har presset seg inn i tjenestene hvor personalet er arbeidstakere. Beboerne ses som ”brukere” av ”tjenester”. Det stilles krav om eksplisitt definering av arbeidsoppgaver og om legitimering av ressursbruken. For det andre, beboerne er personer med ansikt og umiddelbarhet, og det stiller implisitte krav. De er også aktører som, med det utgangspunktet, direkte og indirekte stiller krav til personalet. For det tredje, faglige eller profesjonsbaserte

⁸² De sosiale representasjonene har ’dypere røtter’ enn reformens retorikk og konklusjoner, tidligere tiders forståelser av utviklingshemning og utsortering av utviklingshemmede spiller også inn.

ambisjoner er formulert i overordnede prinsipper og med det interne, kontekstfrie vokabular til foretrukne metoder. Slikt krever lokal oversetting for anvendelse, men bærer også i seg avgrensede forutsetninger. Det synes åpenbart at det Billig *et al.* (1988) betegner som ”ideologiske dilemma” da gjør seg gjeldende i personalets tenkning. Ideologi, sier disse forfatterne, er ikke et enhetlig system av mening som dikterer hvordan vi skal reagere, tenke og føle. Tvert i mot, ideologi viser seg sammensatt av tematikker som kan stå i motsetning til hverandre.⁸³ Disse motsetningene gjør at vi opplever dilemma.

Både kunnskap om utviklingshemning (basert på kategorisering) og vektlegging av det personlige og individuelle (partikularisering) hos beboerne får plass i personalets fortellinger om dem. Såvel styringsbegrunnelser som understrekninger av retten til å bestemme selv framheves i diskusjoner blant personalet, og veksler som grunnlag for handling overfor beboerne. Motsetningene finnes i bruk parallelt og skaper dilemma. Billig *et al.* påpeker at slikt ikke er uttrykk for mangel på tankevirkosomhet, men heller det som gjør at vanlige mennesker finner det kjente tankevekkende likevel. Hver dag må løsninger finnes på problemer som stadig gjenskaper dilemma og som krever sin løsning.

Forholdet til makt i bofellesskapet er et eksempel. Ambisjonene om egenstyring, om at beboerne skal ha noe å si, fører til en underkommunisering av realiteten i personalets makt. Det ambivalente forholdet til makt ansporer personalet til heller å snakke om tilrettelegging og motivering.

The democratic and egalitarian motives seem to indicate an embarrassment with power. At times it is as if power were a social obscenity, whose naked limbs need to be chastely covered (Billig *et al.* 1988,145).

Samtidig er styring jo åpenbar i bofellesskap, både i form av rutiner og slik vi ser det i den måten å yte hjelp på som ”ramme inn – gi handlingsrom” innebærer. Personalets måte å opptre vennlig og ikke-autoritært i

⁸³ For eksempel, individuell frihet kan være en sentral verdi, men kan samtidig ikke få være ubegrenset fordi den da kan komme i konflikt med andres frihet eller kollektivets behov. Motsetninger finns også i det som samlet betraktes som sunt vett. Vi kan trekke på ulike maximer: både at ”selvgjort er velgjort”, og at ”flere hoder tenker bedre enn ett”. Slikt er stoff for ideologiske dilemma.

Samhandlingene er en del av deres ferdighet som hjelpere, og som sånn en del av deres autoritet. De toner ned maktaspektet for å få gjennomført forehavender uten å egge til motstand. Dermed øker deres makt i situasjonen. De skaper inntrykket av likeverdighet i en situasjon som baserer seg på ulikeverdighet i definisjons- og styringsmakt. Men makten kan ikke ønskes bort, relasjonen er grunnleggende asymmetrisk. Personalet medgir at de styrer, at beboere ofte lar seg farge av deres forslag og preges av deres reaksjoner. Dette er en grunnleggende forutsetning for at personalet skal være til hjelp. Ambivalensen som finnes, er uttrykk for at man trekkes i motgående retninger av ulike verdier. Praktiske hverdagsproblemer kan løses på mange måter, men ikke hvilket som helst resultat er akseptabelt. Tidsressurser er begrenset, behovet er ofte større. Personalets oppgave er både å finne løsninger som praktisk kan gjennomføres, og å balansere i forhold til dilemma som stadig aktualiseres.

Karakterisering er en del av å få på plass praktiske løsninger. Gjennom karakterisering omskapes situasjoner i bevisstheten på måter som reduserer usikkerhet i de nødvendige overlegninger og valg. Karakterisering gir på denne måten avgrensning til definisjoner av situasjonens krav og mulighetene som ligger der. Da kan en utelukke beboere fra oppgaver det haster med, legge opp til et bestemt slags samspill, eller, for den saks skyld, overlate beboeren til egne ressurser i møtet med en oppgave eller et problem. Beslutninger om dette som en av personalet kommer til i situasjonen, er også preget av fellesskapet som hun/han er del av. Dels er nordmenn bærere av felles kulturelt gods og verdier som verdsetting av likeverd og av omsorg, og i innstilling til arbeid osv. Dels gjør den mer interne kultur, slik den historisk har utviklet seg, seg også gjeldende. I kapittel 4 viste jeg at historien lokalt ikke behøver å være så lang for at praksis i bofellesskapet skal falle på plass innenfor det typiske. De sosiale representasjoner som gjelder utviklingshemmede og omsorgsarbeid har innflytelse.

Det er et interessant trekk ved karakterisering at vi også her finner motsetninger i samtidige bilder. Utgangspunkt for karakterisering er ikke bare individuelt knyttet til beboeren, for fokus på annerledeshet hentyder til en kategorisering i tråd med den grunnleggende dikotomi som gjelder i bofellesskapet. Også selv om beboeren betegnes med positive karakteristikk, er annerledeshet fortsatt en del av referanserammen. Dette gjelder også der hvor likheten mellom beboeren og "oss" understrekes.

For, det at en sammenligner noen med "oss", innebærer at hun/han ikke er en av "oss". Tenk, for eksempel, over Pernilles bemerkning. Hun har oppdaget at om hun snakker med Birger "helt vanlig, så liker han det. Da blir han blid". Påpekingen av det går an å snakke "helt vanlig" understreker at han ikke er helt som alle andre som man, uten å tenke mer på det, snakker helt vanlig med.

"Classificatory looping"

Dette synet er preget av den grunnleggende dikotomien de opererer innenfor og med. Psykologiske og psykiatriske begrep, som er trukket inn i de sosiale representasjoner, anvendes sammen med moralske samhandlingsregler (Goffman 1956) og generaliserte erfaringer, og setter oppmerksomhet på annerledesheten hos beboerne som gruppe. Personalets måter å beskrive beboerne på (kategorisering) er "ideologisk" i den forstand at de anlegger et syn på beboernes personlighet og egenart.

Hacking (1999) kaller det som da skjer for *classificatory looping*. Han prøver å overkomme spenningen mellom realisme og konstruksjonisme ved å si at "*ideas often interact with states, conditions, behavior, actions, and individuals. (...) States, conditions, stages of development, and children themselves are worldly objects, not ideas.*" (s102). Tilstander som gir opphav til utviklingshemning er reelle tilstander som i og for seg ikke forandrer seg avhengig av hvordan vi beskriver dem. Men når vi har satt merkelappen "utviklingshemning" på denne følgen av tilstandene det er tale om, skapes den "utviklingshemmede" som en interaktiv art, en klassifisering som virker inn på dem som klassifiseres.

[B]y interaction I do not only mean the self-conscious reaction of a single individual to how she is classified. I mean the consequences of being so classified for the whole class of individuals and other people with whom they are intimately connected (Hacking 1999,115).

Merkelappen og menneskene virker inn på hverandre. Personalet påvirkes av måten som det å være en person med utviklingshemning oppfattes, beskrives og bestemmes i vår sammensatte omverden. De tar innover seg at bofellesskap er bygget, at hjelp er organisert av pleie- og omsorgstjenester og fordelt ved individuelle vedtak, at økonomisk vern ivaretas av særlig oppnevnte hjelpeverger, at segregerte arbeidsplasser og fritidstilbud er skapt, og at støttekontakter er tildelt som hjelp til å komme seg ut.

Vedtaket om hva som skal være tilbudet er formulerte i møter, nedfelt i skriv, og tilknyttet formelle ankemuligheter til høyere byråkratisk nivå, og utelukker at dem det gjelder kan klare seg uten hjelp til å ivareta sine interesser. Denne slags praksis og institusjoner som bygges opp omkring personer begrunnet i klassifiseringen av dem, påvirker også dem som klassifiseres slik. De kan ta dette innover seg og oppfatte seg selv slik klassifiseringen indikerer at de er, eller de kan forandre seg slik at klassifiseringen blir feil eller må omskapes.

Også karakterisering kan antyde tilknytning til en større klassifikasjon, for eksempel, karakterisering som assosieres til diagnoser antyder til den ”psykiatriske pasienten”. Men karakterisering er en partikularisering av denne generelle forestillingen. Når karakterisering slår rot som felles bilder av en beboer, institusjonaliseres praksis omkring denne personen i tråd med bildet som er tegnet og har vunnet felles aksept blant personalet. I den utstrekning at bildene sementeres og formidles gjennom utsagn og handling, er det mulig at beboeren internaliserer denne forståelsen av seg selv, og handler i tråd med det tilskrivningen tilsier. Vi vil legge merke til selvoppfyllende profetier. På den annen side, beboeren kan også protestere, verbalt eller gjennom atferd, på karakteriseringene personalet holder for sanne. Det viser seg, for eksempel, i uttrykkene for motmakt som jeg skrev om i kap 9. Personalet kan oppfatte slike uttrykk som opposisjon, eller som bekreftelser på antakelsene som karakterisering gir uttrykk for. Karakterisering og beboere innvirker på hverandre. Atferd som er reell nok, gir opphav til karakterisering, som i sin tur gir opphav til handlingsberedskap og konkrete responser, som i sin tur påvirker atferden. Også på dette nivået ser vi disse ”*looping effects*”.

Mot en substansiell teori om samhandlingen mellom personalet og beboerne

Karakterisering er en del av personalets handling knyttet til alle de tema jeg har tatt opp i kapitlene 5-9. Jeg skal nå prøve å trekke trådene sammen. Innledningsvis presenterer jeg noen sammenhenger i form av en tabell for oversiktens skyld. Tabellen er selvsagt en overforenkling av sammenhengene, men kan tjene som en referanse for overlegningene som følger. Tabellen ”summeres” i fire idealtyper for personalets tilnærming til sitt arbeid. På denne måten prøver jeg å skape et grunnlag for å resonnerer meg fram mot et implisitt problem hvis stadige løsning hele tiden ligger

bak personalets handlingsvalg i situasjoner på tvers av disse fire handlingsinnretningene.

Tabell 8: Karakteriseringens gjennomslag

KARAKTERISERING				
<i>Fokus</i>	Annerledeshet		Tone ned annerledeshet	
<i>Orientering</i> (hvis problem er det som opptar personalet)	Beboeren	Personalet	Beboeren	Personalet
<i>Personalinnsats ved praktiske oppgaver</i>	styring	overtaking	arbeidsdeling	overlating
<i>Typisk ramme inn</i>	forhandling	imperativ	oppfordring	påminning
<i>Tendensielt handlingsrom</i>	situasjonsavhengig moderat til lite	lite	situasjonsavhengig moderat til stort	stort
<i>Beboerens kommunikasjonsmulighet (jf kap 8)</i>	”etter”	”etter”	”med”	”til”
<i>Motmakt oppfattes som</i>	bekreftelse av annerledeshet	trussel mot disiplinen	uttrykk for selvstendighet	uttrykk for opposisjon
<i>Handlingsinnretning</i>	terapeutisering	disiplinering	samarbeid	service

Karakterisering kan, på den ene siden, uttrykke fokus på annerledesheten - karakterisering som assosieres til diagnoser gjør det. På den annen side, karakterisering kan også søke å tone ned denne oppmerksomheten. Leseren vil for eksempel huske at mannen som viste utfordrende atferd og hadde tett oppfølging av personalet, ble betegnet som ”en aktiv kar”. Det er denne forskjellen som tabellens linje *fokus* tar utgangspunkt i. Personalet må foreta en rekke avklaringer som inngang til sine beslutninger om hvilken hjelp og hvor mye hjelp de skal yte en beboer i en gitt situasjon, og beslutning skal tas om hvordan man skal gå fram med å yte denne hjelpen. Samspillet jeg har beskrevet ved arbeidsmåten *ramme inn – gi handlingsrom*, for eksempel, må ha en bakgrunn som favner mer

enn den konkrete situasjonen en står i. Karakterisering uttrykker en del av denne bakgrunnen. Ikke det at karakterisering i seg selv er et nødvendig element, men en meningskonstruksjon tar opp i seg situasjonens ”hvem”, ”hva” og ”hvor”, og karakterisering representerer først en forenkling omkring ”hvem”.

Den neste linjen i tabellen som handler om *orientering*. Kanskje handler det her om et kontinuum, men polene er en orientering mot, på den ene siden, *det som er et problem for beboeren* og på den annen side, *det som skaper problem/belastning for personalet*. Orientering innvirker også på hva slags karakterisering som formuleres og formidles. For eksempel, Birgits bestrebelser for å oppnå at personalet mye var opptatt med henne (jf kap 5) kan leses både som ”behov for kontakt i en ny livssituasjon” og som ”grenseløse krav om oppmerksomhet”. Selv om kommentarer fra personale antyder den første orienteringen også, ble det den siste forståelsen som var den fremherskende. Personalet var orientert mot det som var problematisk for dem selv, og dette ble gjenfortalt med karakterisering som understreket dette perspektivet. Hva slags karakterisering som aktiveres synliggjør hvilket perspektiv som er framtreddende. Karakterisering legger på dette viset også føringer på situasjonens ”hva”.

Mekanismen er at et standardisert bilde av beboeren også i noen grad aktiverer en standardisert respons gjennom å knytte an til ”vanligvis”. Karakterisering som aktiveres i en gitt situasjon, legger gjennom fokus føringer på ”hvem” og gjennom orientering på ”hva”. Dermed er karakterisering med til å fastsette meningsinnholdet i denne situasjonen, og influerer på personalets innspill og responser. Karakterisering blir på denne måten viktig – kritisk, men ikke kausal – for hvordan situasjonen håndteres.

Fokusering på annerledeshet er en insistering på at problemet ligger i individet. Med et slikt perspektiv formuleres det problemstillinger omkring *manglende ferdigheter* og *problematisk atferd*. Der man legger vekt på (orientering) at dette skaper problemer for beboeren, er læring, trening og terapi en valgt handlingsinnretning. Et problematisk trekk ved dette er risikoen for at vanlige aktiviteter blir omfattet av et særlig vokabular og endrer karakter. Måltidet blir til ”spisesituasjonen” der ”spisetrening” foregår. Det som potensielt er en sosial situasjon får en teknisk innretning. Det skjer tilsvarende for andre hverdagsaktiviteter, og personalets innsats får tydelig karakter av styring, og arbeidet legitimerer deres kompetanse

som terapeuter (jf Sandvin 1992a). Her utvikler man en instrumentell praksis med personalet i en pedagogisk rolle som forutsetter (profesjonell) distanse. Paternalisme ligger under, det tas for gitt at personalet må styre. Diskusjoner handler ikke om hvorvidt en skal gripe inn, men først og framst om hvordan det skal gjøres, og om hva som er et vellykket situasjonsutfall – hva en skal få beboeren til å gjøre. Aktiviteter programmeres, dagen følger dagsplaner og rutiner som håndheves gjennom en arbeidsdeling mellom personalet. Det er lett for at aktiviteten kommer mer i sentrum enn personen. Personalet forventer ikke at personen selv er særlig i stand til å ivareta hverdagsoppgaver, og man rammer inn eventuelle deloppgaver for beboeren gjennom forhandlingsformulering ("..så kan vi x etterpå"). Personalet rapporterer om hvordan det gikk "da jeg hadde han". Det erklærte målet er at beboeren skal komme til å kunne klare "nødvendige" funksjoner selv, men beboeren får lite handlingsrom til å vise egne initiativ, og henvises for det meste til å respondere på personalets utspill i kommunikasjonen. I tabellens rad "*beboerens kommunikasjonsmulighet*" står det "etter". Dette viser til sammenfatningen i kap8, at beboerne har tre hovedmuligheter i sin kommunikasjon med personalet – de kan kommunisere *til, med,* eller "snakke personalet *etter* munnen". Til sist, vegring eller andre tegn på motstand forstås som bekræftelse på annerledesheten som i bunn og grunn står i vegen for beboerens evne til å mestre oppgavene. Samlet har jeg kalt handlingsretningen som er resultatet av denne kombinasjon av fokus og orientering, for *terapeutisering*.

Beboernes manglende ferdigheter og problematisk atferd kan, på den annen side, oppleves mest som en belastning for personalet. Vi har her samme fokus som før, men motsatt orientering. Praktiske hverdagsoppgaver kan da være alternativet til beboerkontakt, en måte for personale å fylle arbeidsdagen samtidig som man unngår den belastende kontakten med beboeren (Christensen & Nilssen 2002b). Overtaking av oppgaver er en nærliggende konsekvens. Diskontinuerlig kontakt, for eksempel grunnet ansettelse i liten stillingsbrøk, kan også ellers aktualisere overtakingen. Kommentarer blant personale om at noen har "*så få vakter at de vil gå her og vaske*", illustrerer poenget. Der hvor beboeren får være med på oppgaver, er det tale om imperativstyrt medvirkning. Positive bemerkninger etter slike situasjoner understreker gjerne at beboeren "er flink å hjelpe til". Det er personalet som bestemmer hvordan tingene skal

gjøres og hva som er et godt nok resultat. Beboerens handlingsrom er igjen lite. Kommunikasjonen styres av personalet, og det henger delvis sammen med hvordan uttrykk for motmakt tolkes. Strenge regler for oppførsel håndheves overfor beboeren, og krav om konsekvente reaksjoner stilles til alle i persongruppen. Dette er et svar på det som blir oppfattet å være atferdsproblemer. Personalet er på vakt overfor beboeren, de observerer og er rede til å gripe inn i tråd med vedtatte prosedyrer. Denne beredskapen for inngripen bidrar til at det blir mindre av annen samhandling med beboeren, og at det blir større mellommenneskelig avstand mellom personale og beboere. Det er et resultat dels av at prosedyregjennomføringen er en belastning som vanskeliggjør annen samhandling etterpå, og dels av at personalet holder seg unna for å unngå å provosere til konfrontasjoner. Handlinginnretningen som rår her er *disiplinering*.

Personalets fokus kan, på den annen side, uttrykke seg som en nedtoning av annerledeshet. Karakterisering som formidler dette bærer gjerne i seg positive beskrivelser av det vedkommende selv kan. Personens behov for hjelp og støtte oppleves som en gradforskjell og ikke som noe essensielt annerledes enn for de fleste av oss. Der hvor orienteringen retter seg inn på beboeren, prøver personalet å støtte i hverdagsoppgavene ved å inngå i en arbeidsdeling, man gjør tingene sammen. Personalet prøver å finne måter å støtte og hjelpe uten å styre og bestemme. Initiativ fra personalet har gjerne karakter av oppfordring, og beboeren gis anledning til å gjøre ting selv så langt det går. Det er rom for sosiale situasjoner som preges av at man snakker sammen og deler opplevelser. Beboerne opplever både hjelp og aksept. Eventuelle uttrykk for motmakt oppfattes som langt på vei rimelig korreks og gledelige tegn på selvstendighet. Handlinginnretningen her har jeg kalt *samarbeid*.

Den siste handlinginnretningen som jeg har kalt *service*, signaliserer en måte å holde avstand til beboere som ikke så tydelig oppfattes som "annerledes", men hvis selvstendighet skaper usikkerhet hos personalet. Det er ikke så mye funksjonsnivået i og for seg som er det avgjørende, som det at personen setter grenser for kontakten med personalet uten at dette klart kan forstås som uttrykk for psykiske problemer eller relatert til annerledes grunntrekk ved henne/ham. Personalet kan uttrykke forståelse for at beboeren "ikke liker at vi maser" og at hun/han "liker å gjøre tingene på sin måte", men de føler seg presset i kontakten med henne/han. Det kan synes som om personalet har vansker med å etablere og vedlikeholde

kontakt med beboeren. En måte å håndtere den problematiske relasjonen på er da å legitimere en avstand med dagens vokabular omkring service, og stort sett avgrense seg til å yte assistanse det eksplisitt blir bedt om. Beboeren får henvende seg til personalet, og blir ellers overlatt til å klare oppgavene selv. Men ettersom beboeren bor i bofellesskapet, føler personalet også et ansvar. Dette ansvaret ivaretas da gjerne med en oppfølging i form av påminninger. Kontakten ellers er avgrenset så lenge det ikke oppstår problemer. Karakterisering brukt i fortellinger om beboeren toner ned ”annerledesheten”, men understreker likevel at personen kan være ”vanskelig” – enten å ha med å gjøre, eller å få kontakt med. Andre eventuelle uttrykk for motmakt oppfattes som problematisk opposisjon. Personens angivelige selvstendighet legitimerer begrenset kontakt og fritar personalet for å inngå i det de opplever som vanskelig interaksjon. Faren for unnlåtelsen er stor.

De fire ulike handlingsinnretninger må forstås som idealtyper. Dette er forenklede rendyrkninger. Beboere kan oppleve, og vi kan observere, at ulike personale benytter ulike handlingsinnretninger overfor dem, at samme personale benytter ulike handlingsinnretninger i ulike situasjoner med samme person, og at visse handlingsinnretninger eventuelt er mest typiske i møter med enkelte. Beredskapen som karakterisering signaliserer, virker inn på hva tilbudet om handlingsrom vil omfatte. Karakterisering har implikasjoner for også retning og kraft i valgene knyttet å ramme inn. Hvorvidt mye innramming og lite handlingsrom anerkjennes som *tilrettelegging* eller *formynderi* (jf kap 6), det henger sammen med karakteriseringen som aktiveres i situasjonen. Det samme gjelder om hvorvidt lite innramming og stort handlingsrom blir sett på som anledning til *egenstyring* eller blir forstått som *unnlåtelse*. Karakterisering legger også føringer på hvordan beboeren vil få komme til orde i kommunikasjonen, og hvordan eventuelle uttrykk for motmakt vil bli oppfattet. Fokus og orientering er innbakt i personalets handlingsinnretninger og uttrykkes i karakterisering som aktualiseres i situasjoner, men er ikke nødvendigvis diskutert fram og eksplisitt formulert, eller i det hele tatt gjenstand for bevisst refleksjon eller debatt. Det er karakterisering som figurerer i handlingsbegrunnelser der disse kreves. I slike situasjoner kan karakterisering som trekkes fram av noen blant personalet møte på ”motbilder” fremmet av andre, da kan det oppstå diskusjoner. Langt på vei er karakterisering mest det tause grunnlaget for situasjonstolkninger og

handlingsvalg i interaksjonen. Karakterisering fungerer på dette viset "*for all practical purposes*" som nødvendig basis for avklaring.

Handlingsinnretningene som jeg har skissert her, påvirkes selvsagt av beboernes utspill og respons på det personalet foretar seg. Det er tenkelig at gjensidig godt kjennskap kan gjøre det mulig for beboere bevisst å lede personalet inn på, eller provosere til, bestemte handlingsinnretninger. Beboere kan gjøre situasjonen problematisk for medlemmer av personalet og provosere fram handlingsinnretningen jeg her har kalt service, for eksempel. Men det viktigste i det jeg har prøvd å få fram, handler om innsikten som er formulert i det såkalte Thomas teoremet (se Merton 1995, 384)⁸⁴ : "*If men define situations as real, they are real in their consequences*". Personalet handler ut fra hvordan de definerer situasjonen, og skaper med det en slik situasjon gjennom konsekvensen som deres handlinger har. Karakterisering legger sterke føringer på hvordan situasjoner i bofellesskapet defineres, og legger da opp til handlinger som realiserer det fokus og den orientering som karakterisering bærer i seg.

Denne studien har hatt Grounded Theory som metodologisk utgangspunkt, og da også en ambisjon om å kunne bidra med det som i denne tradisjonen kalles en substansiell teori. Glaser (2001, 4-5) påpeker at:

GT is applied to the substantive area from which it emerges to explain the preponderance of behavior in that area, which behavior is the continual resolving of the participants' main concern. GT (...) generates hypotheses about explaining the behavior from which it was generated.

Jeg velger å uttrykke oppsummeringen av mine analyser formulert som en substansiell teori på denne måten: Personalet søker å greie oppgavene og klare dagen - å løse problemene slik de framstår i lokal formulering eller i mer eller mindre kollektivt underforstått form. Karakterisering formidler implisitt, en betraktning om beboernes annerledeshet (fokus) og hvilken orientering som har forrang. Hvordan samhandlingen med beboerne blir, avhenger av hvordan innsatsen handler om å redusere belastninger på personalet eller om å støtte beboeren i møte med det som representerer problem for henne eller ham. Karakterisering er den prosessen som praktisk legitimerer handlingsvalg i situasjonene. Motbilder kan føre til endring av karakteriseringen, og følgelig til endring i handlings-

⁸⁴ Merton (s 380 og s 384) siterer Thomas, W.I. & Dorothy Swain Thomas. Artikkelen er en lang diskusjon om hvorfor den berømte setningen ofte er tilskrevet W.I. Thomas alene.

innretningen, fordi en gitt karakterisering også bærer i seg en bestemt fokus og orientering.

En konsekvens som vi kan trekke av dette, er at nye krav eller prosedyrer som påtrykkes utenfra, ikke med nødvendighet endrer rådende lokal praksis til fordel for beboerne. Veiledning kan fokusere aktuelle problemformuleringer, rette oppmerksomhet på hva karakterisering bærer med seg, og få trukket fram beboernes innspill og respons. Dette vil ha større potensial til å bringe orientering og fokus i sentrum for refleksjon og kollektive drøftinger, og til at det internt stilles kritiske spørsmål til rådende praksis. Det er nye, omforente problemstillinger som har potensiale til å skape ny praksis.

Helt til slutt

Det kan tenkes at noen vil mene at jeg har fortegnet ”bofellesskapet” på grunnlag av en feilslutning om homogenitet mellom bofellesskapene. Selvsagt er det, både åpenbart og logisk, forskjeller mellom de ulike settingene - de er befolket med ulike personer. Likheten baserer seg likevel på analoge rollesett skapt av den grunnleggende dikotomien mellom beboere og personale, og av et relativt likt sett av rammer for virksomheten, slik at bofellesskapene representerer en egen form av organisert hverdagsliv.

Det bildet jeg har tegnet av samhandlingen og praksis, er tegnet med begrep som jeg mener vil kunne oversettes til lokal eksemplifisering. Problemene som vi ved hjelp av mine begrep (*”emergent concepts”*) får øye på i hjelpen, i kommunikasjonen og i motmaktsspillet, handler om allmenne problemer i mellommenneskelig samspill, men er samtidig noe som vi har visst lite om når det gjelder livet i bofellesskap. Det er fordi forskning mye har tatt utgangspunkt i en normativ ide om ”den gode omsorgen” og da ikke får øye på det som skjer utenfor dette normative fokus. En åpen (om ikke helt forutsetningløs) tilnærming kan gi bredere syn, mikrofokuset er vegen inn. Mitt arbeid får fram noen begrep som kan anvendes i analyse av livet i denne slags omsorgssetting. Begrepene har sitt mest praktiske potensial der de tas i bruk av reflekterte praktikere. Begrepene kan da ”åpne” for en ny forståelse av situasjoner og avstedkomme nye problemstillinger. På dette, om enn indirekte og ikke-foreskrivende vis, åpnes det for alternativ praksis over for, og sammen med, de aktørene vi gjerne i denne sammenhengen kaller ”beboere”.

Referanser

- Alvesson, M., & Sköldbberg, K. (1994). *Tolkning och reflektion. Vitenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvsvåg, H., & Tanche-Nilssen, A. (1999). *Den skjulte reformen : om mestring og omsorg i et hjemmebasert hjelpeapparat*. [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Annison, J. E. (2000). Towards a clearer understanding of the meaning of "home". *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 25, 251-262.
- Azmi, S., Hatton, C., Emerson, E., & Caine, A. (1997). Listening to adolescents and adults with intellectual disabilities from south asian communities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 10, 250-263.
- Babchuk, W. A. (1996). Glaser or Strauss? Grounded theory and adult education, *Midwest Research-to Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education* (pp. 1-8). University of Nebraska-Lincoln:
<http://www.canr.msu.edu/aee/research/gradppr.htm>.
- Bartlett, C. (1997). The importance of communication partnerships: A study to investigate the communicative exchanges between staff and adults with learning difficulties. *British Journal of Learning Difficulties*, 25, 148-152.
- Becker, P. H. (1993). Common pitfalls in published grounded theory research. *Qualitative Health Research*, 3, 254-260.
- Benner, P. (1984). *From Novice to Expert. Excellence and Power in Clinical Nursing Practice*. Menlo Park, Cal.: Addison-Wesley Publ. Co.
- Benner, P., & Wrubel, J. (1982). Skilled Clinical Knowledge: The Value of Perceptual Awareness. *Nurse Educator*, 7, 11-17.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. ([1966] 2000). *Den samfunnskapte virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berntsen, M. (1992). Verdsetting og merkelappehus. *Vernepleieren*, 19-22.
- Biklen, S. K., & Moseley, C. R. (1988). "Are you retarded?" "No, I'm catholic": Qualitative methods in the study of people with severe handicaps. *The Journal of the Association for People with Severe Handicaps*, 13, 155-162.

- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D., & Radley, A. (1988). *Ideological dilemmas : a social psychology of everyday thinking*. London: Sage.
- Bogdan, R., & Taylor, S. (1987). Toward a sociology of acceptance: The other side of the study of deviance. *Social Policy*, 34-40.
- Bollingmo, L. (2002). *Hvordan oppleves det å utøve legalisert tvang og makt? Reflektert etisk praksis som kompetanseområde i møte med utfordrende atferd.:* Det medisinske fakultet og Det psykologiske fakultet, SEVU, Universitetet i Bergen.
- Borisoff, D., & Purdy, M. (1991). *Listening in Everyday Life. A Personal and Professional Approach*. Lanham: University Press of America.
- Carling, F. (1979) Skapt I vårt bilde. Skiss erom om behandling og samfunn Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, Fakkell-serien
- Carnaby, S. (1997). 'What do you think?': a qualitative approach to evaluating individual planning services. *Journal of intellectual Disability Research*, 41, 225-231.
- Chaib, M., & Orfali, B. (1995). *Sociala representationer. Om vardagsvetandets sociala fundament*. Göteborg: Daidalos.
- Charmaz, K. (1990). "Discovering" Chronic Illness: Using Grounded Theory. *Soc.Sci.Med.*, 30, 1161-1172.
- Christensen, A. L. G. (1991). *Livet i og mellom husene. Utvalgte artikler om livsform og bymiljø*. oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, K., & Nilssen, E. (2002a). Livet i bofellesskap. *Embla*, 41-50 (først trykt på dansk i Sor-Rapport vol48 nr2, s4-12).
- Christensen, K., & Nilssen, E. (2002b). Livet i bofellesskap. Midtvejsrapport fra et forskningsprosjekt. *SOR-Rapport*, 48, 4-12.
- Croft, S. E. (1999). Creating Locales Through Storytelling: An Ethnography of a Group Home for Men with Mental Retardation. *Western Journal of Communication*, 63, 329-347.
- Davies, K. (1996). Omsorgens struktur - tidens kärna. In R. Eliasson (Ed.), *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen* (pp. 36-70). Lund: Studentlitteratur.
- Despres, C. (1991). The meaning of home. *Journal of achitectural and planning research*, 8, 96-115.
- Doise, W. (1995). Förankring vid studiet av sociala representationer. In M. Chaib, Orfali, Birgitta (Ed.), *Sociala representationer. Om vardagsvetandets sociala fundament*. Göteborg: Daidalos.

- Duveen, G. (2000). Introduction: The Power of Ideas. In S. Moscovici (Ed.), *Social Representations. Explorations in Social Psychology* (pp. 1-17). Cambridge: Polity Press.
- Dyrendal, G. (1996). *Boligen - ble den et hjem?* Oslo: Rådet for funksjonshemmede.
- Eisner, E. W. (1994). *The educational imagination*. New York: Macmillan College Publ.Co.
- Ekeland, T.-J. (1999). Evidensbasert behandling: kvalitetssikring eller instrumentalistisk mistak. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 36, 1036-1047.
- Ekeland, t.-J. (2001). Evidensbaserte illusjonar? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 38, 441-445.
- Ferguson, P. M., & Ferguson, D. L. (2001). Winks, Blinks, Squints and Twiches: Looking for Disability, Culture and Self-determination Through Our Son's Left Eye. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 3, 71-90.
- Flynn, M. C. (1986). Adults who are mentally handicapped as consumers: Issues and guidelines for interviewing. *Journal of Mental Deficiency Research*, 30, 369-377.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter : why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Folkestad, H. (1992). Om levekårene skal bli bedre. merknader om hjemmebasert omsorg. In T. Visnes (Ed.), *Fra særomsorg til særlig omsorg* (pp. 128-142). Oslo: Universitetsforlaget.
- Folkestad, H. (1997). *Ramme inn og gi handlingsrom : en studie av vernepleiere som arbeider i bofellesskap for mennesker med psykisk utviklingshemming, om deres arbeidsmåter for å yte tilpasset hjelp til beboere*. Bergen: Det medisinske fakultet og Det psykologiske fakultet, Senter for etter- og videreutdanning, UiB. [kan lastes ned http://www.hib.no/ansatte/hfo/Ramme_inn.pdf]
- Folkestad, H. (2000a). Ambisjonen er å yte tilpasset hjelp. In J. Froestad, P. Solvang & M. Söder (Eds.), *Funksjonshemming, politikk og samfunn* (pp. 253-279). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Folkestad, H. (2000b). Getting the Picture: Photo-assisted Conversations as Interviews. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2, 3-21.

- Folkestad, H. (2000c). *Listening Up?* - What staff do to understand and to participate in communication sparked by intellectually disabled residents' initiatives., *The 4th Annual Research Conference of Nordic Network on Disability Research. Disability and Rehabilitation Research Centre, Malmö University Hospital, Sweden*: [kan hentes på <http://www.hib.no/ansatte/hfo/>]
- Folkestad, H. (2000d). Om å gjøre Grounded Theory. *Nyhedsbrev Center for kvalitativ metodeudvikling, Psykologisk institut, Aarhus Universitet*, 3-14.[se også <http://www.psy.au.dk/ckm/newsletter/nb28/28-helgefolkstad.htm>]
- Folkestad, H. (2001). "We have to feel our way along, and then see.." - About the first phase of starting up a grouped homes arrangement for residents with intellectual disability., *The Fifth Annual Research Conference of the Nordic Network on Disability Research. October 4th - 6th*. The Danish University of Education, Copenhagen, Denmark [hentes på <http://www.hib.no/ansatte/hfo/>].
- Franzén, M. (2000). I fråga om makt. Diskurser, resurser, kontekster. In T. Goldberg (Ed.), *Samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Furenhed, R. (1997). *En gåtfull verklighet. Att förstå hur gravt utvecklingsstörda upplever sin värld*. Stockholm: Carlssons.
- Garfinkel, H. (1987). *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Geertz, C. (2000). *Local Knowledge*. New York: Basic Books.
- Gilje, N., & Grimen, H. (1993). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Glaser, B. (1998). *Doing grounded theory: Issues and discussions*. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser, B. G. (1978). *Theoretical sensitivity : advances in the methodology of grounded theory*. Mill Valley, Calif.: Sociology Press.
- Glaser, B. G. (1992). *Basics of Grounded theory analysis. Emergence vs forcing*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B. G. (2001). *The Grounded Theory Perspective: Conceptualization Contrasted with Description*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1971). Discovery of Substantive theory: A Basic Strategy underlying Qualitative research. In W. J. Filstead

- (Ed.), *Qualitative Methodology: Firsthand Involvement with the Social World*. Chicago: Markham Publishing Company.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. ([1967]1970). *The discovery of grounded theory : strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Goffman, E. (1956). The Nature of Deference and Demeanor. *American Anthropologist*, 58, 473-502.
- Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. Oxford: Basil Blackwell.
- Goffman, E. ([1961] 1974). *Anstalt og menneske. Den totale institution socialt set (Asylums)*. København: Jørgen Paludans Forlag (First published by Anchor Books , Doubleday & Co. 1961).
- Goode, D. (1994). *A world without words : the social construction of children born deaf and blind*. Philadelphia: Temple University Press.
- Goode, D. A. (1992). Who is Bobby?: Ideology and method in the discovery of a Down Syndrome person's competence. In P. M. Ferguson, D. L. Ferguson & S. J. Taylor (Eds.), *Interpreting Disability. A qualitative reader* (pp. 197-212). New York: Teachers College Press.
- Goodley, D. (2001). 'Learning Difficulties', the Social Model of Disability and Impairment: challenging epistemologies. *Disability & Society*, 16, 207-231.
- Grove, N., Bunting, K., Porter, J., & Olsson, C. (1999). See What I Mean: Interpreting the meaning of communication by people with severe and profound intellectual disabilities. *Journal of applied research in Intellectual Disabilities*, 12, 190-203.
- Grunewald, K. (1997). Effect of Social and Educational Policies on the Number of Persons With Mild Mental retardation in Sweden. *Mental Retardation*, 35, 218-220.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustavsson, A. (1998). *Inifrån utanförskapet. Om att vara annorlunda och delaktig*. Stockholm: Johansson & Skyttmo Förlag.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1987). *Feltmetodik*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Handegård, T. L. (2002). *Tvangens strukturelle og idelogiske betingelser - i boenheter for utviklingshemmede*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Heritage, J. (1984). *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (1995). *The active interview*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hong, G.-Y. (2001). Front-line Care Providers' Professional Worlds: The Need for Qualitative Approaches to Cultural Interfaces. *Forum: Qualitative Social research* [On-line journal] Available at: <http://www.qualitative-research.net/fqs-eng.htm> [date of access: 2001.10.01], 2, [47 paragraphs].
- Hoonard, W. C. v. d. (1997). *Working with sensitizing concepts : analytical field research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Jahoda, A., Markova, I., & Cattermole, M. (1988). Stigma and the self-concept of people with a mild mental handicap. *Journal of Mental Deficiency Research*, 32, 103-115.
- Jensen, K. (1992). *Hjemlig omsorg i offentlig regi : en studie av kunnskapsutvikling i omsorgsarbeid*. Oslo: Universitetsforlaget/PFI.
- Jensen, K. (1993). Den fremtidige profesjonskunnskapen. Perspektiver på kunnskap og læring. In M. Kirkevold, F. Nordtvedt & H. Alvsvåg (Eds.), *Klokskap og Kyndighet. Kari Martinsens innflytelse på norsk og dansk sykepleie*. Oslo: AdNotam Gyldendal.
- Jodelet, D. (1995). Sociala representationes: ett forskningsområde under utveckling. In M. Chaib & B. Orfali (Eds.), *Sociala representationer. Om vardagsvetandets sociala fundament* (pp. 37-56). Göteborg: Daidalos.
- Johansson, R. (1992). *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv.
- Kvale, S. (2002). Dialogue as Oppression and Interview Research, *Nordic Educational Research Association Conference*. March 7-9, Tallinn, Estonia: Nyhedsbrev 32, Center for Kvalitativ Metodeutvikling, Aarhus Universitet
<http://www.psy.au.dk/ckm/newsletter/nb32/nb32-o2.html>
[nedlastet 14.01.03].

- Kvernbekk, T. (1999). Knowledge that works in practice. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 43, 111-130.
- Lichtwarck, W., & Sandvin, J. T. (1999). *Trivsel, kompetanse og utviklingsmuligheter : en studie av arbeidsmiljøet i omsorgen for utviklingshemmede i Bergen kommune*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Locke, K. (1996). Rewriting the discovery of grounded theory after 25 years? *Journal of Management Inquiry*, 5, 239-345.
- Lofland, J., & Lofland, L. H. (1995). *Analyzing social settings : a guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Løchen, Y. (1976). *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus : en sosiologisk fortolkning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mallander, O. (1999). *De hjelper oss till rätta. Normaliseringsarbeite, självbestämmande och människor med psykisk utveckleclingsstörning*. Lund: Socialhögskolan i Lund.
- Manthorpe, J., Walsh, M., Alaszewski, A., & Harrison, L. (1997). Issues of risk practice and welfare in learning disabilities services. *Disability & Society*, 12, 69-82.
- Matikka, L. M., & Vesala, h. T. (1997). Acquiescence in Quality-of-Life Interviews With Adults Who Have Mental Retardation. *Mental Retardation*, 35, 75-82.
- McVilly, K. R. (1995). Interviewing people with a learning disability about their residential service. *British Journal of Learning Disabilities*, 23, 138-142.
- Melgård, T. (2000). Utviklingshemming. In J. Eknes (Ed.), *Utviklingshemming og psykisk helse* (pp. 11-32). Oslo: Universitetsforlaget.
- Melia, K. M. (1996). Rediscovering Glaser. *Qualitative Health Research*, 6, 368-378.
- Merton, R. K. (1995). The Thomas Theorem and The Matthew Effect. *Social Forces*, 74, 379-424.
- Molander, B. (1993). *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Moscovici, S. (1981). On Social Representations. In J. P. Forgas (Ed.), *Social Cognition. Perspectives on Everyday Understanding*. London: Academic Press Inc.
- Moscovici, S. (2000). (Edited by Gerard Duveen) *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.
- NOU 1985:34 *Levekår for psykisk utviklingshemmede*.

- NOU 1992:1 *Omsorg - Trygghet - Verdier.*
- NOU 2001:22 *Fra Bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer.*
- Næss, S. (1999). Utskjelling - et arbeidsmiljøproblem i den hjemmebaserte omsorgen. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2, 3-18.
- Olsson, G. (1999). Praktiken i Akademia. *Sosialvetenskaplig tidskrift*, 99-121.
- Omery, A. (1983). Phenomenology: a method for nursing research. *Advances in Nursing Science*, Jan., 49-63.
- Ot.prp. nr.49 (1987-88). *Midlertidig lov om avvikling av institusjoner og kontrakter om privatpleie under det fylkeskommunale helsevernet for psykisk utviklingshemmede.*
- Parton, N. (2000). Some Thoughts on the Relationship between Theory and Practice in and for Social Work. *British Journal of Social Work*, 30, 449-463.
- Pedersen, B., & Homme, A. D. (1996). *Hverdagsliv etter ansvarsreformen.* Bergen: SEFOS.
- Ressner, U. (1983). Vårdarbetarkollektivet och facket. In M. Hoel & B. Hvinden (Eds.), *Kollektivteori og sosiologi. festskrift til Sverre Lysgaard på 60-års dagen 6.mars 1983* (pp. 158-182). Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Ringsby Jansson, B. (2002). *Vardagslivets arenor. Om människor med utvecklingsstörning, deras vardag och sociala liv.* Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Romøren, T. I. (1995). *HVPU-reformen i forskningens lys.* Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Rubin, H. J., & Rubin, I. S. (1995). *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data.* Thousand Oaks, Cal.: Sage Publications, Inc.
- Rundskriv I-19/2000 Status for tilbudet til mennesker med psykisk utviklingshemming. Sammenfatning av resultatene fra kommunens rapportering 1999 m.v. Oslo: Sosial- og Helsedepartementet.
- Rundskriv U-6/2002 *Kontroll av registrering av tal på psykisk utviklingshemma i kommunane:* Sosialdepartementet [<http://odin.dep.no/sos/norsk/publ/rundskriv/044041-250005/index-dok000-b-n-a.html> - nedlastet 22 mars 2003].
- Rundsskriv I-0647/1990 *Utvikling av en omsorg - gjennom avvikling av en institusjon.* Oslo: Sosialdepartementet.

- Sandvin, J., Söder, M., Lichtwarck, W., & Magnussen, T. (1998). *Normaliseringsarbeid og ambivalens : bofellesskap som omsorgsarena*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvin, J. T. (1992a). Fra særomsorg til særlig omsorg - om organiseringen av kommunale tjenester for mennesker med psykisk utviklingshemning. In T. Visnes (Ed.), *Fra særomsorg til særlig omsorg* (pp. 61-93). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvin, J. T. (1992b). *Mot Normalt? Omsorgsideologier i endring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Sandvin, J. T. (1994). Reformen for personer med utviklingshemning - bakgrunn, innhold og gjennomføring. In E. markussen (Ed.), *Menneskeverd. Funksjonshemmet i Norge* (pp. 91-110). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sandvin, J. T. (1996). *Velferdsstatens vendepunkt*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Sandvin, J. T. (1999). Endringer i omsorgspolitikken, *Avslutningskonferansen 20-21 April - foredragene*. Oslo: Velferd og Samfunn, Norges forskningsråd.
- Sandvin, J. T. (2002). Meget er forskjellig, men det er utenpå? Likheter og forskjeller i tjenester og omsorg for psykisk utviklingshemmede i Sverige og Norge. *SOR-Rapport*, 48, 14-20.
- Schatzman, L., & Strauss, A. (1973). *Field Research. Strategies for a natural sociology*. Englewood, NJ: Prentice Hall.
- Schefflen, A. E. (1978). Susan Smiled: On explanation in family therapy. *Family Process*, 17, 59-68.
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner : How professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Schön, D. A. (1991). *Educating the Reflective Practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Shank, G. D. (2002). *Qualitative Research. A Personal Skills Approach*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.

- Sigelman, C. K., Schoenrock, C. J., Winer, J. L., Spanhel, C. L., Hromas, S. G., Martin, P. W., Budd, E. C., & Bensberg, C. J. (1981). Issues in interviewing mentally retarded persons: An empirical study. In R. H. Bruininks, Meyer, C.E., Sigford, B., and Lakin, K.C. (Ed.), *Deinstitutionalization and Community Adjustment of Mentally Retarded People* (114-129). Washington D.C.: American Association on Mental Deficiency.
- Skau, G. M. (1992). *Mellom makt og hjelp : en samfunnsvitenskapelig tilnærming til forholdet mellom klient og hjelper*. Oslo: Tano.
- Skau, G. m. (1993). Nærhet som utfordring. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 28-35.
- Skjerve, J. (2001). Forsvarlige tjenester. *SOR-Rapport*, 47, 6-7.
- Skjervheim, H. (1992a). Eit grunnlagsproblem i pedagogisk filosofi. In E. L. Dale (Ed.), *Pedagogisk filosofi* (65-78). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Skjervheim, H. (1992b). *Filosofi og dømmekraft*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, S. G. (1994). The Essential Qualities of a Home. *Journal of Environmental Psychology*, 14, 31-46.
- Solvang, P. (1999). Bokanmeldelser: Normaliseringsarbeid og ambivalens. Bofellesskap som omsorgsarena. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2, 183-185.
- Solvang, P. (2000). The emergence of an us and them discourse in disability theory. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2, 3-20.
- Spradley, J. P. (1979). *The ethnographic interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Stern, P. N. (1980). Grounded Theory Methodology: Its Uses and Processes. *Image*, XII, 20-23.
- Stern, P. N. (1994). Eroding grounded theory. In J. Morse (Ed.), *Critical issues in qualitative research methods* (212-223). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- St.meld. 67 ((1986-87)). Ansvar for tiltak og tenester til psykisk utviklingshemma.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research. grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage Publications.

- Sundet, M. (1995). En ny tid er i emning? Sosiale relasjoner i boligene. In T. I. Romøren (Ed.), *HVPU-reformen i forskningens lys* (107-130). Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Sundet, M. (2002). Utviklingshemming og profesjonsutvikling. Noen spørsmål knyttet til omsorgen for utviklingshemmete. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 5, 208-220.
- Svensson, L. G. (1989). Teori och praktik i profesjonellas vardagsarbeite. In S. Selander (Ed.), *kampen om yrkesutövning, status och kunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Söder, M. (1995). Var står forskaren? Om den sociala handikappforskningens möjligheter och begränsningar. *Socialmedicinsk tidsskrift*, 231-237.
- Söder, M. (1999a). Kan forskning skapa insikt? Exemplet tvångssteriliseringsdebatten. In K. Christensen & L. J. Syltevik (Eds.), *Omsorgens forvitring? Antologi om velferdspolitiske utfordringer* (211-227). Bergen: Fagbokforlaget.
- Söder, M. (1999b). Socialpedagogisk forskning mellan det kliniska och det kontextuella. Syntesrapport till och om forskningsprogrammet "Spesialpedagogisk kunnskaps- og tiltaksutvikling", Norges Forskningsråd. Bodø: Nordlandsforskning.
- Söder, M. (2000). Relativism, konstruktionism och praktisk nytta i handikappforskningen. In J. Froestad, P. Solvang & M. Söder (Eds.), *Funksjonshemming, politikk og samfunn* (34-50). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Taylor, S. J., & Bogdan, R. (1998). *Introduction to Qualitative Research Methods. A guidebook and resource*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Traustadottir, R., & Taylor, S. J. (1998). Invisible women, invisible work: Women's caring work in developmental disability services. In S. J. Taylor & R. Bogdan (Eds.), *Introduction to qualitative research methods. A guidebook and resource* (205-220). New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Tøssebro, J. (1990). Fortellinger om velferd for psykisk utviklingshemmete. Metodiske betraktninger over interju i 3.person. Trondheim: Trondheim Helsefaghøgskole.
- Tøssebro, J. (1992). *Institusjonsliv i velferdsstaten : levekår under HVPU*. Oslo: Ad notam Gyldendal

- Tøssebro, J. (1996). *En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo: Kommuneforlaget as.
- Tøssebro, J. (2000). Hva skjer på forskningsfeltet? *SOR-Rapport*, 46, 14-20.
- Tøssebro, J. (2001). Forskningens bidrag til praksis: Noen refleksjoner rundt problemorientert forskning. In M. Sandbæk (Ed.), *Fra mottaker til aktør. Brukernes plass i praktisk sosialt arbeid og forskning* (263-281). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tøssebro, J., & Lundeby, H. (2002). *Statlig reform og kommunal hverdag: Utviklingshemmedes levekår 10 år etter reformen*. Trondheim: Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU.
- White, G. (1998). *Comment 1 [i] Grounded Theory and Qualitative Research Methods*. (a discussion)
<http://www.auckland.ac.nz/mch/hrmas/qual2d.htm> [utskrift 01.03.99].
- Wilson, H. S., & Hutchinson, S. A. (1996). Methodological Mistakes in Grounded Theory. *Nursing Research*, 45, 122-124.
- Wuttudal, K. (1994). *Tjenesteyting i boliger til psykisk utviklingshemmete*. Trondheim: Allforsk.
- Wuttudal, K. (1995a). Hjemmet som arena for omsorg - ny praksis og nye dilemma? In T. I. Romøren (Ed.), *HVPU-reformen i forskningens lys* (261-284). Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Wuttudal, K. (1995b). Organisering av hjemmebaserte tjenester: Et møte mellom to kulturer. In T. I. Romøren (Ed.), *HVPU-reformen i forskningens lys* (225-258). Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Wyngaarden, M. (1981). Interviewing mentally retarded persons: Issues and strategies. In B. e. al. (Ed.), *Deinstitutionalization and Community Adjustment of Mentally Retarded People* (107-113). Washington D.C.: American Association on Mental Deficiency.
- Wærness, K. (1991). Kravet om modellklarhet og den flertydige virkelighet som problem for anvendt samfunnsforskning, *Sociologisk Årbok* (99-111).

- Wærness, K. (1999a). Kan travelhet skape grusomhet i den offentlige omsorgstjenesten? In K. Thorsen & K. Wærness (Eds.), *Blir omsorgen borte? - Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten* (149-157). Oslo: adNotam Gyldendal.
- Wærness, K. (1999b). Omsorg, omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet - refleksjoner over en sosialpolitisk diskurs. In K. Thorsen & K. Wærness (Eds.), *Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten* (46-60). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Yee, B. (2001). *Enhancing Security: a Grounded Theory of Chinese Survival in New Zealand*. PhD Dissertation, Education Department, University of Canterbury, www.bevonyee.com/chapter2.html [lastet ned d. 27.01.03].
- Ytrehus, L. A. (2001). *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*. Kristiansand S.: Høyskoleforlaget.

